

Konsten att kontextualisera

Om historisk förståelse och meningsskapande

Staffan Bergwik, Linn Holmberg & Karin Dirke (red.)

STOCKHOLM
UNIVERSITY PRESS

Konsten att kontextualisera

Om historisk förståelse och meningsskapande

Staffan Bergwik, Linn Holmberg & Karin Dirke (red.)

STOCKHOLM
UNIVERSITY PRESS

Published by
Stockholm University Press
Stockholm University Library
Universitetsvägen 10
106 91 Stockholm
Sweden
www.stockholmuniversitypress.se

Text © The Author(s) 2022
License CC BY

Supporting Agency (funding): Längmanska kulturfonden, och Anders Karitz stiftelse

First published 2022

Cover image: "Young girl writing a love letter" by Pietro Antonio Rotari, c. 1755, oil on canvas, Norton Simon Museum, Licence: Public Domain https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%27Young_Girl_Writing_a_Love_Letter%27_by_Pietro_Antonio_Rotari,_Norton_Simon_Museum.JPG.

Cover designed by Christina Lenz, Stockholm University Press

Basic Readings in Culture and Aesthetics (BarCA) (ISSN 2002-6463)

ISBN (Paperback): 978-91-7635-179-6

ISBN (PDF): 978-91-7635-176-5

ISBN (EPUB): 978-91-7635-177-2

ISBN (Mobi): 978-91-7635-178-9

DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 Unported License. To view a copy of this license, visit creativecommons.org/licenses/by/4.0/ or send a letter to Creative Commons, 444 Castro Street, Suite 900, Mountain View, California, 94041, USA. This license allows for copying any part of the work for personal and commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) 2022. *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt>. License: CC BY 4.0.

To read the free, open access version of this book online, visit <https://doi.org/10.16993/bbt> or scan this QR code with your mobile device.

Basic Readings in Culture and Aesthetics

Basic Readings in Culture and Aesthetics (BaRCA) (ISSN 2002-6463) is a peer-reviewed series of monographs and edited volumes published by Stockholm University Press. BaRCA provides a publishing platform for academic textbooks built on high-quality research mainly within the disciplines of Art History, Heritage Studies, Curating Art, History of Ideas, Literary Studies, Musicology, and Performance and Dance Studies.

It is the ambition of BaRCA to place equally high demands on the academic quality of the manuscripts it accepts as those applied by international academic publishers of a similar orientation. BaRCA accepts manuscripts in English and Swedish.

Editorial Board

Frida Beckman, Professor of Literature at the Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

Jaqueline Berndt, Professor of Japanese Language and Culture at the Department of Asian, Middle Eastern and Turkish Studies, Stockholm University

Jørgen Bruhn, Professor of Comparative Literature at the Centre for Intermedial and Multimodal Studies, Linnaeus University in Växjö

Anna Cullhed, Professor of Literature at the Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

Karin Dirke, Associate Professor of History of Ideas at the Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

Johanna Ethneresson Pontara, Associate Professor of Musicology at the Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

Jacob Lund, Associate Professor of Aesthetics and Culture at the School of Communication and Culture, Aarhus University

Catharina Nolin, Associate Professor of Art History at the Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

Sonya Petersson (coordination and communication), PhD Art History, Research Officer at the Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

Meike Wagner (chairperson), Professor of Theatre Studies at the Department of Culture and Aesthetics, Stockholm University

Titles in the series

1. Hedlin Hayden, Malin & Snickare, Mårten (red.) 2017. *Performativitet. Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap: 1*. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bal>. License: CC BY 4.0
2. Hayden, Hans (red.) 2019. *Kontextualisering. Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap: 2*. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/baw>. License: CC BY 4.0
3. Bergwik, Staffan; Holmberg, Linn & Dirke, Karin (red.) 2022. *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt>. License: CC BY 4.0

Riktlinjer för sakkunniggranskning

Böcker som är publicerade med Stockholm University Press är sakkunniggranskade. Varje bokförslag skickas till ett redaktionsråd av experter inom ämnesområdet för en första bedömning. Om redaktionsrådet och förlagskommittén anser att förslaget är av god kvalitet, accepteras detta för vidare hantering. Det fullständiga bokmanuset granskas i sin helhet av minst två oberoende experter.

Huvudredaktören för denna antologi, Karin Dirke, har inte varit delaktig i några beslut eller rekommendationer i sin roll som ledamot i redaktionsrådet för *Basic Readings in Culture and Aesthetics* (BaRCA) för att undvika intressekonflikter under granskningsprocessen.

En utförlig beskrivning av förlagets riktlinjer för sakkunniggranskning finns på webbplatsen: <http://www.stockholmuniversitypress.se/site/peer-review-policies/>

Redaktionsrådet för *Basic Readings in Culture and Aesthetics* tillämpar enkel sakkunniggranskning för manuskript, vilket innebär att granskarna varit anonyma för författarna under granskningsprocessen.

Tack till granskare

Ett stort tack riktas till dem som har sakkunniggranskat manuset till den här boken.

Abstract

The art of contextualization: On historical understanding and the making of meaning

Staffan Bergwik, Linn Holmberg & Karin Dirke (red.)

This book addresses how historians produce knowledge through the act of contextualization. In eleven chapters, the authors demonstrate how they proceed to create, interpret, or reinterpret historical, cultural, and societal contexts. The aim is to stimulate reflection and discussion about what contextualization means and how it is done. As a practice, contextualization is a crucial element of all historical studies, whether concerned with language, artifacts, actions, or events. Bringing the reader into the scholarly process of contextualization, demonstrating various ways of taking on the task, the book invites students as well as established scholars to consider the possibilities contained in a seemingly ordinary aspect of the historian's work. There will always be new ways of making sense of history. This is why historical studies are such an important part of the knowledge base of our society.

Innehållsförteckning

Inledning: Konsten att kontextualisera 1

Staffan Bergwik, Linn Holmberg & Karin Dirke

Del 1. Kontextualiseringens grunder

Att kontextualisera som student 21

Linn Holmberg

Kontext och kritik 43

Adam Kjellgren

Att skapa historiska sammanhang: Exemplet Thomas Mores

Utopia 55

Magnus Rodell

Kontexter som tidsskikt 71

Victoria Fareld

Del 2. Kontextualisering, metod och teori

Omkontextualisering: Det kreativa bygget av sammanhang 87

Staffan Bergwik

Gränsöverskridande kontexter: Om en metodologi bortom nationella tolkningsramar 103

Adam Hjorthén

Ur galen synvinkel? Om inlevelsens gränser och psykiatrihistoria ur patientperspektiv 119

Annika Berg

Att kontextualisera det oartikulerade: Om vargar och hur vi lyssnar till dem 139

Karin Dirke

Exil, eller att kontextualisera utifrån cirkulation 151

Karolina Enquist Källgren

Historisera nutiden! Att skapa stora diakrona meningssammanhang
för nutidens praktiska frågor 167

Martin Wiklund

Att väva samman allting: Om kontextens kontext 183

Elisabeth Mansén

Författarpresentationer 203

Inledning: Konsten att kontextualisera

Staffan Bergwik, Linn Holmberg & Karin Dirke

Amerikanen Michael Boatwright hittades 2013 medvetlös med huvudskador på ett hotellrum i Kalifornien. När han vaknade upp på sjukhuset visade han sig lida av minnesförlust. Han visste inte vem han var och kände inte igen sitt eget ansikte i spegeln. Trots att ID-kortet uppgav att han var född i Florida kunde han förbryllande nog bara tala och förstå svenska. I kölvattnet av den mediala uppståndelse som följde uppdagades det att Boatwright hade bott en längre tid i Sverige, vilket förklarade hans språkkunskaper. Många anklagade honom likväl för att fejka minnesförlusten, men alla försök att lura honom till att tala engelska misslyckades. Genom en tolk förklarade Boatwright för de amerikanska myndigheterna att hans tillstånd var så smärtsamt att ingen någonsin skulle försöka iscensätta det med flit. För tidningen *Desert sun* beskrev han sin tillvaro som en fullständig mardröm. Trots hjälp från sjukvården lyckades Boatwright varken återerövra engelskan eller minnet av sitt liv. En av hans vänner från tiden i Sverige erbjöd sig så småningom att ta hand om honom. Amerikanen flyttade därför till Bohuslän för att försöka starta ett nygammalt liv. Tretton månader senare hittades han död i sin lägenhet i Uddevalla i vad som antogs vara ett självmord.¹

Fallet Boatwright är gripande och sorgligt, men det illustrerar samtidigt en för denna bok central poäng: sammanhang är

¹ Se t.ex. Elisabeth Hwittfeldt: "Mannen utan minne hittad död", *Bohusläningen* (23 april 2014); Brett Kelman: "Michael Boatwright found dead in Sweden", *Desert sun* (24 april 2014): <https://www.bohuslaningen.se/nyheter/uddevalla/mannen-utan-minne-hittad-dod-1.2032145>; <https://eu.desertsun.com/story/news/2014/04/23/michael-boatwright-dead-amnesia-sweden-palm-springs/8055511/14/1> 2020.

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. 2022. Inledning: Konsten att kontextualisera. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 1–17. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.a>. License: CC BY 4.0.

oerhört viktiga. Att plötsligt sakna sammanhang, i meningen språk, historia och koppling till andra människor eller platser, tycks vara ett närmast panikartat och sjukdomsinducerande tillstånd. Men sammanhang – eller *kontext* – är inte bara avgörande för att vi som individer ska kunna leva och verka på ett personligt plan. Det är också väsentligt för att nå en djupare förståelse för den värld vi befinner oss i. Därför intresserar sig många vetenskapliga discipliner för sammanhang, samband och samspel. Ekologer undersöker hur naturens olika arter och miljöer påverkas av varandra, medicinare hur den mänskliga kroppen fungerar tack vare samspelet mellan miljontals små delar, och teknologer hur tekniska system är uppbyggda.

Varför en bok om kontextualisering?

Denna bok fokuserar på historievetenskaperna och deras sätt att producera kunskap genom att kontextualisera. Vi vänder oss primärt till studenter och forskare inom de humanistiska disciplinerna som arbetar med historiska perspektiv. De allra flesta som bidragit till boken är idéhistoriker, men vi tror att diskussioner om kontextualisering också är relevanta för historiker, etnologer, konstvetare, litteraturvetare eller ekonomhistoriker. Vi vill därför stimulera till ökad reflektion och diskussion om *hur* vi arbetar med att tolka, skapa eller omtolka historiska, kulturella och samhällsliga sammanhang oavsett disciplintillhörighet.

Som kulturhistorikern Peter Burke visat har ordet *kontext* en lång brukshistoria, med rötter i det klassiska latinets *contextere* ("att väva ihop") och *contextus* ("sammanvävning"). Som ordet avslöjar fanns det också redan från första början en intim koppling till grundordet *text*, från *textere* ("väva"). En text var en väv av ord. Under antiken och medeltiden användes *contextio* framförallt för att tala om texters uppbyggnad. Ordet hänvisade då till den omgivande text som föregick eller följde ett specifikt stycke som man avsåg tolka. Ville man påtala viktiga omständigheter utanför själva texten, som till exempel författarens identitet eller tidpunkt, plats och anledning för nedtecknandet, använde man istället ordet *circumstantiae*. Dessa ordbruk levde sedan vidare inom folkspråken fram till slutet av 1700-talet. Det var framförallt under 1800-talet som bruket av *context* vidgades till att också

innefatta sociala och historiska sammanhang utanför texten, vilket innebar att det blev synonymt med det äldre *circumstantiae*.²

Själva praktiken att intressera sig för historiska sammanhang i texttolkning har dock mycket äldre rötter än så. Under större delen av medeltiden tolkades antika urkunder som uttryck för eviga sanningar snarare än som produkter av en viss tid och plats. Först med renässanshumanisternas filologiska arbeten på 1300- och 1400-talen uppstod ett intresse för texters historiska tillkomstsammanhang och ursprungliga form. Denna strävan att tolka antika och medeltida texter historiskt kultiverades även under 1600- och 1700-talen.³ Under 1800-talet fick denna ambition förnyad energi och mer systematiska uttryck inom den tyska hermeneutiska skolan. Att tolka urkunder historiskt snarare än som uttryck för eviga sanningar blev utgångspunkt för modern religionshistoria. Även modern antropologi och lingvistik orienterades mot att förstå mening som situationsbunden, vare sig det handlade om språk eller agerande.⁴ Alla idéer och praktiker – till och med vetenskapliga – kunde förstås som del av sin tid.

Det var dock först under 1970-talet som själva kontextbegreppet slog igenom på bred front i den anglo-amerikanska världen, även om ord som *kontextualism*, *kontextualisering* och *kontextuell* förekommit sedan början av 1900-talet.⁵ På 1980-talet framträder det närmast som ett modeord, då det förekommer frekvent i en stor mängd akademiska titlar inom allt från språkvetenskap, litteraturvetenskap och historia till arkitektur och sociologi. Genomslaget syns även i periodisk litteratur. Ett exempel är tidskriften *Science in context* som grundades 1987 med ambitionen

² Peter Burke: "Context in context", *Common knowledge* 8:1 (2002), 153–155, 158–159.

³ För historieskrivandets och texttolkandets historia, se t.ex. Ernst Breisach: *Historiography. Ancient, medieval & modern* (London, 1994); Martha Howell & Walther Prevenier: *From reliable sources. An introduction to historical methods* (London, 2001); Helen Damico & Joseph B. Zavadil: *Medieval scholarship. Biographical studies on the formation of a discipline, vol. 1: History* (New York, 1995).

⁴ Burke: "Context in context", 158–162.

⁵ Burke: "Context in context", 153. Se även Elisabeth Manséns kapitel i denna bok.

att uppmuntra till en kombination av historiska, filosofiska och sociologiska perspektiv på vetenskap.⁶

I takt med att kontextbegreppet vann mark ökade dock kritiken mot dess otydlighet.⁷ Många studier specificerade inte vad för slags ”kontext” som skulle beaktas. Ordet lämnades ensamt, som om det hade ett tillräckligt förklaringsvärde i sig.⁸ *Kontext* tycktes paradoxalt nog kunna bli ett ord som dolde sammanhang istället för att tydliggöra dem. I andra fall angavs kontexten vara social, kulturell, historisk, eller nationell, men utan vidare precisering.⁹

Kritiken mot vaga kontextbegrepp har fortsatt under 2000-talet.¹⁰ Samtidigt har det växt fram en debatt om vilka sammanhang som tillskrivs störst förklaringsvärde och vad sådana antaganden för med sig. Det faktum att lokala, regionala och nationella omständigheter länge setts som självklara ramverk för att förstå allsköns företeelser och skeenden gör det lätt att förbise transnationella aspekter. Av den anledningen har vissa forskare argumenterat för mer gränsöverskridande, globala perspektiv.¹¹

Andra har ställt sig frågan vad vi ska ha den situerade, kontextualiserade kunskapen till. Kan studier av idéer, aktörer,

⁶ ”Editorial”, *Science in context* 1:1 (1987).

⁷ Den här kritiken förs bland annat fram i Terri Seddon: ”Education and social change. A critique of contextualism”, *Australian journal of education* 30:2 (1986), 150–167.

⁸ Se t.ex. Michael Bell: *The context of English literature, 1900–1930* (London, 1980); Brent Brolin: *Architecture in context. Fitting new buildings with old* (New York, 1980); Herbert Spiegelberg: *The context of the phenomenological movement* (Haag, 1981); Brian Harding: *American literature in context* (London, 1982); Stephen Acroyd & John A. Hughes: *Data collection in context* (London, 1983).

⁹ Se t.ex. Meredith McGuire: *Religion. The social context* (Belmont, 1981); Graham Parry: *Seventeenth-century poetry. The social context* (London, 1985); Roy Porter & Mikuláš Teich (red.), *Enlightenment in national context* (Cambridge, 1981).

¹⁰ Se t.ex. Rita Felski: ”Context stinks!”, *New literary history* 42:4 (2011), 573–591.

¹¹ Caroline Douki & Philippe Minard: ”Global history, connected histories. A shift of historiographical scale?”, *Revue d’histoire moderne et contemporaine* 5 (2007), 7–21; Michael Werner & Bénédicte Zimmermann: ”Beyond comparison. *Histoire croisée* and the challenge of reflexivity”, *History and theory* 35 (2006), 30–50. Se även Adam Hjørthén kapitel i denna bok.

kunskaper eller institutioner grundade ”i tid och rum” ens visa något annat än att de alla är just lokala och varierande? Och hur ska i så fall all denna kunskap om lokala fenomen användas? I slutändan handlar dessa frågor om vad som är historievetskapernas uppgift.¹²

Så varför en bok om kontextualisering?

Det faktum att vaga kontextbegrepp under lång tid kritiserats förändrar inte det faktum att kontextualisering som praktik är ett centralt element inom alla human- och samhällsvetenskaper som eftersträvar att förstå och tolka sina studieobjekt, vare sig det handlar om språk, artefakter, handlingar eller skeenden. I det nu klassiska verket *Contextualization of language* (1992) argumenterade språkforskarna Peter Auer och Aldo Di Luzio för en rörelse bort från det kritiserade, monolitiska kontextbegreppet mot det mer aktiva verbet – att kontextualisera – för att utvidga förståelsen av traditionell tolkningslära. Det är dock först på senare år som man i Sverige börjat diskutera vad kontextualisering som metod – som ”görande” – skulle kunna innebära. Ett gott exempel är Hans Haydens *Kontextualisering. Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* (2019), där sex konstvetare illustrerar hur de jobbar med kontextualisering för att tolka bild- och filmmaterial, byggnader och parkanläggningar.¹³

Liknande verk inom historievetskaperna har än så länge lyst med sin frånvaro. I den stora mängd metodlitteratur som skrivits inom historieämnet sedan 1990-talet har kontextualisering sällan använts för att tala övergripande om metod. Här fortlever snarare uppdelningen mellan kvantitativ och kvalitativ metod, och mellan källkritik, tolkning, jämförelser, idé- och mentalitetsanalys.¹⁴ Inte heller idéhistorisk metodlitteratur har ägnat någon

¹² För en kritisk diskussion längs denna linje, se James Secord: ”Knowledge in transit”, *Isis* 95:4 (2004), 654–672.

¹³ Hans Hayden (red.): *Kontextualisering. Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* (Stockholm, 2019).

¹⁴ Se t.ex. Stellan Dahlgren & Anders Florén: *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning* (Lund, 1996); Anders Florén & Henrik Ågren: *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt* (Lund, 2018); Stig Ekman, Per Thullberg & Klas Åmark (red.): *Metodövningar i historia. Historisk teori, metod och källkritik 1* (Lund, 1993); Thomas Lindqvist (red.): *Metodövningar i historia.*

större uppmärksamhet åt kontextualisering som begrepp, även om praktiken att förstå texter i sitt sammanhang adresserats på olika vis.¹⁵ Ett viktigt undantag är Peter Josephsons och Frans Lundgrens *Historia som kunskapsform* (2014) som ägnar tio sidor åt ”Kontext och omkontextualisering”.¹⁶

Vi anser att kontextualisering förtjänar en utförlig behandling. Syftet med vår bok är tvåfaldigt. För det första vill vi ge en introduktion till vad kontextualisering kan vara och göra när vi möter det förflutna i form av texter, bilder eller artefakter. Redan från första dagen på universitetet hamnar studenter inom historiska discipliner i sådana möten. Därför vill vi – genom bokens fyra första kapitel – framförallt vända oss till studenter på de första terminerna, och resa grundläggande frågor om *hur* vi kontextualiserar och vilka överväganden som följer av den aktiviteten. Vad innebär det egentligen att analysera, syntetisera, kontextualisera och kritisera och hur förhåller sig de sätten att arbeta med det förflutna till varandra? Och vidare, vilka historiska tider arbetar vi med: läser vi källmaterial från vår egen horisont eller från de historiska aktörernas? Är källmaterialet del av en lång historia eller en kort? Och vem bestämmer svaret på sådana frågor?

För det andra är syftet att också föra en fördjupad diskussion om hur kontextualisering förhåller sig till frågor om hur vi gör när vi ska skapa självständig historisk kunskap. Vi vill ta oss an frågan om hur kontextualisering relaterar till frågor om historievetenskaplig teori och metod – frågor som förr eller senare uppstår för den som ska skriva ett eget bidrag till forskningen, oavsett nivå. Det är primärt kapitlen i bokens senare del som reser de frågorna, och vänder sig därför framförallt till studenter på högre nivåer samt aktiva forskare inom de historiska disciplinerna.

Vårt syfte är inte att beskriva vad kontextualisering har betytt för andra forskare. Istället vill vi ta oss in i själva görandet och visa

Historisk teori, metod och källkritik 2 (Lund, 1996); Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.): *Metod. Guide för historiska studier* (Lund, 2018).

¹⁵ Lennart Olausson (red.): *Idéhistoriens egenart. Teori- och metodproblem inom idéhistorien* (Stockholm, 1996); Svante Nordin: *Varför idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter* (Lund, 2011).

¹⁶ Peter Josephson & Frans Lundgren, *Historia som kunskapsform* (Lund, 2014), 67–77.

hur kontextualisering är ett viktigt moment för historiska studier på alla nivåer. Vi riktar strålkastarljuset mot aktiviteten som följer av att skapa, argumentera för, eller ompröva de sammanhang som ger mening och betydelse åt historiska källmaterial. Ett återkommande budskap i alla bokens kapitel är att kontextualisering är en vetenskaplig aktivitet: vi betonar verbet, *att kontextualisera*, snarare än substantivet *kontext*. Vi hoppas kunna visa hur kontextualisering är ett viktigt bidrag till den kunskap om sammanhang som samhällets kunskapsförsörjning behöver. Utan den riskerar vi ett samhälle med minnesförlust och avsaknad av mening. Michael Boatwrights öde illustrerar de potentiellt tragiska följderna.

Kontextualiseringens grunder: Hur gör vi?

Bokens fyra första kapitel tar sig an möjligheter och problem med kontextualisering som de framträder för studenter som är relativa nybörjare i ett historiskt studium. Hur gör vi när vi kontextualiserar källor som vi ställs inför? Redan från början av en universitetsutbildning uppmuntras studenter att diskutera texter och bilder; de uppmanas att artikulera och reflektera över de sammanhang som de ser det historiska fenomenet i. Kontextualisering kan förstås som en analys där föremålet för ens diskussion inte bara plockas isär utan även sätts i förbindelse med andra objekt. Det handlar om att söka sig bortom källorna för att ställa frågor om sammanhang. Men hur lär man sig att göra det? Vad gör den skolade läsaren som nybörjaren behöver lära sig?

Linn Holmberg använder grundutbildningen i idéhistoria som exempel för att undersöka om det finns en ”kontextualiseringens A-B-C” – en oartikulerad manual för hur konsten att kontextualisera erövrats och lärs ut. Hon diskuterar hur studenter går tillväga för att lära sig analysera källtexter och förstå skillnaden mellan kontextualisering som historievetenskaplig färdighet och vardagens spontana associerande. Holmberg beskriver grundutbildningens progression som att studenter först erövrar vissa ”grundackord” för att sedan få allt större frihet att improvisera, kombinera och överskrida gränser. Bidraget synliggör därmed den konkreta lärandeprocess som leder fram till förmågan att utföra självständiga kontextualiseringar – genom lyssnande och läsande, diskussion och skrivande, självreflektion och ödmjukhet inför uppgiften.

Den som möter historiska källor gör det inte som ett blankt blad. Som läsare har vi åsikter, politiska övertygelser eller moraliska hållningar. Men många gånger präglas mötet med det förflutna av att sådana ingångsvärden måste bli tydliga eller rent av tänkas bort. Ett sådant perspektivskifte är särskilt utmanande för den som ska lära sig vad en historisk blick kan innebära. Ska vi acceptera att källorna är uttryck för ”sin tid” och därmed inte kritisera dem, eller ska vi tillåta oss att bli politiskt eller moraliskt indignerade? För de flesta historiker är det en kardinaldygd att inte bli anakronistiska eller värdera det förflutna utifrån våra samtida moraluppfattningar. Historiska fenomen ska förstås på sina egna villkor snarare än kritiseras utifrån vår tids horisonter. Men få kan undgå att bli förfärade och upprörda över vissa historiska aktörers synsätt. Uppdelningen mellan ett kontextualiserande och kritiserande förhållningssätt kan vid första anblick tyckas skarp, men är det så enkelt?

Adam Kjellgren utgår i sitt kapitel från ”kritik” som ett sätt att ifrågasätta historiska källor och beslå dem med fel, och ”kontextualisering” som ett sätt att istället historiskt ”förstå”. På så sätt formulerar han en uppdelning som kan vara hjälpsam när vi söker ett historiskt förhållningssätt till världen. Men ganska snabbt påvisar Kjellgren hur de två är – eller åtminstone kan vara – sammankopplade på ett djupare plan. Han är nämligen tveksam till om kontextualisering kan erbjuda historiska studier den kritiska udd som han efterfrågar. Vad spelar det för roll om vi kan visa betydelsen av historiska sammanhang? *So what?* Som Kjellgren ser saken går det att kombinera kontextualisering med kritik. Historiska källor kan tala till samtiden och våra behov att förstå oss själva. Men för att de ska fungera som sådana ”samtalspartners” i hela sin mångtydighet – ja, för att vi verkligen ska förstå vad vi och de pratar om – är kontextualisering en nödvändig del av studier och diskussion.

Utifrån de grundläggande operationer som Holmberg diskuterar – och utifrån Kjellgrens diskussion om värdet av kontextualisering, också i en mer kritisk hållning – uppstår en rad frågor om vilka olika typer av kontextualiseringar som går att göra. Även om ett viktigt budskap genom hela boken är att kontextualisering är en kreativ aktivitet är den också styrd av normer och regler,

och det finns mer eller mindre utarbetade sätt att kontextualisera som länge dominerat i flera historiska discipliner. Att lära sig sådana dominerande sätt är centralt för studenter – utifrån dem kan vi gå vidare och utveckla nya. I sitt kapitel diskuterar Magnus Rodell två återkommande sätt, nämligen ”diakron” och ”synkron” kontextualisering. Det första betyder att läsa historiska källor mot bakgrund av en lång tradition som kan sträcka sig både bakåt och framåt från den historiska källans tillkomst. Finns det till exempel ett sådant diakront sammanhang där människan under tusentals år ställt sig frågor om det finns en gud? Den synkrona kontextualiseringen fokuserar istället på sammanhang som var samtida med källan: var till exempel reformationens sätt att resa frågor om guds existens beroende på förändringar under 1500-talets första hälft?

Rodell diskuterar inte religiösa frågor. Istället utgår han från en välkänd text i den europeiska kulturhistorien: engelsmannen Thomas Mores *Utopia* från 1516. Rodell undersöker hur ett antal historiker har gått tillväga för att kontextualisera och tolka innebörden i Mores verk. Han visar hur *Utopia* av många tolkats diakront, alltså både ”framlänges” och ”baklänges”. Den har setts som startpunkt för utopiska texter som århundraden senare påverkat politiskt tänkande; somliga uttolkare har rent av menat att More var socialist, trots att varken etiketten eller ideologin var uppfunnen i början av det sextonde seklet. Men Rodell ger också exempel på uttolkare som arbetat med mer synkron kontextualisering och argumenterat för att texten kom till i ett sammanhang av en tidstypisk renässanshumanism.

Men Rodells kapitel frilägger inte bara diakron och synkron kontextualisering. Han vill också påvisa de brister och problem som han menar finns i flera tolkningar av Mores *Utopia*. Vad är då det centrala problemet? Enligt Rodell är det att kontextualiseringen inte är tillräckligt synliggjord och problematiserad. Hans argumentation ser ut ungefär så här: Även om kontext har varit viktigt i flera historievetenskapliga fält sedan mitten av 1900-talet har det också funnits en tendens att först analysera det historiska källmaterialets ”insida”, alltså dess mening och betydelse för att i nästa steg identifiera kontexten, i singularis bestämd form. Men kontexter, menar Rodell, är alltid flera och möjligheterna

är många – de måste formuleras aktivt av alla som vill förstå och förklara det förflutna. Ytterligare ett problem som Rodell identifierar är att den typ av kontextualisering på autopilot – att sätta in källan i kontexten – som han finner svag ofta finns i standardverk om inflytelserika texter i historien. Alltså den typ av texter som studenter ofta möter i början av sina studier. Sådana texter hotar därför att lära ut ett svagt sätt att kontextualisera, att leda läsaren vilse i historiska baklängesoperationer eller att påskina att det finns just *en* kontext som ska läras in.

Istället slår alltså Rodell – precis som Holmberg och Kjellgren – ett slag för ett aktivt förhållningssätt till historiska källtexter från första dagen på en universitetsutbildning. Dessutom tangerar Rodells kapitel ytterligare ett viktigt tema: den komplexa frågan om historiska tider. I vilka tider fäster vi källorna? I vilka fäster vi kontexten? Är vi – som Kjellgren delvis menar – del av samma tid som källorna eller är de produkter av helt andra perioder? Dessa frågor griper sig också Victoria Fareld an i sitt bidrag. Genom att beskriva sitt arbete med den österrikiske författaren Jean Améry's texter om eftervärldens förhållande till nazismens förbrytelser undersöker Fareld hur man kan göra ytterligare flera kontextualiseringar vid sidan av diakrona och synkrona. Hon diskuterar det hon kallar en polykron eller mångtemporal kontextualisering. Det betyder att man som läsare och uttolkare av källor kan ta hänsyn till många tidsliga sammanhang som finns samtidigt i samma text. Fareld visar hur det konkreta arbetet med en mångtemporal kontextualisering kan se ut. Hon understryker att de kontexter som vi skapar inte nödvändigtvis måste befinna sig längs en kronologiskt ordnad axel med olika perioder som avlöser varandra – alltså den diakrona varianten. Inte heller behöver en kontext i källmaterialets direkta samtid, i textens ”nu” (alltså en synkron kontextualisering) vara den viktigaste eller självklara. Istället menar Fareld att texter och kontextualiseringar kan föra samman flera olika tider och öppna dem för varandra.

Kontextualisering, metod och teori: Att forma ny historisk kunskap

Ovan nämnda kapitel går från förslag på kontextualiseringens grundläggande operationer till mer fördjupade frågor om vilka

kontextualiseringar som är möjliga. Men det betyder naturligtvis inte att mängden möjligheter är uttömd. Än mer komplex blir frågan om kontextualisering när vi ska skapa egen historisk kunskap i form av uppsatser eller andra skrivuppgifter. Om bokens fyra första kapitel reser frågor som aktualiseras från början av universitetsstudierna – för den som läser källor inför seminarier eller gruppdiskussioner – tar sig bokens följande fem kapitel an frågor om kontextualisering som aktualiseras på högre nivåer, hela vägen upp till självständig forskning.

I dessa fem kapitel behandlas det som vi ovan beskrev som den här bokens andra syfte: att diskutera hur kontextualisering också handlar om att skapa *ny* kunskap. Av särskild betydelse här är frågor om hur kontextualisering hänger samman med andra delar av arbetet med att skriva historia. En sådan del är att – med en abstrakt formulering – konstruera studieobjektet. Annorlunda uttryckt: vad är det min studie handlar om, egentligen? Frågan uppstår för studenter som ska skriva självständiga uppsatser, men den är också levande och återkommande för verksamma forskare. Historiska texter, bilder och artefakter är alltid överlagrade med en rad möjliga sammanhang. Nya kontextualiseringar är i princip alltid möjliga. Det innebär att kontextualisering kan innebära att formulera ett studieobjekt som inte fanns innan – att vi utmanar etablerade sanningar. Men för att göra det behöver vi utreda vad vi redan vet om fenomenet i fråga. Kanske vill vi revidera eller utmana den befintliga forskningen genom att kontextualisera fenomenet vi studerar på ett sätt som andra inte gjort.

Precis detta behandlar Staffan Bergwik i sitt bidrag, där han beskriver hur han arbetar med att ”omkontextualisera” – det vill säga att ompröva eller utmana kontexter som i tidigare forskning tagits för givna. Det är den svenske geografen och upptäcktsresanden Sven Hedin (1865–1952) som är föremål för operationen. Bergwik resonerar om hur arbetet med att kritiskt värdera och omvärdera vilken kontext som historikern väljer för sitt studieobjekt faktiskt kan producera nya insikter, ny historisk kunskap. Genom denna process omprövas inte bara kontexter som uppfattas som självklara, utan forskaren bidrar genom sitt tolkningsarbete. Den som skapar nya kontexter kommer att förändra utgångspunkterna för det som studeras. Valet av kontext är i själva verket centralt för det historievetenskapliga kunskapsbidraget.

Till arbetet med att skriva akademisk historia hör också att reflektera över metoden. Hur hänger sådana frågor ihop med kontextualisering? På sätt och vis är kontextualisering en metod i sig, men den kan också kombineras med andra metoder. I sitt bidrag resonerar Adam Hjorthén om ett empirinära ”spårande” som metod. Han diskuterar hur historikern väljer och skapar kontexter baserat på både det empiriska källmaterialet och viljan att finna ett större och mer generellt studieobjekt. Genom att beskriva sin forskning om minnesfiranden under 1930- och 1940-talen av svensk bosättning och immigration till Nordamerika visar Hjorthén innebörden av en transnationell historieforskning som inte tar nationen som självklar kontext. Kontextualisering, menar han, är en del av historikerns tolkande och analytiska process. Han redogör även för hur han arbetar med att ”veckla ut” kontexter i nära relation till det empiriska arbetet: kontextualisering som en spårsökandets metodik, och som en del av arbetet med att upptäcka.

Också Annika Berg resonerar om metod och hur den relaterar till kontextualisering i sitt kapitel. Hon tar avstamp i sitt arbete med att skriva psykiatrihistoria ur ett patientperspektiv och resonerar om inlevelse som metod. Kan vi någonsin helt förstå historiska aktörers världsbilder och föreställningar? Frågan får en särskilt komplicerad klangbotten av att de aktörer som Berg studerat är patienter som under 1930- och 1940-talen betraktades som kverulanter och psykopater, vilka i samtiden uppfattades ha en ”störd” världsuppfattning. Är, frågar sig Berg, inlevelse som metod möjlig och önskvärd? Hon menar att kontextualisering är avgörande. Också till synes förvrängda världsbilder påverkas av, eller blir meningsfulla i, historiska sammanhang som historikern måste beskriva. Men samtidigt är det ingen lätt sak att avgöra vems kontextualisering som är primär eftersom de historiska aktörerna själva ofta har en uppfattning om det sammanhang som de befinner sig i. Uttryckt en smula radikalt: vem har rätt, aktören eller historikern?

Bergwik, Hjorthén och Berg resonerar alla om hur kontextualisering hänger samman med att forma ett studieobjekt, alltså med att ringa in vad den historiska studien handlar om, bortom aktörerna och källorna. Alla kapitel utmanar föreställningen om att kontextualisering skulle vara detsamma som att göra en enkel bakgrundsbeskrivning. Bergwik, Hjorthén och Berg visar

istället hur kontextualiseringen kan ligga till grund för steget att utmejsla ett större och mer generellt empiriskt fenomen – ett ämne för studien om man så vill. I Hjorthéns fall handlar det om historien om transatlantiska relationer och bosättarkolonialism. För Bergwik handlar det om ”planetära perspektivs” historia. Kontextualisering är i slutändan avgörande för att få historiens enskildheter att stärka vårt vetande om större mönster.

Karin Dirke och Karolina Enquist Källgren diskuterar i sina respektive kapitel ytterligare ett centralt moment i akademisk historieskrivning: att formulera ett teoretiskt angreppssätt – ett perspektiv och synsätt på det vi studerar – och balansera detta mot kontextualiseringen. Genom ett teoretiskt perspektiv betraktar man det historiska källmaterialet på ett särskilt sätt. Det leder inte sällan till att man måste bygga nya eller modifierade kontexter jämfört med vad som tidigare har gjorts.

Dirke visar hur man kan utvinna förvånansvärt mycket information ur minimala källmaterial genom att arbeta med sammanhangen. Hon exemplifierar med en tidningsnotis på bara två rader: en blänkare om en siktad varg i tidningen *Dalpilen*, tryckt i slutet av 1800-talet. Dirke belyser notisen från olika håll och understryker vikten av att läsa källmaterial öppet och kreativt för att inte fastna i förutbestämda meningar. Men hon betonar också hur teoretiska perspektiv öppnar för olika kontextualiseringar, och stimulerar på så sätt historikens förmåga till kreativa läsningar. Hon visar till exempel hur en teoretisk diskussion om relationen mellan människa och djur, som vuxit fram i det som brukar kallas *human-animal studies*, rustar historikern att läsa – och läsa om – källmaterial som inte vid första anblicken ter sig meningsfulla.

I sitt kapitel behandlar Karolina Enquist Källgren möjligheterna med att kontextualisera utifrån ett teoretiskt perspektiv om ”cirkulation”. Genom att undersöka den spanska filosofen Maria Zambranos exil från Spanien under diktaturen mellan 1936 och 1975 diskuterar hon hur cirkulationen av en filosofisk idé präglar och förändrar vad idén betyder. Zambranos viktigaste politiska idéer om människan och hennes levnadsmiljö genomgick flera förändringar när spanjorskan färdades till Mexiko, Puerto Rico, Kuba, Italien och slutligen tillbaka till Spanien. Över tid, och på grund av transporten av idéerna, kom de att betyda delvis olika saker. Enquist Källgren resonerar om olika sätt att kontextualisera

genom att ta fasta på cirkulation och reser frågor om idéer förändras eller faktiskt skapas som helt nya genom cirkulation. I hennes fall är alltså kontext något långt viktigare än en ”bakgrund”. De föränderliga sammanhangen är istället avgörande för att formulera och omformulera politiska idéers räckvidd och utseende.

Med Martin Wiklunds kapitel kommer de frågor om relationen mellan nutid och dåtid som Kjellgren, Rodell och Fareld diskuterade tillbaka. Wiklunds argument är att den som arbetar med historiskt material också kan (och bör) ”kontextualisera nutiden”. Istället för att förstå det förflutnas sammanhang på dess egna villkor menar Wiklund att det finns ett värde i att se hur det förflutna talar till nuet. Han använder döden – eller åtminstone historiska studier av döden – som ett konkret exempel för att påvisa hur nutiden alltid kan förstås i längre tidliga sammanhang. Därtill menar han att en kontextualisering av nutiden också kan fylla en praktisk och etisk funktion: att den kan bidra till diskussioner om hur vi faktiskt vill och bör leva – nu och i framtiden. Därmed menar Wiklund, på samma sätt som Adam Kjellgren, att en kontextualisering av nutiden djupast sett hänger samman med kritik. Den historiska variation med vilken döden hanterats sätter vår egen uppfattning om döden i bjärt belysning och ger oss redskap att fråga oss själva: måste det vara på det här sättet, eller kan vi göra annorlunda?

Boken avslutas med en personligt färgad reflektion inifrån svensk idéhistoria. Elisabeth Mansén frågar sig vad *kontext* och *kontextualisering* betytt historiskt, både i Sverige och internationellt, med utgångspunkt i ordböcker och uppslagsverk. Även om själva ordet kontext har djupa historiska rötter har det trots allt vuxit i användande och betydelse under de senaste decennierna. Hon visar bland annat att ordet började inträda i titlar på svenska doktorsavhandlingar i humaniora och samhällsvetenskap först på 1990-talet. På den idéhistoriska grundutbildningen på Lunds universitet föredrog man dock länge att tala om sammanhang snarare än kontext.

Vad kan vi lära oss?

Låt oss till slut återvända till poängen med den här boken. För det första hoppas vi att kapitlet kan erbjuda studenter i discipliner som arbetar med historiska sammanhang fördjupade insikter

i hur man kontextualiserar. Våra erfarenheter som lärare är att denna centrala färdighet ofta presenteras som en självklar del av historiskt arbete, men detaljerna kring själva görandet förblir oartikulerade. Kontextualisering tycks ibland svårt att förmedla och träna. Utan att göra anspråk på en heltäckande bild av alla möjligheter med kontextualisering vill vi bidra till att öppna denna aktivitet för reflektion och diskussion för alla som ägnar sig åt akademisk historieskrivning – från första dagen på universitetet upp till aktiva forskare.

Den mest centrala lärdom vi hoppas kunna förmedla är att kontextualisering är en pågående aktivitet. Vi kommer aldrig ha kontextualiserat klart, men det är också något som gör historiska studier till ett samtal utan slut, ja, till en kunskapsform. Mänskliga förståelsehorisonter rör sig ständigt i takt med samtidens kunskapsintressen. Det vi lärde oss om klass under 1900-talet, eller om kön från 1970-talet och framåt, eller det vi nu börjar förstå om relationen mellan människans kultur och klimatet – de är alla exempel på sådana rörliga horisonter. Det kommer alltid finnas nya sätt att förstå historiska uttryck, och det är en anledning till att historiska studier utgör en viktig del av samhällets gemensamma kunskapsbas.

Vi vill visa hur kontextualisering inkluderar svåra men kreativa och viktiga överväganden, val och beslut. Även om vi inte levererar några enkla ”gör så här”-tips hoppas vi kunna förmedla fördjupad insikt kring grundläggande frågor: Hur ska vi begripa det vi studerar? Vad ska vi sätta det i relation till? Ska vi bedöma det, eller bara förstå det? Hur kan vi som uttolkare tänka kreativt i vårt arbete med att läsa exemplet i relation till bredare mönster? Vilka tider är vi del av och hur skiljer de sig från, eller liknar, det förgångna? Och vilket förflutna? Frågorna finns med oss från första gången vi plockar upp kurslitteraturen till sista gången vi tolkar något.

Bibliografi

- Acroyd, Stephen & John A. Hughes: *Data collection in context* (1983).
- Bell, Michael: *The context of English literature, 1900–1930* (London, 1980).

- Breisach, Ernst: *Historiography. Ancient, medieval & modern* (London, 1994).
- Brolin, Brent: *Architecture in context. Fitting new buildings with old* (New York, 1980).
- Burke, Peter: "Context in context", *Common knowledge* 8:1 (2002), 152–177.
- Dahlgren, Stellan & Anders Florén: *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning* (Lund, 1996).
- Damico, Helen & Joseph B. Zavadil: *Medieval scholarship. Biographical studies on the formation of a discipline*, vol. 1: *History* (New York, 1995).
- Douki, Caroline & Philippe Minard: "Global history, connected histories. A shift of historiographical scale?", *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 5 (2007), 7–21.
- "Editorial", *Science in context* 1:1 (1987), 3.
- Ekman Stig, Per Thullberg & Klas Åmark (red.): *Metodövningar i historia. Historisk teori, metod och källkritik* 1 (Lund, 1993).
- Felski, Rita: "'Context stinks!'", *New literary history* 42:4 (2011), 573–591.
- Florén, Anders & Henrik Ågren: *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt* (Lund, 2018).
- Gustavsson, Martin & Yvonne Svanström (red.): *Metod. Guide för historiska studier* (Lund, 2018).
- Hayden, Hans (red.): *Kontextualisering. Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* (Stockholm, 2019).
- Harding, Brian: *American literature in context* (London, 1982).
- Howell, Martha & Walther Prevenier: *From reliable sources. An introduction to historical methods* (London, 2001).
- Hwittfeldt, Elisabeth: "Mannen utan minne hittad död", *Bohusläningen* (23 april 2014).
- Josephson, Peter & Frans Lundgren: *Historia som kunskapsform* (Lund, 2014).

- Kelman, Brett: "Michael Boatwright found dead in Sweden", *Desert sun* (24 april 2014).
- Lindqvist, Thomas (red.): *Metodövningar i historia. Historisk teori, metod och källkritik 2* (Lund, 1996).
- McGuire, Meredith: *Religion. The social context* (Belmont, 1981).
- Nordin, Svante: *Varför idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter* (Lund, 2011).
- Olausson, Lennart (red.): *Idéhistoriens egenart. Teori- och metodproblem inom idéhistorien* (Stockholm, 1996).
- Parry, Graham: *Seventeenth-century poetry. The social context* (London, 1985).
- Porter, Roy & Mikuláš Teich (red.): *Enlightenment in national context* (Cambridge, 1981).
- Secord, James: "Knowledge in transit", *Isis* 95:4 (2004), 654–672.
- Seddon, Terri: "Education and social change. A critique of contextualism", *Australian journal of education* 30:2 (1986), 150–167.
- Spiegelberg, Herbert: *The context of the phenomenological movement* (Haag, 1981).
- Werner, Michael & Bénédicte Zimmermann: "Beyond comparison. *Histoire croisée* and the challenge of reflexivity", *History and theory* 35 (2006), 30–50.

Del 1.

Kontextualiseringens grunder

Att kontextualisera som student

Linn Holmberg

När jag började grundutbildningen i idéhistoria på Umeå universitet år 2005 fick jag tidigt höra att ämnets ambition var att förstå mänskliga föreställningar *i sin historiska kontext*. För en ung student som läst filosofi och sociologi framstod denna ambition (för att inte säga gränslösa) historiserande strävan som fordrande och frigörande. Idéhistoria tycktes kräva och möjliggöra allt. Ju bredare kunskaper man hade – om politiska, ekonomiska och sociala skeenden såväl som om filosofi-, språk-, religions- och vetenskapshistoria – desto fler intressanta betydelser stod att finna i de källtexter vi utforskade på kursens seminarier. Vad jag än fann intressant kändes det som att idéhistoria skulle kunna ge mig mer fullödiga och komplexa svar än jag hade innan. Men det tog ett tag innan jag förstod hur jag skulle göra – hur jag i mina vardagsstudier skulle arbeta för att uppnå den där svårdefinierade men eftersträvansvärda kontextuella förståelsen. Ibland kändes lärarnas svar som hämtade från filmen *The Matrix* (1999) – som när den mystiske, vise Morpheus konstaterade för den vilsne, sökande Neo: ”Unfortunately, nobody can be told what the Matrix is, you have to see it for yourself”. Jag hade blivit lärling i ett vetenskapligt hantverk som inte kunde bemästras utan att praktiseras.

Detta kapitel är ett försök att beskriva hur kontextualisering som färdighet kan erövrats och läras ut på grundutbildningsnivå, med idéhistoria som exempel. Utgångspunkten är att kontextualisering tränas på många sätt, med olika mål och i varierande svårighetsgrad. De kontextualiseringsarbeten som görs av forskare är mer avancerade och tidskrävande än de som förväntas av en kandidat- eller masterstudent. Att utföra en självständig

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Holmberg, L. 2022. Att kontextualisera som student. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K.(red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 21–42. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.b>. License: CC BY 4.0.

undersökning på avancerad nivå är i sin tur något annat än att kontextualisera en källtext på grundkursens seminarier. Svårigheten i görandet stiger med andra ord under utbildningens gång. Man kan även tala om en tilltagande frihet: att man först lär sig hantverkets grundackord för att sedan börja improvisera. Ambitionen med kapitlet är att erbjuda några tankeverktyg för att reflektera över denna träning. Finns det en outtalad logik bakom konsten att kontextualisera – ett kontextualiseringens A-B-C? Vad är det i så fall man måste lära sig först innan man kan ta nästa steg?

Jag kommer att börja med ett resonemang om skillnaden mellan att analysera, syntetisera, utvärdera och kontextualisera, för att ringa in betydelsen av det sistnämnda. Jag kommer sedan att beskriva fyra typer av historiska kontexter som studenter vanligtvis tränas att förhålla sig till på grundkursen i idéhistoria, samt hur dessa träningsmoment i praktiken går till.

Analysera, syntetisera, utvärdera, kontextualisera – vad är skillnaden?

Som universitetsstudent inom historiska discipliner ställs man tidigt inför en rad begrepp som syftar på intellektuellt ”görande”. Några av de vanligaste är att tolka, analysera, syntetisera, utvärdera och kontextualisera. Dessa aktiviteter förväntas utföras mentalt (medan man läser, lyssnar och tänker), i muntlig diskussion (på seminarier, redovisningar och workshops) samt i skrift (genom tentor, inlämningsuppgifter och uppsatser). I vardagligt tal glider begreppen lätt ihop med varandra och i praktiken finns det också mycket som förenar dem. För att få en skarpare förståelse för vad historiskt arbete innebär kan det dock finnas en pedagogisk poäng med att skilja dem åt och fundera på deras inbördes relationer. Jag kommer därför inledningsvis fokusera på skillnaden mellan att analysera, syntetisera, utvärdera och kontextualisera, för att sedan återkomma till det som förenar.

Ordet *analys* härstammar från grekiskans *análusis* (ἀνάλυσις) och betyder ”upplösning” eller ”sönderdelning”.¹ Att analysera brukar därför beskrivas som att bryta ner något i sina beståndsdelar.

¹ ”Analys”, i *Svenska akademins ordbok* (Stockholm, 1898): https://www.saob.se/30/3_2020.

För humanister som studerar texter, bilder, artefakter, tal eller mänskligt beteende är denna nedbrytningsprocess förstås högst metaforisk. Det är inte tänkt att det man analyserar ska brytas itu, utan snarare att man på intellektuell väg urskiljer dess struktur och sätter ord på dess beståndsdelar.² Bland idéhistoriker utgör texter och bilder de vanligaste analysobjekten. På grundutbildningen appliceras därför färdighetsträningen på dessa två materialkategorier, och särskilt på texter.

De första historiska källtexter man möter som idéhistoriestudent härrör i regel från de antika grekiska filosoferna Platon och Aristoteles. Båda var verksamma i Aten under 300-talet f. Kr. och har av eftervärlden betraktats som två av de viktigaste tänkarna inom västerländsk filosofi- och idéhistoria. Att läsa och analysera texter som tillkom för mer än 2 000 år sedan – i ett samhälle väldigt annorlunda vårt eget – ställer dock rätt högra krav på sin läsare. Innehåll, stil och form kan upplevas främmande, konstiga och svåra att förstå. Kanske är det just därför det är så praktiskt att börja en idéhistorisk utbildning med gamla texter. De illustrerar nämligen väldigt väl behovet av kontextualisering och de många sätt som man kan kontextualisera på. Under resten av kapitlet kommer jag därför använda Platons *Staten* som exempel för att illustrera skillnaden mellan olika läs- och tolkningsoperationer, samt mellan kontextualiseringsformer. Först ska vi återgå till innebörden av att analysera.

Att göra en basal analys av Platons *Staten* kan i ett första steg innebära att man beskriver textens form och beståndsdelar. Man kan till exempel notera att verket är skrivet som en filosofisk dialog mellan flera personer. De uppges befinna sig i hamnstaden Pireus, en bit utanför Aten, där de samlats hemma hos köpmannen Kefalos. Den som talar mest och framstår som textens huvudperson är en lärd man vid namn Sokrates. Först diskuterar de inblandade vad ”rättrådighet” betyder, hur en rättrådig person handlar och vad som motiverar någon att handla så. Diskussionen leder vidare till frågor om människans natur och vad som gör henne lycklig. Sokrates menar att man lättare kan komma fram till

² Lennart Olausson: ”Från text till text. Om idéanalys, förklaringar och beskrivningar i idéhistoria”, i Lennart Olausson (red.): *Idéhistoriens egenart. Teori- och metodproblem inom idéhistorien* (Stockholm, 1996), 18.

svaret på dessa frågor om man kan undersöka dem på en större yta. Han inleder därför en lång diskussion om hur stater uppkommit och hur den mest sunda staten bör se ut. Sällskapet enas, i korthet, om att en sund, rättrådig stat kännetecknas av en strikt arbetsdelning och egendomsgemenskap, för sammanhållningens skull. Filosoferna styr, väktarna beskyddar och resten av befolkningen arbetar. Tillsammans motsvarar de själens tre element: förnuft, mod och besinning. Både samhället och människan är sunda och rättrådiga när alla delar står i samklang. När den perfekta harmonin uppnåtts får den inte ändras, vilket gör att filosofregenterna har rätt att ta till vilka medel som än krävs för att bevara ordningen. På samma sätt måste människans förnuft styra över resten av kroppen.³

Det som gör ovanstående summering till en analys är att den urskiljer centrala element i en text som är flera hundra sidor lång. Den bryter ner denna helhet i mindre delar, väljer att lyfta fram vissa saker och att utesluta andra, allt med så neutrala och värderingsfria ord som möjligt. För att åstadkomma den här analysen har jag som läsare kontinuerligt (och mer eller mindre medvetet) utvärderat vad jag upplever som mest *meningsfullt* att ta med för att kunna beskriva helheten på ett kärnfullt sätt. Men upplevelsen av meningsfullhet är förstås inte universell. Vi fastnar för olika saker i de texter vi läser, även om vi ofta kan relatera till och inspireras av de analyser som andra människor gör. En läsare med en annan bakgrund än min skulle välja att lyfta fram andra saker. Att avgöra vad som är meningsfullt i en text är sålunda en komplex uppgift utan några absoluta svar. Det är därför inte så konstigt att texttolkning som praktik gett upphov till en enorm mängd metodologisk och teoretisk litteratur.⁴

Hur kort och kärnfull en textanalys än är så måste vi alltså konstatera att den alltid innehåller spår av människan som gjort analysen. I det avseendet är en textanalys inte bara en nedbrytning

³ Platon: *Staten*, övers. Jan Stolpe (Stockholm, 2003).

⁴ T.ex. Göran Bergström & Karin Boréus: *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys* (Lund, 2000); Lars Melin & Sven Lange: *Att analysera text. Stilanalys med exempel* (Lund, 1995); Niklas Pramling, *Hermeneutisk texttolkning* (Göteborg, 1987); Björn Vikström: *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens* (Enskede, 2006).

av något, utan också en uppbyggnad. Vi skapar delvis något nytt när vi tolkar en text med egna ord. Så hur skiljer sig då en analys från en syntes?

Syntes, från grekiskans *súnthesis* (σύνθεσις), med betydelsen ”sammanbindning”, ”kombination” eller ”förening” har traditionellt beskrivits som motsatsen till analys. Medan analysen plockar isär, sätter syntesen ihop.⁵ Men med tanke på att vi nyss konstaterat att en textanalys alltid innehåller spår från analytikern själv, skulle man inte kunna argumentera för att en analys också är en slags syntes? Jo, kanske det, men det finns en poäng med att reservera ordet *syntes* för en än mer nyskapande operation, vars syfte är att aktivt förändra och vidareutveckla det studerade snarare än att tolka eller förstå det. Att läsa Platons *Staten* med avsikten att syntetisera snarare än att analysera dess innehåll innebär att man ”tänker vidare” kring de frågor och svar som där ställs. En student kanske inte köper Sokrates definition av rättrådighet och känner sig manad att förklara varför. En annan blir triggad att argumentera emot idén om vad som karaktäriserar ett sunt samhälle och en sund människa. En tredje blir måhända inspirerad att uppdatera Platons vision till det tjugoförsta århundradet. Kanske finns där redskap för att hantera klimatkrisen?

Att låta en historisk text inspirera det egna tänkandet är inte fel. En anledning till att Platons texter varit viktiga för den västerländska filosofin är att de har inspirerat generationer av läsare att tänka vidare kring vad som kännetecknar ett gott samhälle, ett gott liv och hur man ska nå dit. Men att syntetisera en historisk källtext är något annat än att analysera och kontextualisera den. Och på en grundutbildning i idéhistoria är det framförallt de två senare förhållningssätten som man tränas i.

En annan läsart som ligger nära syntetiseringen är *utvärderingen*. Det råder inga tvivel om att Platons *Staten* kan väcka starka känslor hos en läsare på 2000-talet. Vissa studenter förfäras så av de totalitära dragen i hans vision att de i en seminariediskussion

⁵ ”Syntes”, i *Svenska akademins ordbok* (tryckår 2000): ”Synthesis” i *Oxford English dictionary online* (Oxford, 2000–). Se länkar i tidigare fotnoter. Inom filosofi är en syntes dessutom ett resultat av att en tes och en antites ställts emot varandra. Syntesen är då en kompromiss eller en vidareutveckling av dem båda.

inte kan hålla sig från att räkna upp allt som är negativt, eller varför det vore galenskap att organisera ett samhälle på det sättet. En annan läsare kanske stör sig på formatet: att det är jobbigt att läsa en filosofisk text uppbyggd som en dialog, eller att dialogen i sig känns onaturlig och konstlad. Man väljer med andra ord att följa upp sin analys med kritik – och stannar där.⁶ Att normativt utvärdera en källtext är även det något annat än att analysera eller kontextualisera den.

Ordet *kontext* härrör från latinets *contextus* och betyder ”sammanvävning”, ”komposition” och ”koppling”.⁷ Vid första anblick ser det därför ut att finnas en betydelseöverlappning med grekiskans *súnthesis*. Men *syntes* och *kontext* används inte som synonymer i akademiskt vardagspråk. Om en *syntes* är en vidareutveckling så betecknar *kontext* snarare ett sammanhang genom vilket det huvudsakliga studieobjektet kan förstås. Denna skillnad i språkbruk får intressanta konsekvenser för hur vi kan förstå respektive verb som former av ”görande”. Om *syntetisera* signalerar att förändra eller ”tänka vidare” kring något, så uppmärksammar *kontextualisera* handlingen att förstå ett visst objekt i relation till något annat. Men vad betyder det då?

Mänsklig analysförmåga är intimt förbunden med kapaciteten att associera. Det är grunden för all form av förståelse.⁸ Från spädbarnsåren och uppåt lär vi oss att tolka det okända i ljuset av det kända. Vi bygger gradvis upp en inre intrycks- och erfarenhetsbank som blir till en resurs för att avläsa och orientera oss i alla möjliga vardagsituationer. I det avseendet kan man säga att kontextualisering – handlingen att förstå ett visst objekt i relation till något annat – alltid ligger inbäddat i en tolkningsoperation, hur basal den än är. Man skulle till och med kunna säga att kontextualisering och tolkning är samma sak. Men återigen finns

⁶ För en mer ingående diskussion om skillnaden mellan kritik och kontextualisering, se Adam Kjellgrens kapitel i denna antologi.

⁷ Peter Burke: ”Context in context”, *Common knowledge* 8:1 (2002), 152–177; 153. ”Kontext”, i *Svenska akademins ordbok* (tryckår 1937); ”Context”, i *Oxford English dictionary online* (Oxford, 2000–).

⁸ Peter Josephson och Frans Lundgren formulerar det på ett liknande sätt: ”Att förstå något innebär alltid att sätta det i relation till något annat. I forskning talar man om detta andra som *kontext*”. Peter Josephson & Frans Lundgren: *Historia som kunskapsform* (Lund, 2014), 67.

det en pedagogisk poäng med att reservera ord för olika operationer. Associera gör vi alltid – blixtnabbt, automatiskt och ofta utan att reflektera över det. *Kontextualisera* kan istället reserveras för den medvetna, självreflexiva handlingen att aktivt begrunda ett studieobjekt i ljuset av något annat, och att synliggöra denna handling för sig själv och andra. *Kontextualisering* kan på så vis användas för att skilja mellan de spontana, orefleterade associationer som vi alla gör i vardagslivet och de långt mer strukturerade associationer som vägleder tolkningsoperationer inom human- och samhällsvetenskapliga discipliner.⁹ Jag kommer därför härnäst vända uppmärksamheten mot fyra stora kontextkategorier som studenter på grundutbildningen i idéhistoria vanligen lär sig arbeta med i texttolkning.

Fyra former av kontext

Att läsa grundkursen i ett nytt universitetsämne brukar för många studenter upplevas som en intensiv korvstoppning av nya ämneskunskaper och teoretiska perspektiv. Grundkursen i idéhistoria presenteras vanligtvis som en översikt av de västerländska idéernas historia, från antiken till idag. Som student introduceras man för centrala tänkare, verk, begrepp och idétraditioner som ger inblick i hur föreställningar om människan, samhället, naturen och det översinnliga tagit form och förändrats genom århundraden. Samtidigt intresserar man sig också för de samhällen, kulturer och historiska processer som idéerna formats av. Man fördjupar sig till exempel i politisk kultur i de antika stadsstaterna, den kristna kyrkans etablering i den hellenistiska kultursfären, feodalsamhällets uppbyggnad, boktryckets etablering och konsekvenser, upptäcktsresor och ny teknik, industrialisering och välfärdsstatens framväxt och mycket mer. Studenten i idéhistoria får därmed ämneskunskaper om hela den västerländska civilisationens utveckling, liksom insyn i hur människor genom årtusenden uppfattat och förklarat sin värld,

⁹ På samma sätt kan vi skilja mellan ambitionen att göra en basal analys av innehållet i Platons *Staten* och att göra en *idéhistorisk* analys av densamma. I det första fallet kommer läsarens spontana upplevelse av meningsfullhet guida ordval och fokuspunkter. I det andra fallet uppmanas läsaren att aktivt förhålla sig till en viss ämnestraditions sätt att tolka texter.

hur dessa föreställningar ärvts, utmanats och omformats av efterkommande generationer.

Den första form av kontext som idéhistoriestudenter bekantar sig med är *texters tillkomstsammanhang*. Istället för att betrakta ett resonemang som en tidlös skapelse vi kan döma eller gilla utifrån en modern ståndpunkt söker man förstå dess uttryck mot bakgrund av författarens livsvärld, samhälle, världsbild, intellektuella föregångare och inspirationskällor, möjliga intentioner och tänkta mottagare. Ett sådant förhållningssätt förhindrar inte att man kan jämföra Platons *Staten* med exempelvis Marx och Engels *Det kommunistiska manifestet* (1848), men man behandlar dem inte som två tidlösa samtalspartners, som om deras begrepp betydde samma sak, eller som att deras upptagenhet vid liknande frågor skulle spegla samma problem. Istället tolkas källtexterna som inbäddade i specifika historiska omständigheter: som reaktioner på – och reflektioner av – de samhällskulturer och skeenden som var rådande på en viss plats, i en viss tid.

Platon (ca. 428–348 f. Kr) levde i Aten, en grekisk stadsstat som i början av 300-talet f. Kr. hade ungefär 300 000 invånare. Av dessa bestod majoriteten av kvinnor, barn, slavar och utlänningar (*metoiker*). Endast tio procent av befolkningen räknades som ”fria män”: stadsstatens medborgare med rätt att delta i det politiska livet. De som ville engagera sig samlades regelbundet på Atens torg för att tycka till om folkförsamlingens förslag, diskutera och lyssna till politiska debattörer. I denna muntliga miljö rörde sig även filosofer och lärare i retorik, etik, logik och kunskapsfilosofi. En av dem var Sokrates som samlade en stor skara lärjungar omkring sig, bland dem aristokratsonen Platon. År 399 dömde folkförsamlingen Sokrates till döden. Han anklagades för att ha förlett ungdomen med sin undervisning samt för att ha försvarat åsikten att staten borde styras enbart av dem som hade utbildats för ändamålet. Detta tolkades som en kritik av det rådande politiska systemet, där närmast 30 000 medborgare hade möjlighet att säga sitt. Sokrates avrättning tros ha bidragit till att Platon tappade respekten för stadsstatens styrelseskick och istället började leka med tanken på en stat styrd av en liten skara filosofer. Det var dessa tankar han utvecklade i *Staten* – troligtvis

skrivna på 380-talet – där han lät sin döda mentor Sokrates sköta argumentationen.¹⁰

Ovanstående beskrivning är bara ett axplock på vad som skulle kunna beskrivas som ett relevant tillkomstsammanhang för att förstå Platons text: den omedelbara politiska kontexten på platsen där han levde och hans personliga förlust av en kär lärare. Vi skulle vidare kunna fördjupa oss i det bredare idéklimatet i det grekiska samhället: synen på kvinnor och barn, slavar och kroppsarbetare, idéer om själen, kroppen och det goda livet. Vi skulle även kunna läsa mer om den samtida skriftkulturen, hur texter av detta slags spreds och användes – och av vem. Vilka texter hade Platon själv läst och inspirerats av? Han föreställde sig förmodligen inte att hans eget verk skulle läsas och kommenteras i årtusenden efter hans död. Så vem var den tänkta mottagaren? Hur avsåg han att hans verk skulle läsas? Skulle texten vara ett bidrag till en viss diskussion eller genre? Och vad betydde egentligen ord som *demokrati*, *medborgare* och *politik* för Platon och människor i hans samtid? Om vi antar att deras betydelser var desamma som för oss idag är chansen stor att vi missuppfattar bokens budskap.

Det finns helt enkelt inte bara *ett* sammanhang kring tiden för texters tillkomst som kan påverka vår förståelse av deras innehåll. När man väl tolkar texter i ljuset av dessa sammanhang förändras dock långsamt det omedelbara, personliga perspektivet på innehåll och betydelse. Man kan uppleva en känsla av att ha flyttat på sig, så att man ser sitt studieobjekt från en ny vinkel. Genom att beakta texters tillkomstsammanhang blir vi också medvetna om den tidsrymd som ligger mellan oss själva och det första nedtecknandet. I Platons fall är den tidsrymden nästan svår att greppa: två årtusenden.

Detta för oss vidare till en annan form av kontext som studenter på grundkursen i idéhistoria tidigt hör talas om, men vars

¹⁰ Charlotte Wikander & Örjan Wikander: *Antikens historia. Europa i vardande* (Stockholm, 2003), 117–118; Ronny Ambjörnsson: *Människors undran* (Stockholm, 1997), 98–104; Sven-Eric Liedman: *Från Platon till kriget mot terrorismen. De politiska idéernas historia* (Stockholm, 2005), 15–22; Svante Nordin: *Det politiska tänkandets historia* (Lund, 1999), 13–26.

innebörd och konsekvenser skulle kunna framhävas ännu mer: vi skulle kunna kalla det *texters materiella historia*, deras ”efterliv”, förändringar och överlevnadsvillkor. Med detta avser jag det som hänt med en text under den tid som förflutit sedan författaren lade ner sitt skrivdon till att vi idag kan läsa hens alster. Dessa omständigheter är speciellt viktiga att beakta när man studerar äldre verk som först cirkulerade i handskriftsform innan de väl trycktes, liksom texter som ursprungligen skrevs på andra språk. Men perspektivet är relevant för alla källmaterial, oavsett tidpunkt för nedtecknandet. Det här är dock något som många inlägg i idéhistoriska metoddiskussioner förbisett.¹¹

Platons modersmål var klassisk grekiska. Hans texter skrevs därför först ner på detta språk, på meterlånga papyrusremсор som rullades ihop i rullar. Det format som vi idag förknippar med böcker – kodex-formatet, med inbundna sidor – slog inte igenom i medelhavsområdet förrän 500 år senare. Platons *Staten* var uppdelad i tio papyrusrullar för att underlätta läsningen. Någon originaltext skriven av Platons hand finns inte kvar, av två anledningar. Det är för det första möjligt – till och med troligt – att Platon inte skrev sina texter själv, utan dikterade dem för en slav. För det andra är papyrus ett material som lätt möglar. I det fuktiga medelhavsklimatet hade en text på papyrus vanligtvis en livstid på bara några årtionden innan det behövdes skrivas av på nytt. Innan boktryckets uppkomst och spridning på 1450-talet var det genom handskrivna kopior som texter spreds och bevarades. Under större delen av den tiden fanns inga klara regler för

¹¹ Se t.ex. Olausson: ”Från text till text”, 15. Olausson betonar vikten av att förstå texter i diakrona och synkrona sociala och idémässiga sammanhang (dvs. händelser och idétraditioner i författarens samtid och dåtid). Han betonar också att läsare som befinner sig i andra sociala och idémässiga sammanhang kommer att läsa in en annan mening, ”även om en text i en mening alltid är den samma – vi bortser här från översättningar och liknande – dvs. bokstäverna står i samma konstellationer som författaren präntade ner dem”. Att texter genom årtusenden och århundranden skulle förbli desamma har länge tillbakavisats av filologisk, bokhistorisk och medehistorisk forskning. Hur texters efterliv påverkar möjligheten att utreda författarens intentioner behandlas inte heller i någon större utsträckning i Svante Nordin, *Varför idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter* (Lund, 2011), även om Nordin kort konstaterar ”att förstå budskapet utan att förstå mediet är en omöjlighet” (38).

hur avskrivning skulle gå till, vilket innebar att samma verk ofta cirkulerade i flera olika versioner, som i sin tur gav upphov till nya versioner och så vidare. Skiljetecken användes sparsamt under antiken och orden skrevs ihop utan mellanrum, vilket gjorde både läsning och kopiering till en mödosam uppgift, med stor risk för feltolkning. Verk som inte regelbundet kopierades riskerade dessutom att försvinna helt och hållet. Forskare tror därför att en stor del av antikens litterära alster gick om intet redan innan periodens slut, och att de verk som faktiskt överlevde kan ha förändrats en hel del.¹² Efter det västromerska rikets fall försvann dessutom grekiskakunskaperna i Europa. De texter som inte hade översatts till latin vittrade bort. Fram till 1400-talet var bara ett fåtal texter av Platon kända i Västeuropa. Hans verk hade dock kopierats i generationer av bysantinska och muslimska lärda i det östra medelhavsområdet. Det var därför först under andra halvan av 1400-talet som Platons samtliga dialoger översattes till latin och spreds i tryck. Då blev *Staten* för första gången tillgänglig för en större lärd publik i Västeuropa. De första utgåvorna på folkspråk dök sedan upp på 1700-talet.¹³

Med denna kontext i bakhuvudet – texters materiella historia och överlevnadsvillkor – kanske man än en gång upplever känslan av att ha flyttat på sig, att man ser Platons *Staten* från ett nytt perspektiv. Kanske blir man förundrad över de historiska omständigheter som lett fram till att man överhuvudtaget kan hålla en svensk översättning av *Staten* i sin hand, eller scrolla igenom den som ett digitalt textflöde på en läsplatta. Genom att beakta *Statens* materiella historia inser man också att det inte är så lätt att uttala sig om författarens intentioner, speciellt inte när det fortfarande är oklart hur de texter som finns tillgängliga idag skiljer sig från den text Platon en gång skrev (eller dikterade).

¹² Leighton Durham Reynolds & N. G. Wilson: *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek & Latin literature* (Oxford, 2013), 1–44. Det var heller inte ovanligt att nyare texter skrevs ihop med gamla och felaktigt attribuerades till ursprungsförfattaren. Till exempel cirkulerade en del nyplatonistiska texter (tillkomna på 200-talet och framåt) i Platons namn.

¹³ Ambjörnsson: *Människors undran*, 336–338; Ronny Ambjörnsson: *Tankens pilgrimer* (Stockholm, 2002), 149–157, 234, 356; Reynolds & Wilson: *Scribes and scholars*, 79–86, 146–158.

Denna problematik blir tydligast med texter av antikt eller medeltida ursprung, men den försvinner inte bara för att vi rör oss in i tidigmodern och modern tid, eller för att vi rör oss till andra källmaterial. Många texter har en historia som är en annan än innehållets. Texter har skrivits om, lagrats, flyttats, överförts till nya medier, översatts, förändrats, eller till och med delvis förstörts.¹⁴ Även om sådana historiska processer främst studeras av filologer, bokhistoriker och mediehistoriker är det en relevant kontext att beakta för alla historiker som jobbar med texter.¹⁵

Detta för oss över till en tredje typ av kontext som studenter i idéhistoria lär sig beakta: *eftervärldens tolkningar*. En författares intentioner kan i teorin bli fullständigt missförstådda av efterkommande generationer men likväl få en enorm betydelse för människor. Därför kan det vara mer produktivt att undersöka de processer som gjort att en tolkning fick ett stort genomslag snarare än att försöka komma fram till vad författaren ”egentligen” menade. De bildade atenare som på 380-talet f. Kr. kände Platon personligen tolkade med största sannolikhet inte hans skrifter på samma sätt som kristna nyplatonister gjorde i 200-talets Alexandria, eller renässanshumanisterna i 1480-talets Florens. Som nyss nämnts är det inte ens säkert att Platons texter såg likadana ut för dessa olika grupperingar. Från slutet av 1400-talet och framåt fanns dock *Staten* tillgänglig i standardiserade tryckta upplagor, vilka kommenterades i inflytelserika politiska texter, från Thomas Mores *Utopia* (1516) och Niccolò Machiavellis *Fursten* (1532) till Jean-Jacques Rousseaus *Om samhällsfördraget* (1762).

Under tidigmodern tid lästes *Staten* ofta som ett tankeexperiment för att diskutera människans och samhällets natur. Många av de politiska texter som skrevs under 1600-talet utgick på liknande

¹⁴ Se t.ex. Linn Holmberg: ”Texten som artefakt. Historisk rekonstruktion och det kreativa fältarbetet”, i Åsa Arping, Christer Ekholm & Katarina Leppänen (red.): *Humanister i fält. Metoder och möjligheter* (Borås, 2016), 67–76; Linn Holmberg: *The Maurists’ unfinished encyclopedia* (Oxford, 2017), 32–41.

¹⁵ Se t.ex. Johan Jarlbrink, Parik Lundell & Pelle Snickars: *Mediernas historia. Från big bang till big data* (Lund, 2019); Eva Rosenhaft, Helga Müllneritsch & Annie Mattson: *The materiality of writing. Manuscript practices in the age of print* (Uppsala, 2019). För grunderna i filologisk textkritik, se Reynolds & Wilson: *Scribes and scholars*, 207–241.

sätt från hypotetiska naturtillstånd och föreställda samhällskontrakt, utan att man nödvändigtvis tänkte sig dem som faktiska händelser i historien. Den utopiska genren som utvecklades under perioden lästes dessutom mer som en form av kritik mot rådande ordning än som uppriktigt menade förslag på hur samhället borde organiseras.¹⁶ Efter 1800-talets storskaliga samhällsomvälvningar och de politiska ideologiernas framväxt blev det vanligare att politiska tänkare talade om Platons *Staten* som en potentiellt eftersträvsvärd samhällsvision, en vision som till och med kunde ses som demokratisk. Efter första och andra världskriget svängde denna uppfattning. Många tänkare kom nu istället att tolka *Staten* som de totalitära ideologiernas moder. Platons idé om egendoms gemenskap likställdes med kommunism.¹⁷ En polsk översättare av *Staten* gick så långt att han jämförde Platons samhälle med ett koncentrationsläger, samtidigt som marxistiska filosofer snarare ansåg att *Staten* försvarade bourgeoisiens intressen.¹⁸

Eftervärldens tolkningar av Platon har ofta gjorts till studieobjekt för historiska analyser, i form av receptionsstudier, jämförelser av *Staten* med andra politiska verk och historiografiska översikter.¹⁹ Man strävar då efter att placera in tolkningarna i sina tillkomstsammanhang och samtalstraditioner. Men om eftervärldens tolkningar kan vara ett studieobjekt i sig, på vilka sätt kan de även betraktas som en kontext genom vilken *Staten* kan förstås?

Uppfattningar om det förflutna tenderar att gå i arv. Över tid etableras standardtolkningar av vissa författare, deras

¹⁶ Chloë Houston: *The early modern utopia, 1516–1650*, diss. (University of London, 2006).

¹⁷ Se t.ex. John Henry Reinke, "The communism of Plato and Marx", MA diss. (Loyola University, 1942).

¹⁸ Thomasz Mróz, "On the reception of Plato's political ideas in polish philosophy of the first half of the twentieth century", *Problemos* 81 (2012), 124–130: 128.

¹⁹ Se t.ex. Harold Tarrant m.fl. (red.): *Brill's companion to the reception of Plato in Antiquity* (Boston, 2018); Ann Sheppard: *Ancient approaches to Plato's Republic* (London, 2013); Kyriakos Demetriou: *Studies on the reception of Plato and Greek political thought in Victorian Britain* (Farnham, 2011); James Steintrager: "Plato and More's *Utopia*", *Social research* 36:3 (1969), 357–372.

texter, texternas betydelser och deras historiska genomslag.²⁰ Dessa tolkningar återberättas om och om igen – i läroböcker, i bakgrundsavsnitt i forskningsartiklar, i förord till översättningar – och bidrar på så vis till att successivt befästa en eller flera ”utkiksplatser” från vilka läsaren betraktar objektet. Eftervärldens tolkningar kan sålunda ses som en kontext i den meningen att de ofta ”smyger sig på” en lite här och var, ger intrycket av att vara självklara och därmed tidlösa, när vissa i själva verket kan vara av relativt ungt datum, som synen på Platons stat som ett kommunistiskt samhälle.

Att vi påverkas av tidigare generationers tolkningar behöver vi känna till och vara uppmärksamma på, men det är inte i sig ett problem som vi behöver frigöra oss ifrån. Hela grundtanken med kontextualisering handlar ju snarare om att inta ett aktivt och medvetet förhållningssätt till det som kan påverka ens tolkningsarbete. Detta inkluderar nedärvda populära föreställningar såväl som etablerade forskningsfält. Självklart ska vi vara kritiska, men det faktum att generationer av historiker utforskat alla möjliga aspekter av *Statens* tillkomsthistoria, samtida samhällskontexter, senare mottagande och tolkningar, och att filologer ända sedan 1400-talet slitit med att lokalisera och jämföra handskriftskopior i flera länder för att etablera standardiserade utgåvor, är trots allt något att vara tacksam över. Det innebär att nya läsare inte behöver börja från noll. Det finns en grund att bygga på.

Framförallt innebär detta arv att det finns goda möjligheter att etablera nya utkiksplatser, som gör det möjligt för oss att betrakta studieobjektet från en annan vinkel. Denna process brukar kallas för *omkontextualisering*.²¹ Ofta är det just sådant som forskare idag bidrar till. För att kunna etablera nya kopplingar krävs det dock att man tillskansat sig historiska ämneskunskaper och insyn i olika forskningslägen. Det är svårt att göra en omkontextualisering av Platons *Staten* om man inte först har en uppfattning om

²⁰ Om den här typen av processer kan man läsa mer i t.ex. Katarina Leppänen & Mikela Lundahl (red.): *Kanon ifrågasatt. Kanoninseringsprocesser och makten över vetandet* (Riga, 2009).

²¹ För en allmän diskussion om omkontextualisering, se Josephson & Lundgren: *Historia som kunskapsform*, 67–77. Se också Staffan Bergwicks kapitel i denna antologi.

dess tillkomstsammanhang, efterliv och tidigare forskning. I det avseendet kan man verkligen tala om en kontextualiseringskonstens A-B-C. Det behövs först en grund att stå på innan man kan börja identifiera nya utkiksposter: man måste säga A innan man kan säga B.

En sista och fjärde kontext – som i sig är en stor resurs för olika former av omkontextualiseringar – är vår egen nutid: frågor och problem som debatteras i samhället och i universitetsvärlden, samt nya vetenskapliga teoribildningar, angreppssätt och utgångspunkter. I *Historia som kunskapsform* understryker Peter Josephson och Frans Lundgren att historiska källtexter kan användas för att få insyn i normsystem och föreställningar som författarna inte själva hade den minsta avsikt att upplysa oss om. Platon skrev inte *Staten* för att människor 2 000 år senare skulle få insyn i idéer om kön i den grekiska stadsstaten. Likväl är det möjligt att använda hans text för detta ändamål. Genom att anlägga ett genusperspektiv på *Staten* och andra politiska texter kan vi studera hur föreställningar om kvinnligt och manligt tagit form i olika kulturer och perioder. Att arbeta utifrån denna ambition är inte samma sak som att tillskriva författaren intentioner som hen inte hade. ”Det handlar inte om ett försök att ställa sig utanför historien”, betonar Josephson och Lundgren, ”utan om att avgöra *vilken* historia det vi studerar ska hänföras till”.²² Det är en viktig poäng. Vi ska inte tillskriva Platon åsikter som han inte hade. Men vi kan mycket väl se Sokrates förslag om att redigera bort gråtande hjältar i sagor så att pojkar inte ska bli mjuka och känslodrivna som del i en längre historia om mansrollens formering.²³

De fyra former av kontexter som jag beskrivit i detta avsnitt hänger ihop och griper in i varandra. Den information som vi har om texters tillkomsthistoria är i sig beroende av att urkunder har bevarats, utvärderats och tolkats av eftervärlden, och som läsare på 2000-talet kommer vi närma oss detta historiska arv med erfarenheter och frågor som upplevs relevanta för vår tid. Här passar det därför bra att återknyta till idén om kontextualisering som en självreflexiv aktivitet. Alla människor är färgade

²² Josephson & Lundgren: *Historia som kunskapsform*, 74.

²³ Platon: *Staten*, 114.

av de kulturer och sammanhang de ingår i. Det gäller även oss själva. Att kontextualisera förflutna aktörer, texter och skeenden innebär därför i förlängningen att bli medveten om individuella associationer, drivkrafter och intressen – att utmana sin världsbild för att försöka förstå en annan, och därigenom samtidigt bättre förstå sin egen. Även om vi spontant tycker att en historisk text verkar konstig, bra, dålig, rimlig, rolig, vidskeplig, rasistisk, homofobisk eller sexistisk innebär ett kontextualiserande förhållningssätt att inte stanna vid sådana bedömningar. Reaktionerna är rimliga, men de är inte slutmålet. Istället kan man ta ett steg till och fråga: varför tycker jag så? Varför var inte detta tänkande självklart för människan bakom texten som jag utvärderar? Ambitionen att ställa och svara på denna typ av frågor sätter också fingret på den centrala skillnaden mellan ett kontextualiserande och syntetiserande förhållningssätt.

Men hur gör man då när man kontextualiserar, rent konkret?

Hur lär man sig att kontextualisera?

Att utbilda sig till idéhistoriker – eller för den delen sociolog, litteraturvetare eller konstvetare – har ofta beskrivits i termer av socialisering. Man genomgår en process då man införlivar en ny omgivnings praktiker, normer och kultur. Genom att observera, imitera och experimentera tar man till sig ett sätt att ställa frågor och ge svar, associera och resonera.²⁴ I slutändan förvärvar man ett ämnesspecifikt kunskaps- och färdighetskapital, vilket ibland kallas *disciplinary literacy*.²⁵

²⁴ Olausson: ”Från text till text”, 10–11; Alandeom Oliviera & Erica Barnes: ”Elementary students’ socialization into science reading”, *Teaching and teaching education*, 81 (2019), 25–37; John Weidman & Elisabeth Stein: ”Socialization of doctoral students to academic norms”, *Research in higher education* 44:6 (2003), 641–656.

²⁵ Timothy Shanahan & Cynthia Shanahan: ”Disciplinary literacy”, i Jim Patterson (red.): *The SAT suite and classroom practice. English language arts/literacy* (New York, 2020), 91–125. Författarna betonar bl.a. vikten av att skilja *disciplinary literacy* från det som brukar kallas *content area literacy*. Medan den senare avser utveckling av generiska studie-, läs- och skrivfärdigheter så syftar den förra på en mer ämnesspecifk färdighetsappropriering.

På den idéhistoriska grundutbildningen – precis som i de flesta humanistiska discipliner – tränas studenter till *disciplinary literacy* genom framförallt fyra aktiviteter: man går på föreläsningar, läser kurslitteratur, deltar i seminarier och skriver inlämningsuppgifter, tentor och uppsatser. Man lyssnar, läser, diskuterar och skriver.²⁶ Genom dessa aktiviteter bygger man upp ett kunskaps- och färdighetskapital, samtidigt som man tränas i att använda det självständigt, i enlighet med vetenskapliga regler.

Genom att gå på föreläsningar och läsa sekundärlitteratur börjar man som student ta del av kontextualiseringar som *andra* har gjort – det vill säga lärarna och författarna, vilka oftast är forskare själva. Föreläsningarna och sekundärlitteraturen presenterar olika historiska sammanhang för texter, föreställningar och världsbilder. De illustrerar vilka sammanhang som forskare använder i sina analyser och hur dessa påverkar deras tolkningar. Studenten uppövar en känsla för vilka kontexter som normalt beaktas i den egna disciplinen, likt en lärling som observerar en hantverksmästare. Samtidigt skaffar man sig nya ämneskunskaper till sin personliga minnes- och erfarenhetsbank som man kan använda i egna tolkningar.

Ju mer kunskap man samlar på sig om en viss tidsperiod, text eller författare, desto lättare kan de associationer man får under en läsning, lyssning eller diskussion upplevas som en rent mental akt. Man gör ju kopplingar i sinnet, genom minnet. Om man dock betänker hur associationskapitalet byggts upp kvarstår faktum: de historiska sammanhang som kan vara relevanta för att förstå något kan inte bara *tänkas* fram, som om man löste en matematisk ekvation eller logisk gåta. Alla sammanhang som är betydelsefulla kan heller inte hittas genom att bara analysera källtexten i fråga – oavsett hur noggrant man undersöker den. Man måste ta hjälp av information utanför studieobjektet.

Seminarierna och skrivandet kännetecknas av att studenten i stigande grad sätter just denna kontextualiseringsförmåga på prov. På grundnivå i idéhistoria organiseras seminarier vanligtvis kring historiska källtexter, även kallade *original-* eller *primärtexter*,

²⁶ Denna uppdelning är förstås en pedagogisk förenkling. Föreläsningar kan teckenspråkstolkas, kurslitteratur lyssnas på som ljudböcker, seminariediskussioner föras skriftligt online och tentamina redovisas muntligt, osv.

för att skilja dem från *forsknings-* eller *sekundärtexter*. I de lärarledda diskussionerna får studenten möjlighet att formulera sina egna tolkningar och associationer, men även inspireras av andras. På grundkursen ges ofta föreläsningar i direkt anslutning till källtextseminarierna, vilket innebär att studenten har historiska sammanhang färskt i minnet under sin läsning. Från fortsättningskursen och uppåt förväntas studenten ta ett större ansvar för att kontextualisera genom att söka upp information själv.

En kontextualiseringshandling kan vara mer eller mindre omfattande och avgörs av läsarens förkunskaper, ambitioner och intressen. I begränsad form kan det handla om att googla publiceringsåret på en boktitel för att kunna placera verket i tid, eller leta upp biografisk information om författaren. Mer omfattande kontextualiseringsoperationer är dock sällan en enskild händelse. Ska man kontextualisera en källtext eller skriva en uppsats kan man behöva beakta flera forskningstexter både innan, medan och efter att man analyserat primärtexten. Man ”vandrar” fram och tillbaka mellan texterna.²⁷

Källtexter är ofta fulla av svårförståeliga referenser till ting, personer och händelser i författarens samtid. Om man inte på förhand är bekant med dessa kan referenserna vara svåra att förstå. Stöter man på något som spontant känns konstigt, provocerande eller malplacerat så har man förmodligen snubblat över något som på författarens tid var så självklart att det inte behövde förklaras (eller ursäktas), men som idag är allt annat än självklart. Sådana ”konstigheter” är effektiva ingångar till förflutna livsvärldar om man bemödar sig att ta reda på vad de betydde för skribenten. Det är ett utmärkt tillfälle att ”vandra” mellan källtext och sekundärlitteratur.

När man använder sig av sekundärlitteratur för att tolka en källtext måste man emellertid komma ihåg att dessa verk också är resultatet av någons tolkning och kontextualisering. Bakom förord och kursböcker står individer med en viss skolning, professionella intressen och personliga motiv som gjort vissa kopplingar (och andra inte), som vandrat mellan vissa texter (och inte andra).

²⁷ Olausson: ”Från text till text”, 12.

En del har kanske använt sig av andras forskning, medan andra utfört omfattande grundforskning baserat på originalkällor. Som ny student kan det vara svårt att utvärdera detta. Det är en färdighet som byggs och förfinas över tid. Själva medvetenheten om detta är dock ett första steg för att kunna ställa frågor som: vad är detta för text? Vad är syftet och vem är den tänkta publiken? Vem är författaren?

Grundutbildningens skrivuppgifter uppvisar en liknande progression i krav och komplexitet. På grundkursens salstentor förväntas studenten vanligtvis kunna kort återge historiska sammanhang och omständigheter som föreläsare och kurslitteratur presenterat som viktiga. I hemtentor, längre skrivuppgifter och uppsatser ställs högre krav på att studenten själv ska kunna styrka påståenden och beskrivningar av sammanhang med referenser till källtexter och sekundärlitteratur – kort sagt, en träning i vetenskapligt skrivande. På högre nivåer står det studenten allt mer fritt att både formulera sina egna forskningsfrågor, välja källmaterial och teoretiska perspektiv, samt de kontexter som studieobjektet ska förstås i ljuset av.

Avslutning

Att utveckla ett kontextualiserande förhållningssätt innebär ytterst att odla ett intresse för omständigheter som ligger bortom källmaterialet självt, och lika ofta, bortom den egna kunskapsnivån eller förståelsehorisonten. Spontana reaktioner blir inte sista anhalt. Man nöjer sig inte med att analysera ett materials uppbyggnad och struktur, och man skiljer på ambitionen att vilja förstå en text och att vidareutveckla den.

Jag har beskrivit fyra kontexter som studenter i idéhistoria vanligtvis konfronteras med: texters tillkomstsammanhang, texters materiella historia, eftervärldens tolkningar samt nutida perspektiv och frågeställningar. I dessa kategorier rymms en stor mängd mer specifika omständigheter och angreppssätt. Jag har också understrukit att alla former av kontextualisering är beroende av aktiviteter – läsande, skrivande, lyssnande, associerande, kombinerande och reflekterande – och att de måste redovisas och styrkas för att få kallas vetenskapliga. Som läsare och skribent, forskare

och student, växlar man kontinuerligt mellan dessa operationer. De kan även vara olika tongivande i processen att lära känna ett nytt kunskapsområde. Som ny universitetsstudent kan det kännas främmande att tänka på dessa aspekter som ett *görande*, men det är precis vad det är. Dessvärre är det som bekant ett hantverk som man bara kan lära sig genom att praktisera det. Förhoppningsvis kan de tankeverktyg som detta kapitel erbjuder vara till hjälp med att reflektera över den lärprocessen.

Bibliografi

- Ambjörnsson, Ronny: *Människors undran* (Stockholm, 1997).
- Ambjörnsson, Ronny: *Tankens pilgrimer* (Stockholm, 2002).
- ”Analys”, i *Svenska akademins ordbok* (Stockholm, 1898):
www.saob.se 30/3 2020.
- ”Analysis”, i *Oxford English dictionary online* (Oxford, 2000–):
www.oed.com 30/3 2020.
- Bergström, Göran & Karin Boréus: *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys* (Lund, 2000).
- Blomqvist, Karin: ”Aristoteles och politiken”, i Aristoteles, *Politiken*, övers. K. Blomqvist (Jonsered, 1993).
- ”Context”, i *Oxford English dictionary online* (Oxford, 2000–):
www.oed.com 30/3 2020.
- Demetriou, Kyriakos: *Studies on the reception of Plato and Greek political thought in Victorian Britain* (Farnham, 2011).
- Holmberg, Linn: ”Texten som artefakt. Historisk rekonstruktion och det kreativa fältarbetet” i Åsa Arping, Christer Ekholm & Katarina Leppänen (red.): *Humanister i fält. Metoder och möjligheter* (Borås, 2016).
- Holmberg, Linn: *The Maurists’ unfinished encyclopedia* (Oxford, 2017).
- Houston, Chloë: *The early modern utopia, 1516–1650*, diss. (University of London, 2006).
- Jarlbrink, Johan, Parik Lundell & Pelle Snickars: *Mediernas historia. Från big bang till big data* (Lund, 2019).

- Josephson, Peter & Frans Lundgren: *Historia som kunskapsform* (Lund, 2014).
- ”Kontext” i *Svenska akademins ordbok* (tryckår 1937): www.oed.com 30/3 2020.
- Leppänen, Katarina & Mikela Lundahl (red.): *Kanon ifrågasatt. Kanoniseringsprocesser och makten över vetandet* (Riga, 2009).
- Liedman, Sven-Eric: *Från Platon till kriget mot terrorismen. De politiska idéernas historia* (Stockholm, 2005).
- Melin, Lars & Sven Lange: *Att analysera text. Stilanalys med exempel* (Lund, 1995).
- Mróz, Thomasz: ”On the reception of Plato’s political ideas in polish philosophy of the first half of the twentieth century”, *Problemos* 81 (2012), 124–130.
- Nordin, Svante: *Det politiska tänkandets historia* (Lund, 1999).
- Nordin, Svante: *Varför idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter* (Lund, 2011).
- Olausson, Lennart: ”Från text till text. Om idéanalys, förklaringar och beskrivningar i idéhistoria”, i Lennart Olausson (red.): *Idéhistoriens egenart. Teori- och metodproblem inom idéhistorien* (Stockholm, 1996).
- Oliviera, Alandeom & Erica Barnes: ”Elementary students’ socialization into science reading”, *Teaching and teaching education*, 81 (2019), 25–37.
- Platon: *Staten*, övers. Jan Stolpe (Stockholm, 2003).
- Pramling, Niklas: *Hermeneutisk texttolkning* (Göteborg, 1987).
- Reinke, John Henry, ”The communism of Plato and Marx”, MA diss. (Loyola University, 1942).
- Reynolds, Leighton Durham & N. G. Wilson: *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek & Latin literature* (Oxford, 2013).
- Rosenhaft, Eva, Helga Müllneritsch & Annie Mattson: *The materiality of writing. Manuscript practices in the age of print* (Uppsala, 2019).

- Shanahan, Timothy & Cynthia Shanahan: "Disciplinary literacy", i Jim Patterson (red.): *The SAT suite and classroom practice: English language arts/literacy* (New York, 2020).
- Sheppard, Ann: *Ancient approaches to Plato's Republic* (London, 2013).
- Steintrager, James: "Plato and More's *Utopia*", *Social research* 36:3 (1969), 357-372.
- "Syntes", i *Svenska akademins ordbok* (Stockholm, 2000): www.saob.se 30/3 2020.
- "Synthesis", i *Oxford English dictionary online* (Oxford, 2000-): www.oed.com 30/3 2020.
- Tarrant, Harold m.fl. (red.): *Brill's companion to the reception of Plato in Antiquity* (Boston, 2018).
- Vikström, Björn: *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens* (Enskede, 2006).
- Weidman, John, & Elisabeth Stein: "Socialization of doctoral students to academic norms", *Research in higher education* 44:6 (2003), 641-656.
- Wikander, Charlotte & Örjan Wikander: *Antikens historia. Europa i vardande* (Stockholm, 2003).

Kontext och kritik

Adam Kjellgren

Mannen är av naturen överlägsen, kvinnan underlägsen.¹ Det skriver den grekiske filosofen Aristoteles, verksam på 300-talet f.Kr. Att detta påstående hos vissa läsare väcker en lust att kritisera – i bemärkelsen pröva eller problematisera – är lätt att förstå. Utifrån ett nutida perspektiv ter sig Aristoteles hållning minst sagt problematisk. Men ska vi verkligen kritisera historiska aktörer med utgångspunkt i vår tids försanthållanden?² Bör vi inte närma oss en tänkare som Aristoteles med hänsyn till hans egen, historiska kontext? Kring sådana frågor kretsar denna text.

I det följande ska jag lyfta fram några för- och nackdelar med ovannämnda förhållningsätt – som jag har valt att kalla för ett *kritiskt* respektive *historiskt kontextualiserande*. Därefter diskuterar jag hur dessa förhållningsätt går att förena. För att konkretisera min poäng redogör jag avslutningsvis för hur jag försökt kombinera ett kritiskt kunskapsintresse med en kontextualiserande metod. Allra först vill jag emellertid säga någonting om varför man bör kontextualisera sig själv och idka självkritik.

¹ Aristoteles: *Politics* (Cambridge, 1944), 23.

² All kritik av historiska aktörer utgår inte från nutida försanthållanden. Vi bör skilja mellan ”transcendent” kritik (vars företrädare tar avstamp i försanthållanden som kritikern förutsätter vara universella, giltiga överallt och i alla tider) och en ”immanent” kritik (som i skarp kontrast utgår från de premisser varpå den kritiserade aktörens resonemang vilar, för att därigenom tydliggöra självmotsägelser av olika slag). När jag i det följande talar om kritik, åsyftar jag i första hand transcendent kritik.

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Kjellgren, A. 2022. Kontext och kritik. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 43–53. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.c>. License: CC BY 4.0.

Att kontextualisera sig själv och idka självkritik

Det finns dem som menar att vi aldrig bör låta nutiden påverka hur vi närmar oss historien. Men är det över huvud taget möjligt att i mötet med det förflutna helt frigöra sig från sin samtids fördomar? Jag vill hävda att svaret är nej. Precis som de historiska aktörer vi studerar är en produkt av sin tid, är vi en produkt av vår. Vi människor är ”situerade” varelser, för att tala med den amerikanska vetenskapsteoretikern Donna Haraway – vilket betyder att vi alltid befinner oss i en specifik situation.³ Vare sig vi intar ett kritiskt eller ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt till det förflutna inverkar vår situation på våra val. Vilka historiska aktörer vi kommer i kontakt med, vilka åsikter vi uppfattar som förtjänta av kritik, liksom vilka historiska kontexter vi tillskriver störst förklaringsvärde – biografiska, kulturella, ekonomiska eller medieteknologiska – allt detta beror delvis på vår situation.⁴

Det finns med andra ord ingen plats bortom tid och rum varifrån vi kan närma oss det förflutna. Därför måste vi försöka kontextualisera oss själva, tydliggöra hur vår egen situation ser ut, innan vi vänder blicken bakåt. Först då kan vi ta ansvar för situationen ifråga: se till att den inte präglar vår relation till det förflutna på ett oreflekterat sätt. Om vi kontextualiserar oss själva blir det med andra ord möjligt att idka självkritik, att pröva och problematisera de fördomar vi aldrig helt kan frigöra oss från.

Skillnaden mellan ett kritiskt och ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt har alltså inte att göra med huruvida nutiden påverkar hur vi förhåller oss till det historien. Vår (tidsliga) situation inverkar *alltid* på vårt perspektiv, vart vi än vänder blicken. Men detta betyder inte att de två förhållningssätten här ifråga är

³ Donna Haraway: “Situated knowledges. The science question in feminism and the privilege of partial perspective”, *Feminist studies* 14 (1988), 582–83.

⁴ I en intervju med Gonzalo Bustamante konstaterar idéhistorikern Martin Jay: “That is, the living can’t entirely bracket who we are in our intercourse with the dead, even as we rightfully attempt to expand our horizons by that very intercourse. The questions we ask of history are always our questions, not theirs, even if we strive to let their questions emerge through the filter of our own prejudices”. Gonzalo Bustamante & Martin Jay: “An encounter between philosophy and history”, *Revista de ciencia política* 36:1 (2016), 386.

identiska. Båda är behäftade med för- och nackdelar som vi kan jämföra och diskutera.

Ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt

Jag tror att de flesta är bättre på att kritisera än att kontextualisera, därför att vi har ägnat mer tid åt det förra än det senare. I grundskolan och på gymnasiet tränar vi upp vår kritiska blick. Vi lär oss tydliggöra texters styrkor och svagheter, liksom att peka ut självmotsägelser och brister. Med tiden glömmer vi kanske bort att det finns andra sätt att närma sig världen på. Men vad har vi att vinna, om vi avstår från att kritisera till fördel för ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt?

Att inta ett kritiskt förhållningsätt kan ibland osynliggöra att det finns andra intressanta frågor att ställa, än sådana som är av ett värderande slag. Vi behöver inte låtsas som om Aristoteles kvinnosyn är oproblematisk. Men när vi väl konstaterat detta, bör vi verkligen stanna där? Jag menar att det är minst lika intressant att fråga *varför* Aristoteles talar om kvinnor på det sätt han gör. För att besvara sådana frågor behöver vi emellertid se till den historiska kontext inom vars ramar Aristoteles var verksam.

Allt det som skiljer Aristoteles samtid från vår är lätt att missa, om vi enbart uppehåller oss vid och kritiserar hans texter (som de flesta av oss ju läser i översättning, vilket kan skapa en falsk känsla av närhet). Att anlägga ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt kan däremot tydliggöra det förflutnas annanhet. Därigenom blir det möjligt att utveckla ett historiskt medvetande, i bemärkelsen en fördjupad förståelse för varje historiskt sammanhangs egenart. När vi förflyttar fokus från Aristoteles text till hans historiska kontext inser vi hur mycket som förändrats under årtusendenas gång (även om det fortfarande finns människor som hyser misogynna åsikter). Denna insikt kan i förlängningen påverka hur vi ser på vår egen samtid. Att utveckla historiskt medvetande är att inse att saker inte alltid varit så som de är nu, att vårt samhälle är en produkt av vissa val och processer – vilket också antyder att det skulle kunna vara annorlunda.

Ett kontextualiserande förhållningsätt kan således synliggöra värdet av att uppehålla sig vid historiska aktörer, även om vi anser

oss ha anledning att kritisera dem. Om vi vet varför Aristoteles talar om kvinnor på det sätt han gör, kan vi bättre förstå det patriarkala förtryckets historia. Överbevisade vetenskapliga teorier kan, om vi väljer att uppehålla oss vid sambanden mellan dem och deras tillkomstsammanhang, säga oss något väsentligt om den tid då man höll dem för sanna. Korta tidningsnotiser från förr förmår ibland åskådliggöra en hel värld av förborgad folketro, om vi bara gräver lite djupare.⁵ Men den som enbart intresserar sig för huruvida historiska aktörer hade rätt eller fel får inte syn på detta, vilket innebär att hens förståelse för det förflutna kommer att förbli begränsad.

Ett annat problem med det kritiska förhållningsättet är att kritikern riskerar att bli självgod. Den som utvärderar det förflutna med hjälp av moderna måttstockar finner sällan någonting att bli imponerad av. Oftare framstår historiska aktörer i kritikerns ögon som representanter för en moraliskt förkastlig hållning – samtidigt som kritikerns egen samtid ter sig bättre.⁶ Om vi väljer att närma oss historiska aktörer med hänsyn till deras kontext istället för vår kan vi dock undkomma självgodhetens fallgrop. Vi inser då att det finns tankar som är omöjliga att tänka under vissa villkor – en insikt som i sin tur väcker den intressanta frågan om vad vi själva är oförmögna att se.

Ett kritiskt förhållningsätt

Men det finns förstås även fördelar med ett kritiskt förhållningsätt och nackdelar med ett historiskt kontextualiserande. Till att börja

⁵ Se Karin Dirkes bidrag till denna antologi.

⁶ Det förhållningsätt jag har kallat för kritiskt har andra kallat för presentistiskt – eftersom man menar att kritikern närmar sig det förflutna med utgångspunkt i nutiden (*the presence*). Apropå det presentistiska förhållningsättet skriver historikern Lynn Hunt: “Presentism, at its worst, encourages a kind of moral complacency and self-congratulation. Interpreting the past in terms of present concerns usually leads us to find ourselves morally superior; the Greeks had slavery, even David Hume was a racist, and European women endorsed imperial ventures. Our forbears constantly fail to measure up to our present-day standards”. Lynn Hunt: “Against presentism”, *Perspectives on history. The newsmagazine of the American historical association*, Maj (2002) www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/may-2002/against-presentism, 14/9 2021.

upprättar de som företräder ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt ofta en skarp gräns mellan dåtid och nutid, som osynliggör det förflutnas fortsatta närvaro i nuet.⁷ Det stämmer att Aristoteles försökte besvara andra frågor än de som sysselsätter oss idag, varför vi riskerar att missförstå honom om vi närmar oss hans texter som inlagor i nutida debatter. Samtidigt hemsöker Aristoteles – liksom många andra historiska aktörer – vår tid från andra sidan graven. Oavsett våra önskemål verkar många av oss inom en tradition som Aristoteles påverkat, tillsammans med dem som förhållit sig till honom. Oberoende av om vi tycker det är önskvärt, är Aristoteles dessutom ett namn som andra fortsätter att hänvisa till, inte sällan i syfte att försvara den position de intar här och nu. Är det då rimligt att påstå att Aristoteles ”egna” historiska kontext i alla avseenden är en annan än vår – och att vi därför bör avstå från att kritisera honom?⁸

Vidare försöker de som företräder ett kritiskt förhållningsätt till historiska aktörer inte alltid bevisa att vi människor av idag är bättre än våra förfäder. Feministiska teoretiker som kritiserar Aristoteles gör till exempel sällan så i syfte att visa hur förträfflig deras egen samtid är. Oftare anser de Aristoteles vara värd att uppehålla sig vid, just därför att det patriarkala förtryck hans hållning historiskt sett hjälpt till att legitimera fortfarande utgör ett problem. I sådana fall rör det sig alltså om ett kritiskt förhållningsätt vars förkämpar vill synliggöra de samband som existerar mellan då och nu – ja, som vänder blicken bakåt för att förändra snarare än förhållningarna samtid.⁹

⁷ Historikern Peter Burke skriver: ”Contextualism appears to imply that there is no value in reading Plato if we do not live in an ancient Greek city-state, and to dismiss rather than to analyze the power of some literary or philosophical texts that appeal to readers from different cultures and periods. A strong contextualism treats context as a prison from which there is no escape”. Peter Burke: ”Context in context”, *Common knowledge* 8:1 (2002), 173.

⁸ Se även idéhistorikern Victoria Farelds diskussion om förhållandet mellan dåtid och nutid i ”Coming to terms with the present. Exploring the chrononormativity of historical time”, i Marek Tamm & Laurent Oliver (red.): *Rethinking historical time. New approaches to presentism* (London, 2019), 64–65.

⁹ Jämför med idéhistorikern Mikela Lundahl som – apropå postkoloniala studiers kritiska förhållningsätt till det förflutna – skriver: ”En återkommande

I mitt tycke sammanhänger det kritiska förhållningsättets stora styrka med just detta, att kritikerna ofta tydliggjort att de intreserar sig för det förflutna i hopp om att åstadkomma någon form av förändring, idag. De som försvarar värdet av att kontextualisera, har däremot varit dåliga på att förklara hur ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt går att förena med en engagerad, föränderingsorienterad inställning. Det går förstås att ange många olika skäl till varför vi bör studera historien. Men hoppet om att göra världen till en bättre plats framstår som en produktiv drivkraft, som vi bör försöka tillvarata hellre än kväsa.

Det är naturligtvis möjligt att kritikens bundsförvanter har fel. Kanske åstadkommer man inte särskilt mycket på det samhällspolitiska planet genom att kritisera historiska aktörer utifrån nutida försanthållanden.¹⁰ Men ambitionen uppfattar jag ändå som viktig och därför värd att vidareutveckla. Så länge vi inte lever i den bästa av världar tror jag att den förändringsorienterade kritiken har en funktion att fylla.

Att kombinera kontext och kritik

Frågan är emellertid om inte en kritisk position går att förena med ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt? Personligen är jag övertygad om att så är fallet. För det första kan historiska kontextualiseringar möjliggöra kritik. Texter som för vissa framstår som bortom all kritik, därför att de förutsatts representera någonting absolut (så som ibland är fallet med religiösa urkunder i troendes ögon eller politisk propaganda i de partibundnas) kan bli föremål för diskussion och prövning, om vi förmår demonstrera

kritik mot postkoloniala studier har varit att ifrågasätta nyttan i att stigmatisera historiska missgärningar. Men postkoloniala studier idag fokuserar inte missdåd i syfte att brännmärka utan för att synliggöra hur dessa missdåd sammanhänger med den historiska och samtida moderniteten. Man undersöker hur de tankestrukturer som skapades då, påverkar exempelvis Sverige och svensk historia, svensk politisk, litteratur, kultur, ja hela vårt samhälle". Mikela Lundahl: "Postkoloniala perspektiv på idéhistoria", i Henrik Björck & Nils Andersson (red.): *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm, 2008), 326.

¹⁰ Detta är det många som hävdar, inte minst bland representanter för den så kallade "post-kritiska" strömningen. Se till exempel Rita Felski: *The limits of critique* (Chicago, 2015).

att de vilar på historiskt specifika förhållanden. Att kontextualisera är, med andra ord, ibland detsamma som att relativisera, i den bemärkelse att en kontextualisering kan visa att det skenbart eviga trots allt har en historia.

För det andra är det oftast svårt att veta huruvida en viss företeelse är förtjänt av kritik eller inte om vi avstår från att kontextualisera. Vill vi kritisera en historisk aktör bör vi inledningsvis försäkra oss om att vi förstått person ifråga rätt, vilket ofta kräver att vi ser till det historiska sammanhang där hen var verksam – och att vi tar hänsyn till sådant som att vissa ord kan ha ägt en annan innebörd då än idag. Det finns mängder av utsagor som kommer att framstå som problematiska därför att vi missuppfattat deras betydelse. Dessutom finns det andra vars problematik vi är blinda inför så länge vi inte känner till bakgrunden. Insikten att kategorin *demos* (folk) i det antika Grekland – varifrån ordet *demokrati* (folk-makt) kommer – varken innefattade kvinnor eller slavar, utan bara fria män, förändrar till exempel förutsättningarna för en kritisk läsning, både av de hyllningstal som grekerna tillägnade sitt eget styrelseskick, och senare försök att konstruera en linjär berättelse om det demokratiska västerlandets historia.¹¹

För det tredje kan ett historiskt kontextualiserande förhållningssätt möjliggöra en effektivare kritik. Om vi enbart tar fasta på och kritiserar vad Aristoteles skriver om kvinnor riskerar vi att förvandla ett strukturellt problem till ett individuellt. Om vi däremot förmår synliggöra sambanden mellan Aristoteles inställning och det samhälle där han verkade, inser vi att hans hållning speglar ett institutionaliserat, patriarkalt förtryck. Vi förstår då att en kritik av Aristoteles som person lätt missar målet, om det är förtrycket vi vill kritisera. Poängen blir tydligare om vi rör oss lite framåt i tiden. Det är förstås rimligt att rikta kritik mot exempelvis enskilda kolonialister. Men om vi inte ser till den historiska

¹¹ Idéhistorikern Peter E. Gordon skriver: "Contextualism is not only important, but it is also a vital and even indispensable instrument in the arsenal of historical understanding. When deployed in a modest fashion, it serves to enable understanding and it fortifies the hermeneutic bridge between the present-day historian and her past. Criticism therefore presupposes understanding". Peter E. Gordon: "Contextualism and criticism in the history of ideas", i Darrin McMahon & Samuel Moyn (red.): *Rethinking modern European intellectual history* (Oxford, 2014), 46.

kontexten missar vi att dessa verkade inom ett större sammanhang, vars logik är verksam än idag. Genom att lyfta analysen till nästa nivå hjälper oss ett historiskt kontextualiserande förhållningsätt att se bortom symptomen, till sjukdomen. Riktat vi in oss på denna har kritiken större chans att bli effektiv.

Vad dessa resonemang illustrerar är vikten av att särskilja metoden (det sätt varpå man söker åstadkomma något) från kunskapsintresset (vad man är intresserad av att åstadkomma). I alla ovannämnda fall är kunskapsintresset kritiskt: syftet är att pröva, problematisera och därigenom påverka, men metoden är kontextualiserande.

Betyder detta i så fall att dikotomin i centrum för min text är överspelad? Inte nödvändigtvis. Jag har i varje fall fortsatt att tänka i termer av kontext kontra kritik och upplevt att det underlättat arbetet med att precisera syftet med min egen forskning. Samtidigt har jag ansträngt mig för att kombinera en kontextualiserande metod med ett kritiskt kunskapsintresse. Låt mig till sist säga något om detta.

Kritiskt kunskapsintresse men kontextualiserande metod

Mitt avhandlingsprojekt handlar om hur västerländska tänkare historiskt sett begreppsliggjort förhållandet mellan myt och politik. Detta är ett sedan tidigare omskrivet ämne. Därför har det varit viktigt – men också svårt – att tydliggöra vad jag själv kan bidra med. Att tänka på kontext och kritik har dock hjälpt. I inledningen till min avhandling påpekar jag följaktligen att mycket tidigare forskning på temat varit av ett kritiskt eller normativt slag, men att jag istället valt att arbeta kontextualiserande. Jag framhåller att andra framför allt skrivit om för- och nackdelarna med diverse förhållningsätt till myter, medan jag är intresserad av att förstå *varför* man historiskt har begreppsliggjort mytens politiska vara och värde på så vitt skilda sätt. Varför har vissa, till exempel, hävdad att myter utgör ett viktigt politiskt redskap, medan andra invänt att myter är farliga och att deras inflytande över politiken bör begränsas? Med hjälp av begreppen kontext och kritik har jag med andra ord kunnat precisera vad som utmärker mitt arbete i förhållande till den tidigare forskningen. Hade det kontextualiserande

förhållningsättet dominerat, hade jag förstås kunnat argumentera på motsatt sätt.

Att arbeta kontextualiserande har dessutom åskådliggjort flera intressanta saker. Där andra forskare har förutsatt att alla som använt ordet *myt* talat om samma sak, har jag – just därför att jag fokuserat på de specifika, historiska sammanhang där yttrandena om *myter* fällt – kunnat synliggöra att man faktiskt använt ordet för att beteckna vitt skilda ting. Detta innebär att vad vissa kallat *myt* och avfärdat inte nödvändigtvis varit samma företeelse som andra kallat *myt* och omfamnat. Jag argumenterar således för värdet i att försöka förstå vad enskilda aktörer egentligen menat med ordet *myt*, varför de använt just detta ord och vad de därigenom sökt uppnå. För att utröna detta behöver jag ta hänsyn till en mängd kontextuella omständigheter: hur man vanligtvis använde ordet *myt* i de sammanhang där aktörerna ingick, vilka texter aktörerna ifråga läst och inspirerats av, samt vilka de talade med och argumenterade mot.

Men då återstår ändå frågan om vad jag härigenom hoppas uppnå. Åstadkommer min forskning någonting vi har glädje av, här och nu? Bidrar den till att förändra världen till det bättre? Det är, tror jag, viktigt att betona att samtidsrelevans inte utgör det enda, eller ens det främsta, måttet på god forskning. Kanske är universitetet en viktig plats just därför att det är en samhällsinstitution där nytta inte är det enda gångbara värdet. Personligen skulle jag dock ha svårt att uppbåda den ork som arbetet kräver, om jag inte kände att min forskning gick att relatera till dagens samhälle. Ja, en av anledningarna till varför jag valt att fokusera på förhållandet *myt/politik* är att det existerar en spännande koppling mellan temat och samtida debatt om post-sanning, faktaresistens, alternativa fakta och populism. Men återigen: gör verkligen den kontextualiserande metoden det möjligt för mig att påverka eller säga något om min samtid? Går den, med andra ord, att kombinera med mitt kritiska kunskapsintresse? Jag menar att svaret är ja.

Att man använt ordet *myt* om så olika företeelser gör det förvisso omöjligt att slå fast vem som kommit närmast sanningen om mytens politiska vara och värde. Däremot kan jag, med utgångspunkt i de källtexter jag har kontextualiserat, problematisera

flera missvisande beskrivningar i annan historieskrivning, vilka ofta åberopas för att legitimera ståndpunkter i debatten om myter. Vidare kan jag, tack vare de insikter som det kontextualiserande förhållningsättet genererat, synliggöra viktiga antaganden, värderingar och målsättningar som, historiskt sett, strukturerat diskussionen om myt och politik. Detta hjälper mig förvisso inte att avgöra vem som har rätt och fel av dagens debattörer. Men det kan kanske underlätta för läsaren att utveckla ett idag användbart, kritiskt förhållningsätt till dessa. Det existerar trots allt en väsentlig skillnad mellan att (så som många fascister gjorde) förorda användandet av myter därför att man betvivlar massans förnuftsfrågor, och att omfamna samma företeelse därför att man anser att alla politiska projekt fordrar en berättelse för att bli framgångsrika (vilket idag är en relativt vanlig åsikt). Jag hoppas att min undersökning gör det lättare att skilja de här resonemangen från varandra.

Avslutningsvis vill jag betona att jag varken närmar mig mina källtexter som vore de heliga urkunder där jag tror mig finna svar på frågor som upptar min samtid, eller auktoriteter vars destruktiva inflytande över nuet jag hoppas kunna bryta genom att dra fram deras brister i ljuset – utan samtalspartners, med vilka jag vill föra en dialog om både det förflutna, nuet och framtiden; om sådant som är problematiskt såväl som värdefullt. Precis som i mötet med andra människor, tror jag mig dock kunna ha intressantare, produktivare och mer kritiskt hållna samtal med dessa texter ju bättre jag förstår dem, vilket enligt min tolkning utgör den kanske viktigaste anledningen till att försöka överskrida min egen horisont och läsa dem på deras ”egna” villkor.

Bibliografi

- Aristoteles: *Politics* (Cambridge, 1944).
- Burke, Peter: ”Context in context”, *Common knowledge* 8:1 (2002), 152–177.
- Bustamante, Gonzalo, & Jay, Martin: ”An encounter between philosophy and history”, *Revista de ciencia política* 36:1 (2016), 383–392.

- Fareld, Victoria: "Coming to terms with the present. Exploring the chrononormativity of historical time", i Marek Tamm & Laurent Oliver (red.): *Rethinking historical time. New approaches to presentism* (London, 2019).
- Felski, Rita: *The limits of critique* (Chicago, 2015).
- Gordon, Peter E: "Contextualism and criticism in the history of ideas", i Darrin McMahon & Samuel Moyn (red.): *Rethinking modern European intellectual history* (Oxford, 2014).
- Haraway, Donna: "Situated knowledges. The science question in feminism and the privilege of partial perspective", *Feminist studies* 14 (1988), 575-599.
- Hunt, Lynn: "Against Presentism", *Perspectives on history. The newsmagazine of the American historical association*, Maj (2002). www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/may-2002/against-presentism. 14/9 2021.
- Lundahl, Mikela: "Postkoloniala perspektiv på idéhistoria" i Henrik Björk & Nils Andersson (red.): *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm, 2008).

Att skapa historiska sammanhang: Exemplet Thomas Mores *Utopia*

Magnus Rodell

År 1516 publicerade engelsmannen Thomas More (1478–1535) boken *Utopia*. I historieskrivningen framställs detta ofta som den första gången ordet utopi användes i den västerländska historien. En bit in i kapitlet ”Utopia och Solstaten” i boken *Socialismens idéhistoria* (1984) konstaterar Ronny Ambjörnsson: ”More var en lärd humanist och socialismens idéhistoria var honom inte främmande”.¹ Denna bisats synliggör ett av de sätt på vilka verk-samma forskare kan kontextualisera, alltså skapa ett sammanhang. Jag kommer återvända till denna formulering längre fram.²

Min ambition här är att diskutera hur historiska sammanhang skapas när en välkänd källtext behandlas av olika författare. Jag ger exempel från nio olika översiktstexter om *Utopia*, fem på svenska och fyra på engelska. Texterna på svenska är skrivna av Ronny Amjörnsson, Tore Frängsmyr och Svante Nordin. De engelska texterna har författats av Alison Brown, Lucille Kekewich, Quentin Skinner och Gunnar Sorelius. Texterna publicerades mellan 1978 och 2017. Det som förenar dem är att de har använts

¹ Ronny Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria. En inledning* (Malmö, 1984), 101.

² Under höstterminen 2019 höll jag i ett seminarium på doktorandkursen ”Kontextens mening: Mellan metod och idéhistorisk ämnesidentitet” där relationen mellan Mores text och sammanhagsarbetet i de texter som den här texten behandlar diskuterades. Utan alla goda iakttagelser, precisa kommentarer och metodologiska reflektioner från Julia Falk, Jenny Gustafsson, Kristin Halverson, Adam Kjellgren och David Malm hade inte den här texten blivit möjlig. Stort tack till er!

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Rodell, M. 2022. Att skapa historiska sammanhang: Exemplet Thomas Mores *Utopia*. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 55–70. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.d>. License: CC BY 4.0.

eller fortfarande används i svensk universitetsutbildning, samt att de inte för några mer ingående diskussioner om varför de kontextualiserar som de gör. Trots det får de oartikulerade valen konsekvenser för vilken historia de skriver.

Jag vill först peka på några problem med själva begreppet kontext. Därefter diskuterar jag flera sammanhang som de olika författarna till översiktstexterna om *Utopia* formulerar. De beskriver ibland längre tidslinjer både bakåt och framåt – en *diakron* kontext – och ibland Mores omedelbara samtid – en *synkron* kontext – för att beskriva och förklara *Utopia*. Min övergripande ambition är att visa att sammanhang – på ett eller annat sätt – är en bärande del av historieskrivning, och att sätten som historiker skapar sådana sammanhang bör göras tydliga, både utifrån ett pedagogiskt och ett historievetenskapligt perspektiv.

Om kontextbegreppets svagheter

Inom flera historiska discipliner används kontextbegreppet ofta, och det fångar en central del av att skapa historisk kunskap. Men trots det, menar jag, finns det problem med begreppet. Den främsta faran är att ”kontext” uppfattas som något fixerat. Det får fungera som ett föremål, ett avgränsat, färdigt block som man på olika sätt ”riktar” mot den källtext som analyseras. En besläktad svaghet är att det riskerar upprätta en alltför strikt gräns mellan ”text” och ”kontext”.³ Många forskare vill istället luckra upp den gränsen och därför använda andra ord som ”förhandling” eller ”cirkulation”.⁴ Utan att fördjupa mig i vad de begreppen kan betyda vill jag med exemplet påtala att det ofta blir en felaktig eller förenklad bild om vi beskriver det som att texten är en sak och kontexten en annan. I själva verket är det istället ofta så att de källtexter som finns kvar – och som vi läser – i högsta grad bidragit till att forma den kontext som de är en del av. Det kan

³ För ett exempel på en sådan problematisk gränsdragning se Lennart Olausson: ”Från text till text. Om idéanalys, förklaringar och beskrivningar i idéhistoria”, i Lennart Olausson (red.): *Idéhistoriens egenart* (Stockholm/Stehag, 1994), 16.

⁴ Se till exempel Peter Burke: ”Context in context”, *Common Knowledge*, 8:1 (2002), 168. Se även Karolina Enquist Källgrens kapitel i denna antologi.

rent av vara så att vi faktiskt känner till kontexten eftersom den beskrivs just i källtexten! För att ta ett exempel ur *Utopia* har den tidiga fåraveln och enclosure-rörelsens socioekonomiska konsekvenser decennierna kring 1500 (alltså vad som går att beskriva som en kontext) fått en levande beskrivning just i Thomas Mores verk. Texten blir ”platsen” från vilken de historiska sammanhangen hämtas.

Den problematiska uppdelningen mellan text och kontext har enligt min mening uppstått på grund av åtminstone ett par faktorer. För det första har den uppkommit i discipliner som har sett sig som uttolkare och förvaltare av ”stora texter”. Litteraturvetenskapen är ett exempel, och idéhistoria är ett annat. I båda discipliner intar vissa författarskap fortfarande en central position och de stora namnen riskerar att bli sig själva nog.⁵ På så sätt fortsätter de att betraktas lite för ensidigt som ”text” och inte som en integrerad del av flera kontexter. För det andra signalerar det svenska begreppet ”kontext” något fastslaget och färdigt.

Genomgående i den här antologin beskrivs istället kontextualisering som ett verb, som en aktivitet som ständigt behöver prövas och omprövas. Det är just den typen av förtydligande kring hur vi som läsare och tolkare av det förflutna använder kontextualisering som jag vill ansluta mig till. Jag kommer därför att resonera om *meningsskapande sammanhang* för att synliggöra de aktiva val som alltid är en förutsättning för historieskrivning.

Diakrona perspektiv: utopi som begrepp och startskottet för en genre

Tore Frängsmyr beskriver i två texter Thomas Mores *Utopia* som ett startskott för den typ av tankeexperiment som utopin innebar. Frängsmyr konstaterar att det var More som myntade begreppet ”utopi” och att det var han som fick ge ”namn åt en hel

⁵ För relationen mellan litteraturhistoria och idéhistoria se exempelvis Anders Burman: ”Den stora berättelsen. Didaktiska reflektioner kring grundkursen i idéhistoria” i Anders Burman, Ana Graviz & Johan Rönby (red.): *Tradition och praxis i högre utbildning. 12 ämnesdidaktiska studier* (Södertörns högskola, 2010).

litteraturgenre”.⁶ När det förflutna ska göras hanterbart och möjligt att överblicka utgör ofta ”startskott” eller dramatiska brytpunkter en slags strukturerande strategi.⁷ Reformationen började 1517 när Martin Luther spikade upp sina 95 teser på slottsporten i Wittenberg, medeltiden tog slut när osmanerna under Mehmet II slutligen erövrade Konstantinopel 1453 och utopigenren föddes 1516. Att definiera sådana händelser som startskott eller brytpunkter är ett sätt att formulera ett meningsskapande sammanhang, nämligen företeelsens eller händelsens historia både bakåt och framåt. I och med att Frängsmyr slår fast att More kom att namnge en hel genre, öppnar han, enligt Frängsmyr, indirekt hela denna genre. Det är More som skapar begreppet utopi.

I översiktslitteraturen beskrivs det som att ordet utopi betyder ”ingenstans” och att det idag ofta får betyda det ouppnåeliga ideala samhället. Dessa betydelser är på alla sätt rimliga, och visst behöver historiska översiktsverk arbeta med förenklingar för att göra ett mångförgrenat stoff hanterbart. I fallet med utopibegreppets härstamning tappas dock en central dimension bort. I sin bok *The Concept of Utopia* (1990) resonerar Ruth Levitas kring begreppet utopia och konstaterar att det innehåller en avsiktlig dubbeltydighet. Ordet kommer av de två grekiska orden *eutopia* som betyder den goda platsen och *outopia* som betyder ingen plats eller ingenstans.⁸ Denna moreska ordlek har skapat en dubbeltydighet som följt såväl skrivandet av utopier som uttolkningen av dem genom historien. Då både ordet och genren utopi för Frängsmyr görs betydelsebärande är det lite märkligt att denna

⁶ Tore Frängsmyr: ”Förord”, i Thomas More, *Utopia. Landet ingenstans*, översatt och kommenterad av Anders Piltz (Skellefteå, 2001), 7.

⁷ Jfr Magnus Rodell: ”Statyn på Paradistorget. Raserandet, medier, materialitet och minne”, i Johan Hegardt & Trond Lundemo (red.): *Historiens hemvist. Minne, medier och materialitet* (Göteborg, 2016), 330–331.

⁸ Ruth Levitas: *The concept of utopia* (Syracuse, N.Y., 1990), 3. Se även Roger L. Emerson: ”Utopia”, i Philip P. Wiener (red.): *Dictionary of the history of ideas. Studies of selected pivotal ideas* (New York, 1973), 458–465 och Gregory Claeys & Lyman Tower Sargent: ”Introduction”, i Gregory Claeys & Lyman Tower Sargent (red.): *The utopia reader* (New York, 1999), 1–2.

dubbeltydighet, som får klara konsekvenser för hur man förhåller sig till fenomenet, inte lyfts fram.⁹

Frängsmyr konstaterar i sin inledning till den svenska nyutgåvan av *Utopia* (2001) att Mores utopi har ”långtgående likheter” med ”Sovjetunionen eller ännu hellre Kina”. Frängsmyr menar också att om Jesus kan ses som ”den förste kommunisten” så är More helt klart den andra.¹⁰ Att *Utopia* ses som ett startskott och som ett slags ”födelse” av utopigenrens och de radikala samhällsexperimentens fortsatta historia blir också tydligt hos Svante Nordin. I sitt översiktsverk *Filosofins historia* (2017) påtalar Nordin att i *Utopia* råder en ”socialistisk ekonomi”.¹¹ Både Frängsmyr och Nordin gör sig här indirekt till företrädare för ett slags historia berättad från nutiden. Samhällen som snarare hör 1800- och 1900-talen till får indirekt fungera som meningsskapande sammanhang. Denna historia från idag gör att läsaren i det tidiga 2000-talet kan skapa sig en bild av livet på Mores påhittade ö genom mer närliggande historiska sammanhang från 1900-talet. Det upprättas en historisk linje framåt och Mores resonemang förklaras genom politiskt tänkande som tillkommit i avsevärt annorlunda samhällen, flera sekler senare. Detta grepp må ha vissa förtjänster men måste också beskrivas som ahistoriskt.

Diakrona linjer framåt – som upprättas genom talet om socialistisk ekonomi, Kina och Sovjet – formuleras också parallellt med längre historiska linjer bakåt och kopplingar till det samtida 1500-talet. I ett kapitel i Nordins lärobok *Det politiska tänkandets historia* formuleras Mores sammanhang genom andra tänkare. More jämförs med italienaren Niccolò Machiavelli (1469–1527) som också var ”en lärd humanist som gjorde politisk karriär”.¹² Vidare relaterar Nordin Mores text till den grekiske filosofen Platons verk *Staten* och konstaterar att det finns

⁹ För en utförlig diskussion om utopibegreppet se Sylvia Määttä: *Kön och evolution. Charlotte Perkins Gilmans feministiska utopier 1911–1916* (Nora, 1997), 5–15.

¹⁰ Frängsmyr: ”Förord”, 16.

¹¹ Svante Nordin: *Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen* (Lund, 2017), 248. Detta är den fjärde upplagan. Den första publicerades 1995.

¹² Svante Nordin: *Det politiska tänkandets historia* (Lund, 2017), 62. Detta är den fjärde upplagan. Den första publicerades 1999.

både likheter och skillnader mellan denna och *Utopia*. Genom att göra en diakron jämförelse mejslar Nordin fram en rad aspekter som kännetecknande för *Utopia*. More skriver en reseskildring. Det gjorde inte Platon. Mores stat är jämlik, Platons hierarkisk. Egendoms gemenskapen hos Platon gäller bara de styrande filosoferna. Hos More gäller den alla.¹³ Denna diakrona kontrastering bakåt fungerar hos Nordin som ett meningsskapande sammanhang. Efter att ha behandlat Machiavelli och More går Nordin över till filosofen Jean Bodin (1530–1596) och hans *Sex böcker om staten* (1576) och inleder med att konstatera att Bodin förkastade dem båda. Sammantaget följer alltså – i den nordinska historieskrivningen – olika tänkare och deras idéer på varandra och skapar ett slags kedja genom historien där likheter, olikheter och kontinuitet stegvis mejslas ut. De faktiska historiska sammanhang i vilka de olika aktörerna verkade får vi som läsare veta mindre om.

Synkrona sammanhang: renässanshumanism och samtidens historia

Formuleringen av begreppet och genren utopi, liksom diakrona linjer bakåt och framåt, är två sätt på vilka meningsskapande sammanhang kan upprättas. Men det finns också ett annat alternativ för kontextualisering: det synkrona sammanhanget. I *Filosofins historia* inleder Nordin sitt avsnitt om More med att slå fast att han ”blev sin tids främste engelske företrädare för renässanshumanismen”.¹⁴ Därigenom inskräper Nordin att renässanshumanismen är ett av de centrala meningsskapande sammanhangen för *Utopia*, men på de fyra sidor där han presenterar *Utopia* förs inga utförliga resonemang om hur. I Nordins filosofihistoriska översikt blir renässanshumanismen ett sammanhang som trots allt inte blir tydligt eller särskilt viktigt. Han verkar alltså – om än indirekt – betona det diakrona meningssammanhanget.

¹³ Nordin: *Det politiska tänkandets historia*, 62–63. Platons betydelse för More har diskuterats utförligt i litteraturen kring *Utopia*. Se exempelvis Frank E. Manuel & Fritzie P. Manuel: *Utopian thought in the western world* (Oxford, 1979), 118–122.

¹⁴ Nordin: *Filosofins historia*, 247.

I andra texter ser det annorlunda ut. I såväl svensk som internationell historisk forskning har idéers rörelser och geografiska cirkulation undersökts, vilket i viss mån även förmedlas i texterna om *Utopia*. I boken *The Renaissance* (1988) beskriver Alison Brown hur renässansens idéer rörde sig geografiskt. I bokens fjortonde kapitel – ”The Renaissance Outside Italy” – presenteras hur renässansens idéer nådde England. Liksom i Italien, konstaterar Brown, introducerades renässansidéer av ett litet antal ”scholars” för att sen populariseras och spridas av kungligheter och adel. Dessa engelska lärde upprättade kontakter med humanisterna i Italien. Intresset för grekiska och grekisk litteratur gjorde att flera engelsmän, adelsmän och kyrkliga dignitärer vid 1400-talets mitt sökte sig till Italien. Detta resulterade i att humanistiska ämnen introducerades i England.¹⁵

Thomas More själv besökte aldrig Italien, men han studerade för andra engelsmän som varit i Florens och andra viktiga italienska renässansmiljöer. More var även vän med John Colet som studerat för inflytelserika italienska renässanshumanister. Mores hem i Chelsea blev på så sätt, enligt Alison Brown, ett centrum för välutbildade aktörer i England som tagit intryck av renässansens idéer.¹⁶ Här möttes akademiker, politiker och konstnärer för att utbyta idéer. Till skillnad från Nordin och Frängsmyr är diakrona linjer framåt helt frånvarande hos Brown. Genom sin detaljerade belysning av det synkrona sammanhanget synliggör hon istället några av de centrala villkoren för renässansens intellektuella liv. Med sin behandling av enskilda individers geografiska förflyttning visar hon hur cirkulationen av idéer i hög grad berodde på just enskilda individer. De var ofta knuta till olika hov, vilka utgjorde en av renässansens centrala kunskapsmiljöer.

Betydelsen av renässanshumanismen blir än tydligare i Quentin Skinners *The foundations of modern political thought* (1978). Även om detta verk är mer av en forskningsinsats än läroböckerna visar det hur ett meningsskapande sammanhang mer aktivt och tydligt än i de andra exemplen kan formuleras som en utgångspunkt. Skinner menar att Mores originalitet som

¹⁵ Alison Brown: *The Renaissance* (London, 1988), 78–79.

¹⁶ Brown: *The renaissance*, 80.

politisk teoretiker går att förstå om vi placerar honom bland andra av tidens humanister. Även om många forskare sett *Utopia* som ett mer allmänt bidrag till humanismens idéer menar Skinner att verket också är den mest radikala kritiken av humanismen som blivit skriven av en humanist själv.¹⁷ Det låter kanske märkligt, men Skinner förklarar. Mores kritik tar sin utgångspunkt i renässanshumanismens idé att det endast är dygd som kan ligga till grund för det sanna adelskapet. More konstaterar att i hans samtid föreställer sig människor att de är ädla just för att de haft turen att födas in i rätt sammanhang. De ser sig som högre stående helt enkelt tack vare den position och rikedom som de har ärvt.¹⁸ Men det sanna adelskapet, menar More, kan bara bestå i att vara dygdig.¹⁹

Det är alltså en attack på arvsaristokratin, och Skinner menar att Mores kritik främst handlade om att ifrågasätta andra humanisters syn på relationen mellan olika samhällsgrupper.²⁰ Andra humanister hade menat att dygden uttrycktes tydligast hos de styrande klasserna. Mores svar på detta var radikalt – hierarkier skulle kort och gott avskaffas. På ön Bensalem är samhälleliga klasser avskaffade, vilket More ser som det enda sättet att skapa jämlikhet. Det goda samhället kan endast existera om alla typer av social åtskillnad avskaffas. Det är när More besvarar frågan om hur den samtida idén om rang och hierarki skall avskaffas som han enligt Skinner skiljer sig mest radikalt från hans samtida humanister. Det som bidrar till att upprätthålla skillnader är uppenbart: den ojämlika fördelningen av pengar. Det är kärleken till pengar och egendom som är roten till allt ont. Endast genom att avskaffa pengar och egendom blir det möjligt att skapa ett bättre samhälle.²¹ Ett exempel ur *Utopia*: i slutet av bok II konstaterar Raphael Hythlodius, den resenär som besökt Bensalem att:

När jag idag för min inre blick betraktar de samhällen som finns, ett för ett, då framstår de vid Gud inte som någonting annat än en

¹⁷ Quentin Skinner: *The foundations of modern political thought*, vol. 1, (Cambridge, 1978), 255, 256.

¹⁸ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 257.

¹⁹ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 258.

²⁰ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 259.

²¹ Skinner: *The foundations of modern political thought*, 261.

enda sammansvärjning som gör det möjligt för de rika att i samhällets namn slå vakt om sin egna privilegier.²²

Det är genom formuleringar som dessa som Frängsmyr och Nordin relaterar More till 1800- och 1900-talens socialism. Hythlodeus kraftfulla ord påminner onekligen om något socialistiska radikaler skulle kunna ha sagt. Skinner å andra sidan knyter formuleringar som dessa till ett samtida renässanshumanistiskt sammanhang. Han konstaterar att Mores utgångspunkt – missbruk av pengar och privategendom – delades av andra humanister. Det unika med *Utopia* är att More drar ut konsekvenserna på ett sätt som inga av hans samtida gjorde. Om privategendomen är roten till allt ont och målet är att skapa ett bra samhälle, ja då måste privategendomen avskaffas. På så vis formulerar Skinner ett meningsskapande sammanhang som är av en precis och synkron karaktär. Boken talade till samtiden, inte över seklernas gång.

Det är nu hög tid att återvända till det citat från Ambjörnsson som öppnade den här artikeln. I inledningen av kapitlet om ”Utopia och solstaten” i *Socialismens idéhistoria* konstaterar han att en ny typ av intellektuella började träda fram i de mer ekonomiskt utvecklade delarna av Europa under reformationstiden. Hos dessa lärde återfanns å ena sidan en beundran av antiken och den antika litteraturen och å andra sidan en stark kritik av den medeltida skolastikens föreställningsvärld. Humanisterna ägnade sig åt att diskutera samhället, moralen och människan, och de kunde enligt Ambjörnsson föra denna diskussion på ett betydligt friare sätt än medeltidens intellektuella, just för att de inte befann sig i kyrkans tjänst. Inte sällan var dessa intellektuella knutna till olika furstehov. En av de få som helt fritt kunde leva på sin penna var Erasmus av Rotterdam.²³

Ambjörnsson inleder sin behandling av More med att konstatera att han tillhörde det ämbetsmannaskikt ”som mot slutet av medeltiden växte fram runt kungens kansli”.²⁴ Först skisserar alltså Ambjörnsson ett sammanhang som är synkront, som handlar om viktiga förändringar i Thomas Mores samtid. Sedan följer formuleringen om att ”socialismens idéhistoria” inte var More

²² More: *Utopia*, 173.

²³ Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria*, 98–99.

²⁴ Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria*, 100.

”främmande”. Ambjörnsson konstaterar vidare att många av Hythlodæus formuleringar om Utopia och det tidiga 1500-talets England ”skulle ha kunnat stå i Marx *Kapitalet*” och påtalar också att Marx influerades av Mores beskrivning av enlosure-rörelsen.²⁵ På så sätt formulerar Ambjörnsson också ett annat, diakront, sammanhang. Detta är dock det enda stället där han gör det. I efterföljande stycke resonerar han om hur storfamiljen är den viktigaste produktionsenheten i Mores *Utopia* och är på så sätt tillbaka i ett synkront sammanhang. Storfamiljen kan relateras till att familjejordbruk och hantverk var de dominerande produktionsformerna i England i början av 1500-talet.

Ambjörnsson menar vidare att More gör en skillnad mellan naturliga och onaturliga njutningar. Denna skillnad relateras sedan till renässanshumanismens ideal om *l'umo universale*, universalmänniskan vars intellektuella förmågor alltid skulle balanseras mot den kroppsliga förmågan. I den utopiska vardagen kommer detta ideal till uttryck genom att halva dagen skulle ägnas åt kroppsarbete och halva dagen åt andliga övningar. Här gör Ambjörnsson renässanshumanismen till ett meningsskapande sammanhang på ett tydligt sätt och närmar sig därmed Skinners sätt att skapa sammanhang.

I antologin *The renaissance in Europe. A cultural inquiry. The impact of Humanism* (2000) som redigerats av Lucille Kekewich återvänder flera av de meningsskapande sammanhang som jag har diskuterat ovan. Kekewich beskriver hur *Utopia* porträtterar det ideala samhället och att ordet betyder ”ingenstans”. Som tidigare nämnts utelämnas även här utopi-begreppets dubbla betydelse. Ett diakront sammanhang upprättas när Kekewich slår fast att beskrivningen av samhället på Bensalem innehåller de centrala komponenterna för det ideala samhälle som den antika filosofen Aristoteles hade beskrivit. Vidare relateras More till kristendomen, och till andra antika filosofier som platonismen, epikurismen och stoicismen.²⁶

Men liksom hos Ambjörnsson finns hos Kekewich också ett mer precist formulerat samtida sammanhang. Renässansens

²⁵ Ambjörnsson: *Socialismens idéhistoria*, 102.

²⁶ Lucille Kekewich: *The renaissance in Europe. A cultural enquiry. The impact of humanism* (Yale, 2000), 180, 182.

humanister ”enjoyed using the rhetorical play of irony”.²⁷ Detta för att retas med läsarna men också för att dölja sin egen position. Efternamnet på huvudfiguren i *Utopia*, Raphael Hytholdaeus, betyder struntpratare eller dåre och förnamnet tillhör en ärkeängel. Denna ordlekande strategi tillhör den antika retoriken och var väl bekant för humanisterna.²⁸ Sålunda gör Kekewich här renässanshumanismens språkbruk och språkstrategier – något som var specifikt för just denna grupp – till ett meningsskapande sammanhang.

Framgångsberättelser och osynliggjorda sammanhang

I den översiktslitteratur som producerats kring renässansen under 1990-talet utgör Gunnar Sorelius översiktskapitel ”The Renaissance in Europe and Britain 1450–1650” – i antologin *Ideas and identities. British and American culture 1500–1945* (1992) – ett exempel på hur framgångsberättelser formuleras och hur sammanhang osynliggörs. Liksom flera av de tidigare diskuterade författarna kommenterar inte Sorelius valet av meningsskapande sammanhang i sitt kapitel. De blir implicita, men vid en närmare läsning är det möjligt att trots allt se dem.

Flera av kapitelrubrikerna upprättar nämligen en mycket specifik historisk berättelse: ”An era of exploration”, ”The discovery of Plato”, ”The geographical discoveries” och ”The new cosmology”. Med ord som ”utforskande”, ”upptäckter” och ”nydande” framställs implicit ett meningsskapande sammanhang som handlar om en västerländsk framstegs- och framgångsberättelse. I inledningspartierna lyfter Sorelius hur renässansen stod i en tydlig relation till det välstånd som blev möjligt genom ”the newly discovered South American Continent”. Vidare beskrivs renässansen som ”a great period of exploration”.²⁹

Sorelius framställning utgår således från ett ramverk, från en uppfattning om en västerländsk framgångsberättelse. Men

²⁷ Kekewich: *The renaissance in Europe*, 183.

²⁸ Kekewich: *The renaissance in Europe*, 183.

²⁹ Gunnar Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, i Rolf Lundén & Michael Srigley (red.): *Ideas and identities. British and American culture 1500–1945* (Lund, 1992), 9–10.

denna går att se på radikalt andra sätt, beroende på vilken typ av historia som berättas. I sin bok *The destruction of memory: Architecture at war* (2006) konstaterar Robert Bevan: ”Åren efter Columbus ankomst 1492 ägde historiens största kulturella och mänskliga folkmord rum”. Av den uppskattade befolkning på 100 miljoner som levde i Nord-, Syd- och Centralamerika dog stora delar de kommande decennierna. Den aztekiska huvudstaden som utgjorde ett av jordklotets största urbana centra på sin tid jämnades med marken.³⁰

Sorelius sätt att framställa renässansen och dess sammanhang – genom ord som ”utforskande” och ”upptäckt” – osynliggör att spanjorernas och portugisernas resor till den nya världen lika mycket handlade om vad vi idag kallar erövring, kolonialism, övergrepp och folkmord. Två olika historier är alltså möjliga att berätta. ”Upptäckt” under denna tid handlar om att européer vandrar på ”okänd” mark, men ett annat sätt att upprätta sammanhang och skriva historia påvisar att dessa platser varit bebodda i sekler och där andra typer av kulturer sedan länge varit etablerade.

Sorelius sätt att skriva historia fortsätter även under rubriken ”The discovery of Plato” när han konstaterar att den antika filosofen Platon hade varit känd under medeltiden, om än fragmentariskt. Det var, menar Sorelius, europeiska renässanshumanister som den i Florens verksamme Marsilio Ficino (1433–1499) som översatte de nyligen ”upptäckta” verken av Platon till latin och gjorde dem tillgängliga för den lärda världen.³¹ Återigen är en annan historia, byggt på ett annat sätt att formulera sammanhang, möjlig att skriva. En sådan skulle kunna ta fasta på det faktum att stora delar av de antika texterna hade förvaltats och förts vidare i den arabiska och den byzantinska (östromerska) världen helt fristående från européerna.

En sådan historia skulle därför handla om hur den europeiska renässansen återupptäckte vad som i andra kulturella sammanhang kontinuerligt hade förvaltats genom seklerna. Det

³⁰ Robert Bevan: *The destruction of memory. Architecture at war* (London, 2006), 20 (min översättning). Se även Stefan Jonsson: *Världens centrum. En essä om globalisering* (Stockholm, 2001), 21–42.

³¹ Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, 11.

sammanhang som Sorelius formulerar – den historia han berättar – är alltså centrerat på västeuropas idé- och kulturhistoria. Även om Sorelius påtalar att de italienska stadsstaternas (varav Florens var en) handel med ”öst” bidrog till kontakter med den arabiska och byzantinska värld som hade förvalt det antika grekiska arvet, är det i hans historia ändå idéer i den västeuropeiska renässansen som drev utvecklingen.³²

Det finns ytterligare exempel på hur Sorelius historia i grunden tar avstamp i en övertygelse om en västerländsk utvecklingsgång vars slutpunkt är hans samtid. Han resonerar om de vetenskapliga upptäckter som gjordes under 1500- och 1600-talen, och hävdar att de mest revolutionerande upptäckterna gjordes inom astronomin, men också att denna vetenskap ”förvånansvärt nog” ännu inte separerat sig själv från astrologin.³³ Om vi här stannar vid att den ännu inte genomförda skilsmässan mellan astronomi och astrologi för Sorelius var något förvånansvärt så blir frågan – från vilken position formuleras detta synsätt? Svaret blir Sorelius egna sena 1900-talsposition och dess sätt att se på vad som är vetenskap och inte. Andra historier om 1500- och 1600-talens astronomi har istället visat att – och intresserat sig för hur – det inte var konstigt för astronomer att syssla med astrologi. Uppdelningen mellan astronomi och astrologi var helt enkelt inte uppfunnen än. Från andra historiska utgångspunkter blir alltså en annan syn på vetenskapernas historia möjlig.

Sammanfattning

I all historieskrivning – hos såväl forskare som författare av läroböcker – används kontext som ett sätt att förklara historiska processer och händelser. I denna artikel har jag argumenterat för att begreppet ”kontext” är problematiskt då det implicerar något fastslaget, inramat och färdigt. Istället har jag valt att tala om meningsskapande sammanhang. Detta för att dels synliggöra den aktivitet det innebär att skriva ett historiskt sammanhang och dels påvisa att det alltid är historikern som väljer de sammanhang som får förklara historiska fenomen och skeenden.

³² Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, 12.

³³ Sorelius: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, 14.

I den historieskrivning som översiktsverk utgör och som är en förutsättning för grundutbildning i historiska discipliner används olika typer sammanhang, vare sig de är tydliga eller inte. I detta kapitel har den empiriska utgångspunkten varit nio olika översiktstexter kring Thomas Mores *Utopia*. Jag har diskuterat hur de meningsskapande sammanhang som dessa översiktsförfattare skapar – oftare uttalat än uttalat – kan beskrivas på tre olika sätt. För det första formuleras diakrona linjer både framåt och bakåt. Mores *Utopia* beskrivs som den första uttalade utopin. Därigenom tillskrivs texten rollen av ett slags brytpunkt, en början. Genom denna beskrivning ligger det nära till hands för vissa av författarna att dra tidslinjer framåt. More beskrivs som den förste kommunisten och hans utopi liknas vid Kina och Sovjetunionen. Vanligt är också diakrona linjer bakåt där More jämförs med tidigare tänkande. Detta sätt att förklara det förflutna utifrån vad som hände långt innan eller långt senare har sina pedagogiska poänger, men samtidigt också historievetenskapliga brister. Som läsare får vi i en sådan framställning veta mindre om de bredare historiska sammanhang de olika texterna tillkom i.

För det andra formulerar översiktsförfattarna synkrona sammanhang som fokuserar på de historiska förhållanden som rådde i samband med att *Utopia* skrevs. Ett sådant sammanhang var den europeiska renässanshumanismen, en rörelse som var ett villkor för renässansens intellektuella liv och som More mötte genom att vistas i olika kunskapsmiljöer. Författare som Quentin Skinner menar att det först är genom att placera Mores text i humanismens huvudfåra som det blir möjligt att förstå hans originalitet som politisk teoretiker.

För det tredje används ibland en västerländsk framstegsberättelse som grundlades i 1800- och 1900-talets historieskrivning. Den handlade om upptäckter och utforskande av världsdelar, av universum och ett ”bortglömt” tänkande från antiken. I takt med att andra perspektiv – en annan historieskrivning – introducerades under 1900-talets sista decennier blev det svårare att upprätthålla denna typ av historieskrivning. Det betyder däremot inte att den västerländska framstegsberättelsen helt försvunnit. Här har jag exemplifierat med Gunnar Sorelius bok från 1992 där

framgångsberättelsen blir ett oartikulerat men likafullt menings-
skapande sammanhang.

Min förhoppning är att diskussionen av dessa olika sätt att
kontextualisera bidrar till att synliggöra hur sammanhang alltid
opererar när vi skriver historia. Historiskt har vi allt att vinna på
att tydligt och aktivt beskriva hur vi använder oss av olika sam-
manhang för att förstå och bringa ordning i den mångfacettade
polyfoni det förflutna utgör.

Bibliografi

- Ambjörnsson, Ronny: *Socialismens idéhistoria. En inledning*
(Malmö, 1984).
- Bevan, Robert: *The destruction of memory. Architecture at war*
(London, 2006).
- Brown, Alison: *The Renaissance* (London, 1988).
- Burke, Peter: ”Context in context”, *Common Knowledge*, 8:1 (2002),
152–177.
- Burman, Anders: ”Den stora berättelsen. Didaktiska reflektioner
kring grundkursen i idéhistoria”, i Anders Burman, Ana Graviz
& Johan Rönby (red.): *Tradition och praxis i högre utbildning.*
12 ämnesdidaktiska studier (Södertörns högskola, 2010).
- Claeys, Gregory & Lyman Tower Sargent: ”Introduction”, i
Gregory Claeys & Lyman Tower Sargent (red.): *The utopia*
reader (New York, 1999).
- Emerson, Roger L.: ”Utopia”, i Philip P. Wiener (red.): *Dictionary of*
the history of ideas. Studies of selected pivotal ideas (New York,
1973).
- Frängsmyr, Tore: ”Förord”, i Thomas More, *Utopia. Landet ingen-*
stans, översatt och kommenterad av Anders Piltz (Skellefteå, 2001).
- Jonsson, Stefan: *Världens centrum. En essä om globalisering*
(Stockholm, 2001).
- Kekewich, Lucille: *The renaissance in Europe. A cultural enquiry.*
The impact of humanism (Yale, 2000).
- Levitas, Ruth: *The concept of utopia* (Syracuse, N.Y., 1990).

- Manuel, Franke E. & Fritizie P. Manuel: *Utopian thought in the western world* (Oxford, 1979).
- Määttä, Sylvia: *Kön och evolution. Charlotte Perkins Gilmans feministiska utopier 1911–1916* (Nora, 1997).
- Nordin, Svante: *Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen* (Lund, 2017).
- Nordin, Svante: *Det politiska tänkandets historia* (Lund, 2017).
- Olausson, Lennart: ”Från text till text. Om idéanalys, förklarings och beskrivningar i idéhistoria”, i Lennart Olausson (red.): *Idéhistoriens egenart* (Stockholm/Stehag, 1994).
- Rodell, Magnus: ”Statyn på Paradistorget. Raserandet, medier, materialitet och minne”, i Johan Hegardt & Trond Lundemo (red.): *Historiens hemvist. Minne, medier och materialitet* (Göteborg, 2016).
- Skinner, Quentin: *The foundations of modern political thought*, vol. 1, (Cambridge, 1978).
- Sorelius, Gunnar: ”The renaissance in Europe and Britain 1450–1650”, i Rolf Lundén & Michael Srigley (red.): *Ideas and identities. British and American culture 1500–1945* (Lund, 1992).

Kontexter som tidsskikt

Victoria Fareld

Jag läser texten om och om igen. Mina ögon rör sig tålmodigt och systematiskt över sidorna. Jag försöker lägga märke till vad det är jag upptäcker vid varje ny läsning; ännu ett namn på en för mig okänd person, en boktitel eller ett ord som tidigare gått mig obemärkt förbi men som nu framstår som betydelsebärande. Texten verkar outtömlig. Jag läser den igen. Det är som att titta länge på en bild, så länge att de initialt uppfattade formerna sätts i rörelse och bildar nya mönster.

Texten jag jobbar med heter *Jenseits von Schuld und Sühne – Bortom skuld och botgöring* – och är skriven av den österrikiske författaren Jean Améry.¹ Jag arbetar med ett forskningsprojekt om tid, etik och historia och undersöker föreställningar i Västeuropa efter andra världskriget om skuld och ansvar i relation till det förflutna. Jean Améry intar en oförsonlig hållning i relation till de övergrepp som begicks av nazisterna. Han vägrar kompromisslöst att försonas med det som har hänt. Jag intresserar mig för hur Améry förstår relationen mellan det förflutna, nuet och framtiden genom att tala om den i termer av ansvar. Vad innebär det för Améry att nuet och framtiden bör stå i en etisk relation till det förflutna? Vad betyder det att ärva en skuld från de döda och tillskriva de ännu ofödda ett ansvar? Kort sagt vill jag undersöka vad det innebär i hans text att de etiska begreppen om skuld och ansvar sträcks ut i tiden.

¹ Jean Améry: *Bortom skuld och botgöring. En betvingads försök att betvinga sitt öde*, övers. Tommy Andersson (1966: Stockholm/Göteborg, 2021).

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Fareld, V. 2022. Kontexter som tidsskikt. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 71–84. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.e>. License: CC BY 4.0.

Bokens fem essäer – ”Vid intellektets gräns”, ”Tortyren”, ”Hur mycket hembygd behöver en människa?”, ”Ressentiment” och ”Om tvånget och omöjligheten att vara jude” – handlar om Améry's egna erfarenheter av att som jude under Nazitiden utsätts för olika former av våld; berövandet av sina mänskliga och medborgerliga rättigheter, sitt hemland och sitt modersmål, det påtvingade livet i exil, Gestapos tortyr, avhumaniseringen och förnedringen i koncentrationslägren, tystnaden som mötte honom som överlevande.

Det inledande försöket att förstå Améry's text – som det heter – i dess historiska sammanhang kräver en omfattande arbetsinsats. Jag stryker under och försöker tyda de ord i texten som jag uppfattar röjer viktiga spår av detta sammanhang och påbörjar ett enträget arbete med att följa upp varje ledtråd i texten, varje namn, ort och titel som nämns, varje hänvisning som görs och som omedelbart inte säger mig just någonting. Jag sätter mig in i den begränsade forskning som finns om Améry. Jag läser intervjuer, brev och går igenom delar av hans övriga produktion, både som författare och journalist. Genom att lägga ledtråd till ledtråd försöker jag väva ett meningssammanhang som ska ge mig en större förståelse av vad som händer i den text jag studerar.

Att följa spår av textens tider

Att kontextualisera brukar beskrivas som ett upprättande av meningssammanhang åt det som studeras. Det är en beskrivning som inte på förhand definierar kontexten – mer än att den ska utgöra ett sammanhang som just ger mening åt det som undersöks. Ändå talar historiker ofta om kontextualisering som synonymt med att förstå det man studerar i *sitt* historiska sammanhang – som om detta sammanhang redan fanns.² Jag får anledning att återkomma till det.

I mitt arbete med att upprätta meningssammanhang åt Améry's text låter jag texten sätta ramarna för kontexten. Hur långt bortom texten kan jag ta mig genom att stanna kvar i den? Jag märker att jag kan komma mycket långt genom att faktiskt dröja mig kvar. Genom att vara uppmärksam på detaljer och följa upp

² Jämför Magnus Rodells kapitel i denna antologi

såväl synliga som mindre synliga spår öppnar sig en hel värld i texten som spränger dess gränser.

Ett första spår att följa upp visar sig redan i de inledande meningar som möter mig i förordet till bokens första utgåva 1966. Améry beskriver där på följande sätt bokens tillkomsthistoria:

När den stora Auschwitzprocessen inleddes i Frankfurt 1964, skrev jag min första essä om mina erfarenheter i Tredje riket, efter tjugoo års tystnad. Då tänkte jag mig inte någon fortsättning; jag ville bara komma på det klara med ett särskilt problem – den intellektuelles situation i koncentrationslägret. Men när arbetet var klart, upplevde jag att det omöjliga kunde räcka med det. Auschwitz. Hur hade jag egentligen hamnat där? Vad hade hänt dessförinnan, vad skulle komma därefter, hur ser min situation ut i dag?³

Genom att läsa texten om och om igen för att komma dess samtid på spåren blir jag alltmer uppmärksam på de skilda tider som utspelas i den. Eller bättre uttryckt: de olika nutider som är textens. I centrum för essäerna står nazismens 1940-tal som Améry minns. Det är visserligen en förfluten tid i relation till hans samtid, det vill säga när texten tillkom i mitten av 1960-talet. Men det är på samma gång en tid som framställs som ett pågående nu – ”Än i dag, tjugotvå år senare, hänger jag fortfarande i mina utvrängda armar en bit över golvet”, skriver han i ett försök att skildra den förvridding av existensen som erfarenheten av tortyr innebar för honom.⁴ Han gör det med utgångspunkt i ordet tortyrs ursprungliga innebörd från latinets *torquere*, ’att vrida’.⁵ I den förvridda tidserfarenhet som är Amérys rymmer det ”i dag” som åberopas både textens (1960-talets) ”nu” och erfarenhetens (1940-talets) ”nu”.

Men i boken möter jag också den nutid som är Amérys i slutet av 1970-talet. Förordet till nyutgåvan 1977 inleds nämligen med följande rader:

Det är nu över tretton år sedan den här boken skrevs. Det har inte varit några goda år. Man behöver bara läsa Amnesty Internationals rapporter för att inse att perioden i fråga om fasor kan mäta sig

³ Jean Améry: ”Förord till förstautgåvan 1966”, i *Bortom skuld och botgöring*, 17.

⁴ Jean Améry: ”Tortyren”, i *Bortom skuld och botgöring*, 70.

⁵ Améry: ”Tortyren”, 65.

med de värsta epokerna i en historia som är lika vanvettig som verklig. Ibland tycks det som om Hitler trots allt vunnit en postum seger. Invasion, aggression, tortyr, människan förstörd i sin essens. Tjeckoslovakien 1968, Chile, tvångsevakueringen av Phnom-Penh, de sovjetiska mentalsjukhusen, mördarkommandona i Brasilien och Argentina, Tredje världens ”socialistiska” stater som nu låter masken falla, Etiopien och Uganda.⁶

I ett första skede tänker jag mig de skilda tider som utgör textens ”nu” som olika punkter på en tidslinje. Jag börjar med att framställa och strukturera dessa tider som avgränsade kronologiska perioder: en tid i det förflutna som utgör objektet för Améry's minnesarbete, en tid som utgör textens tillkomsthistoria och en tid som utgör dess fortlevnad och fortsatta relevans. Jag blir plötsligt varse en fjärde tid som jag märker är verksam i läsningen av texten: min egen nutid. När jag läser Améry's text i slutet av 2010-talet, drygt femtio år efter att den skrevs, har jag omedelbart ett språk för att beskriva textens många ”nu”. Jag, och med mig samtida läsare, verkar överens om att Améry's beskrivning av ett förflutet som inte förflyter och som varken går att riktigt minnas eller glömma kan ses som ett skolboksexempel på det som idag går under namnet posttraumatiskt stressyndrom. När det krävs en ansträngning för att inte förstå Améry's tidserfarenhet i medicinska termer som uttryck för trauma blir jag medveten om hur närvarande min egen nutid är i förståelsen av textens nutider.

Jag dröjer mig kvar vid frågan om hur olika tider är närvarande i den text jag studerar. Inledningsvis upplever jag det jag gör som ett slags synkroniseringsarbete – att skapa ordning och reda i, eller synka ihop, de olika tider som finns i texten. Efter ett tag förstår jag det jag gör mer som ett försök att bena ut eller dra isär tider som verkar samexistera; det som tillhör 1940-talet och det som tillhör 1960-talet. Auschwitzrättegångarna i Frankfurt som pågick 1963–65 förefaller som en helt avgörande samtidskontext för att förstå förutsättningarna för och utformningen av Améry's minnesarbete. De fick honom att själv börja minnas och att vilja

⁶ Jean Améry: ”Förord till nyutgåvan 1977”, i *Bortom skuld och botgöring*, 9.

berätta om det som hade hänt tjugo år tidigare.⁷ Jag sätter mig in i den forskning som finns om rättegångarna och tar fasta på deras massiva mediala bevakning. Genom rättegången mot Adolf Eichmann i Israel 1961 och rättegångarna i Frankfurt blev ”överlevaren” som bär vittne om sina erfarenheter inifrån lägret både en offentlig figur och ett medialt begrepp. Det är i denna nya offentlighet som Améry tar plats.

Jag fortsätter arbetet med att följa upp flera spår som leder mig till det ”nu” som pågår när Améry skriver sitt vittnesmål. Ett personnamn i texten, Maurice Garçon, röjer att Améry följer den västtyska debatt som pågår i mitten av 1960-talet om huruvida nazisternas brott ska preskriberas eller ej tjugo år efter krigsslutet, i linje med då gällande nationell lagstiftning.⁸ Efter att ha inhämtat information om denne Garçon kan jag klarlägga att Améry anspelar på en debatt som fördes i mars 1965 i den franska dagstidningen *Le Monde*, i direkt anslutning till den västtyska preskriptionsdebatten i Bonn.⁹ Garçon, advokat, författare och ledamot i Franska akademien, förespråkar en preskribering – det förklarar den raljanta ton som präglar Amérys omnämnande av honom. Jakten på Maurice Garçon leder mig till en viss Paul Arrighi, också han advokat men även överlevande från koncentrationslägret Mauthausen. Arrighi besvarar Garçons inlägg i *Le Monde* 1965 genom att använda nästan ordagrant samma formulering som Améry.¹⁰ Debatten är ytterligare en samtidskontext som verkar ha bäring på Amérys minnesberättelser. Jag gräver vidare och väver därigenom nya kontexter åt den text jag studerar. Min

⁷ Améry: ”Förord till förstautgåvan 1966”, 17. Se också Jean Améry: ”Jean Améry im Gespräch mit Ingo Hermann”, i Irène Heidelberger-Leonard (red.): *Werke, Band 9. Materialien* (1978: Stuttgart, 2008), 96–98.

⁸ För dokumentation om debatten, se ”1964/65 – Die grossen Debatten in der 4. Wahlperiode des Bundestages. Die erste Beratung von Regierungsbericht und Anträgen. 170. Sitzung des 4. Bundetages am 10.3. 1965”, i *Zur Verjährung nationalsozialistischer Verbrechen. Dokumentation der parlamentarischen Bewältigung des Problems 1960–1979* (Bonn, 1980).

⁹ Maurice Garçon: ”La prescription des crimes nazis”, i *Le Monde*, 15 mars 1965 – undertecknad M. Garçon från Franska akademien.

¹⁰ Paul Arrighi: ”L’Imprescriptibilité par le bâtonnier Paul Arrighi”, i *Le Monde*, 29 mars 1965.

egen berättelse börjar ta form. I denna ges den undersökta textens samtid företräde som meningsskapande sammanhang.

Men samtidigt är varken Auschwitzrättegångarna eller preskriptionsdebatten särskilt närvarande i Améry's text. Det är andra namn och händelser som figurerar i hans minnesarbete. I sökandet efter konkreta spår från den nutid då hans minnen ges ett språk blir jag alltmer varse en sammanflätning av röster, tider och platser: Auschwitz och Algeriet, Förintelsen och kolonialismen.

Sammanflätade erfarenheter

Jag går tillbaka till essän om tortyr och uppmärksammar plötsligt de många referenser till kolonialt våld som återfinns i hans berättelse om det nazistiska våld som han själv utsattes för. Améry skriver att han under arbetet med essän om tortyr får syn på fotografier som publicerats i en tidning av vietcongrebellers som torteras. Språket för hans egna erfarenheter från 1930- och 40-talen verkar djupt präglad av det koloniala våld som utspelar sig under 1960-talet, vilket märks genom närvaron i hans text av de pågående kriget i Vietnam och Algeriet. I beskrivningen av sina egna erfarenheter flätas dessa händelser in i själva minnesnarrativet. Améry skriver:

I vår tid tillämpas ju tortyr ingalunda bara i Vietnam. Jag vill helst inte veta hur det går till i sydafrikanska, angolanska och kongolesiska fängelser. Men jag vet, och läsaren har säkert också hört, vad som pågick i fängelserna i franska Algeriet mellan 1956 och 1963. Det finns en förfärande exakt och nykter bok om detta – *La question* av Henri Alleg – vars spridning förbjöds. Den är en ögonvittnesskildring av en man som själv utsattes för tortyr och som återhållsamt och utan åthävor beskriver den skräck han upplevde. Runt 1960 utkom ännu många böcker och pamfletter på temat [...] Halva franska nationen reste sig mot tortyren i Algeriet [...] Men detta var det stora och frihetsälskande Frankrike, som inte ens i dessa mörka tider var helt frihetsberövat. Från annat håll hade skriken lika svårt att tränga ut till omvärlden som en gång mina egna fruktansvärda – och för mig främmande – vrål från valvet i Breendonk.¹¹

¹¹ Améry: ”Tortyren”, 51–52.

Valvet i Breendonk var Gestapos högkvarter utanför Bryssel – den stad till vilken Améry flytt efter Österrikes anslutning till Nazityskland 1938 – där han blev torterad för sina aktiviteter i den belgiska motståndsrörelsen. Han avslutar passagen med följande mening: ”Under tortyren hörs skriken. Kanske nu, just i denna sekund”.¹² I det återgivna avsnittet finns tre berättelser om våld från tre olika tider: tortyren i franska Algeriet från det alldeles näraliggande förflutna (han skriver som sagt i efterdyningarna av det blodiga befrielsekriget), tortyren som han själv utsattes för tjugo år tidigare men som inte förrän nu har nått ut till offentligheten (’ingen hörde våra skrik då, inga böcker eller pamfletter publicerades på den tiden’, verkar han säga). Och så slutligen, tortyren som praktiseras i detta pågående nu, i själva det ögonblick då läsaren tar del av Amérys skildring av tortyren i det förflutna.¹³

Jag börjar förstå Amérys text som överlagringar av olika tider som flyter ihop i ett slags komplex samtidighet. För att fånga hur textens ”nu” rymmer flera samexisterande snarare än på varandra följande tider tar jag hjälp av den tyske historikern Reinhart Kosellecks begrepp om *tidsskikt*. Koselleck använder begreppet tidsskikt för att beskriva en teori om en mångfald av samexisterande tider i kontrast till en linjär historisk tid som rör sig från en period till en annan. Om tid förstås i plural såsom lagrade på varandra kan man fånga de många tider som är närvarande i ett fenomen samtidigt, sammanpressade likt ett geologiskt sediment.¹⁴

Jag bestämmer mig för att gräva vidare i de tidsskikt som bär upp Amérys minnesnarrativ och slås plötsligt av hur sammanflätade det nazistiska och det koloniala våldet är i hans texter. Detta har mycket sällan uppmärksammats av tidigare forskare. Amérys arbeten placeras nästan uteslutande i skärningspunkten mellan filosofi, politisk teori och det forskningsfält som kallas *Holocaust*

¹² Améry: ”Tortyren”, 52.

¹³ Se min diskussion om detta i Victoria Fareld: ”Entangled memories of violence. Jean Améry and Frantz Fanon”, *Memory studies*, 14:1 (2021), 58–67.

¹⁴ Reinhart Koselleck: *Zeitschichten. Studien zur Historik* (Frankfurt am Main, 2000). I engelsk översättning heter den *Sediments of time. On possible histories*, Sean Franzel & Stefan-Ludwig Hoffmann (övers. & red), (Palo Alto CA, 2018).

studies. Ett undantag är den tysk-israeliske forskaren Dan Diner som i en artikel lyfter fram kopplingarna mellan Amérys essä om tortyr och debatten i Frankrike om militärens systematiska användning av tortyr under Algerietkriget. Diner är kritisk till att 1960-talets debatt om tortyr letar sig in i och därigenom förvanskar Amérys återberättelse av sina egna erfarenheter av våld och tortyr tjugo år tidigare. De två olika historierna om våld står, menar Diner, i konflikt med varandra i Amérys essä. Det ger, fortsätter han, snarare uttryck för en vilja att göra sig gällande i en fransk samtidsdebatt om kolonialismen än att på ett trovärdigt sätt vittna om nazismens grymheter. Eftersom samtidens debatt tränger undan minnet av det förflutna gör det också Amérys minnesberättelse mindre trovärdig, konstaterar han.¹⁵

Diners resonemang får mig att fortsätta fundera över hur man kan förstå de olika tidsligheter som flätas samman i Amérys minnesberättelse. Diners syn på dem som konkurrerande berättelser om våld från två skilda tider blottlägger en förståelse av dessa som två punkter på en kronologisk linje. Erfarenheter från 1940-talet låter sig, utifrån en sådan tidslinje, knappast beskrivas med hjälp av händelser från 1960-talet. Det slår mig att Diners reaktion bär likheter med ett tongivande sätt att arbeta med historisk kontextualisering. Denna kontextualiseringspraktik handlar om att kunna placera det man studerar i sitt historiska sammanhang. Talet om att förstå något i sitt historiska sammanhang vittnar om att det man studerar redan från början antas tillhöra ett visst sammanhang som det gäller för historikern att identifiera. En historisk förståelse handlar här med andra ord om att förstå att det man studerar ”tillhör” sin tid och lokalisera dess rätta plats i en redan definierad kronologisk struktur. Misslyckas vi med detta så misslyckas vi som historiker – vår förståelse riskerar att bli missvisande, rentav anakronistisk eller presentistisk.

¹⁵ Dan Diner: ”Verschobene Erinnerung. Jean Amérys *Die Tortur* wieder gelesen”, *Mittelweg* 36: 2 (2012), 21–27. Artikeln finns online i engelsk översättning, ”Memory displaced. Re-reading Jean Amérys’s ‘Torture’”, *Eurozine*, maj (2012), <https://www.eurozine.com/memory-displaced/30/11-2020>. Se också Fareld: ”Entangled memories of violence”, 60–61.

Att förstå tid i plural

Som historiker arbetar vi ofta inom ett redan definierat kronologiskt tidslandskap som utgör den karta som hjälper oss att lokalisera och placera de fenomen vi studerar i relation till andra fenomen från samma tid. Detta är en viktig och ofta nog så svår uppgift för historiker. Men det finns också andra sätt på vilka vi kan och bör kontextualisera där man istället upprättat tidsliga meningssammanhang genom att ta fasta på tid som ett flerskiktat fenomen, *mångtemporalt* för att tala latin eller *polykront* för att tala grekiska.¹⁶ Det är ett sätt att jobba med kontextualisering som intresserar sig för ”texters mångtemporalitet” och synliggör ”transtemporala samband” för att tala med litteraturvetaren Rita Felski.¹⁷ Hennes arbetsätt vilar på ett antagande om att kontextualisering kan vara en bredare praktik än att förstå något i relation till dess uppkomst eller omedelbara samtid. På ett liknande sätt har idéhistorikern Peter E. Gordon kritiserat synen på kontext som ett meningssammanhang som alltid redan föregår det man studerar och bestämmer dess mening. Istället argumenterar han för en historieskrivning som intresserar sig för den mångfald av potentiella kontexter som varje text eller fenomen kan rymma.¹⁸

¹⁶ Några exempel på historieteoretiska arbeten som behandlar tid som ett flerskiktat eller polykront fenomen är Dan Edelstein, Stefanos Geroulanos & Natasha Wheatley (red): *Power and time: Temporalities in conflict and the making of history* (Chicago 2021); Aleida Assmann: *Is time out of joint? On the rise and fall of the modern time regime*, övers. Sarah Clift (Itacha, 2020), Marek Tamm & Laurent Olivier (red.): *Rethinking historical time. New approaches to presentism* (London, 2019), Chris Lorenz: ”The times they are a-changin’. On time, space and periodization in history”, i Mario Carretero, Stefan Berger & Maria Grever (red.): *Palgrave handbook of research in historical culture and education* (London, 2017), 109–133, Helge Jordheim: ”Introduction: Multiple times and the work of synchronization”, *History and Theory* 53:4 (2014), 498–518, Berber Bevernage & Chris Lorenz (red.): *Breaking up time. Negotiating the borders between present, past and future* (Göttingen, 2013).

¹⁷ Rita Felski: ”Context stinks!”, *New literary history*, 42:4 (2011), 579 och 581.

¹⁸ Peter E. Gordon: ”Contextualism and criticism in the history of ideas”, Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (red): *Rethinking modern European intellectual history* (New York, 2014), 32–55. En liknande kritik av den kontextualiserande praktiken inom fältet *intellectual history* har framförts av Martin Jay: ”Historical explanation and the event: Reflections

I mitt försök att kontextualisera Amérys text tar jag på ett liknande sätt fasta på de många tider som är samtidiga i textens ”nu”. Därigenom kan jag synliggöra att hans tillbakablickande minnesnarrativ om den egna erfarenheten av nazistiskt våld är präglad av medierade erfarenheter av kolonialt våld. Jag börjar gradvis omkontextualisera Amérys vittnesmål om Förintelsen genom att sätta det i relation till den avkoloniseringsprocess som pågår parallellt med Auschwitzrättegångarna. Istället för att enbart förstå hans berättelse i ljuset av andra vittnesmål från Förintelsen ställer jag det också i relation till den martinikanske författaren och psykiatern Frantz Fanons skildringar av den koloniserades erfarenheter. Jag vill synliggöra de minnesspår från skilda tider och platser som närmast tar form av överlappande erfarenhetslager i Amérys essäer. De blottlägger hur hans minnesarbete inte enbart är polykront eller mångtemporalt (som alla minnen) utan också skapat genom kulturellt förmedlade minnen som överskrider en enkel gränsdragning mellan unika upplevda individuella minnen och gemensamma medierade minnen. I en text från 1968 återger Améry sitt första drabbande möte med Fanons arbete i början av 1950-talet. Fanons ord ”blev för alltid inpräntade hos mig”, betonar han, och lyfter fram hur den svarta människans avhumaniserande erfarenheter av kolonialismen motsvarar hans egna erfarenheter som judisk lägerfånge i Tredje riket.¹⁹

Med tortyrens första slag bryter förtroendet för världen samman, framhåller Améry i ett försök att beskriva vad som händer med den torterade i en situation av ”fullständig existentiell utplåning”.²⁰ I erfarenheten av den obeskrivliga smärtan blir man, konstaterar han, ”bara kropp och ingenting mer”.²¹ I hans skildring av tortyren som en upplevelse av det egna jagets förvandling till ett objekt genljuder Fanons erfarenhet av att upptäcka sig själv som svart i en vit värld, att bli förvandlad till kropp, till svart hud

on the limits of contextualization”, *New Literary History*, 42:4 (2011), 557–571.

¹⁹ Jean Améry: ”Die Geburt des Menschen aus dem Geiste der Gewalt. Der Revolutionär Frantz Fanon”, i Jean Améry & Stephan Steiner (red.): *Werke, Band 9. Aufsätze zur Politik und Zeitgeschichte* (1968: Stuttgart, 2005), 428–449. Citat, 430.

²⁰ Améry: ”Tortyren”, 59.

²¹ Améry: ”Tortyren”, 66.

genom den vite mannens blick. Genom att jobba med de båda erfarenheterna av våld såsom sammanflätade snarare än parallella spår eller som olika tidsskikt som existerar samtidigt snarare än efter varandra på en tidslinje, kan jag omkontextualisera Amérys *Bortom skuld och botgöring* och visa samband som tidigare inte har uppmärksammats. Men framförallt kan jag synliggöra hur Améry med hjälp av andras erfarenheter av kolonialt våld kunde språkliggöra sina egna erfarenheter av nazistiskt våld i sin retrospektiva berättelse och göra det möjligt att förstå det ena genom det andra. Jag kan tydliggöra hur hans egna minnen tog form i en situation av kulturellt förmedlade minnen om kolonialismens fasor, vilka i grunden präglade hans egna vittnesmål om nazismens avhumanisering.²²

Jag har i denna text försökt visa hur man som historiker kan arbeta med kontexter som tidsskikt. Jag har argumenterat för att man kan utforska nuet som en polykron plats genom att förstå samtiden inte enbart som det egna nuet utan som själva platsen där det förflutna tar form i alla sina nutider.²³ Begreppet samtiden, enligt ordboken det som sker samtidigt som något annat (oftast nuet), kan användas för att fånga denna flerskiktade samexistens av tider. Detta sätt att arbeta med tidsliga sammanhang synliggör också hur tid förstås, underförstås och skapas i och genom våra kontextualiseringar. Det aktualiserar grundläggande frågor som rör historisk tid: Hur ser det förflutnas närvaro i nuet ut? Hur förhåller sig historikern till tid både som ett kulturellt, empiriskt fenomen och som ett analytiskt redskap?²⁴ På så vis kan det få oss att få syn på vår egen eller den tongivande historieskrivningens krononormativitet, det vill säga de outtalade och normerande föreställningar om tid som präglar vår förståelse av historia.²⁵ Ett kontextualiseringsarbete som på detta sätt intresserar

²² Fareld: "Entangled memories of violence", 58–67.

²³ För en mer utvecklad diskussion om detta, se Victoria Fareld: "Framing the polychronic present", i Boldizsár Simon & Lars Deile (red): *Historical Understanding: Past, present and future* (London, 2022), 25–33.

²⁴ Victoria Fareld: "Time", i Chiel van den Akker (red): *The Routledge companion to historical theory* (London, 2021), 558–572.

²⁵ Begreppet krononormativitet har jag hämtat från queerteoretikern Elisabeth Freeman, se hennes *Time binds. Queer temporalities, queer histories, perverse modernities* (Durham, 2010). Se också Victoria Fareld:

sig för det polykrona synliggör också det polyfona, det vill säga det flerstämmiga i historiska berättelser. Likt ett musikstycke som rymmer flera melodislingor samtidigt kan ett sådant arbete, genom att upprätta nya meningssammanhang som får icke-linjära och flerskiktade tider att framträda, möjliggöra en förståelse av det förflutna i form av mångstämmiga historier.

Bibliografi

- 1964/65 – Die grossen Debatten in der 4. Wahlperiode des Bundestages. Die erste Beratung von Regierungsbericht und Anträgen. 170. Sitzung des 4. Bundetages am 10.3. 1965”, i *Zur Verjährung nationalsozialistischer Verbrechen. Dokumentation der parlamentarischen Bewältigung des Problems 1960–1979* (Bonn, 1980).
- Améry, Jean: ”Die Geburt des Menschen aus dem Geiste der Gewalt. Der Revolutionär Frantz Fanon”, i Jean Améry & Stephan Steiner (red.): *Werke, Band 9: Aufsätze zur Politik und Zeitgeschichte* (1968: Stuttgart, 2005).
- Améry, Jean: ”Jean Améry im Gespräch mit Ingo Hermann”, i Irène Heidelberger-Leonard (red.): *Werke, Band 9. Materialien* (1978: Stuttgart, 2008).
- Améry, Jean: *Bortom skuld och botgöring. En betvingads försök att betvinga sitt öde*, övers. Tommy Andersson (1966: Stockholm/Göteborg, 2021).
- Arrighi, Paul: ”L’Imprescriptibilité par le bâtonnier Paul Arrighi”, i *Le Monde*, 29 mars 1965.
- Assmann, Aleida: *Is time out of joint? On the rise and fall of the modern time regime*, övers. Sarah Clift (Itacha, 2020).
- Bevernage, Berber & Chris Lorenz (red.): *Breaking up time. Negotiating the borders between present, past and future* (Göttingen, 2013).
- Diner, Dan: ”Verschobene Erinnerung. Jean Amérys *Die Tortur wieder gelesen*”, *Mittelweg* 36: 2 (2012), 21–27. Eng övers:

“Coming to terms with the present. Exploring the chrononormativity of historical time”, i Tamm & Olivier (red): *Rethinking historical time*, 57–70.

- ”Memory displaced. Re-reading Jean Améry’s ‘Torture’”, *Eurozine*, maj (2012), www.eurozine.com/memory-displaced/, 30/11 2020.
- Edelstein, Dan: Stefanos Geroulanos & Natasha Wheatley (red): *Power and time: Temporalities in conflict and the making of history* (Chicago, 2021).
- Fareld, Victoria: ”Coming to terms with the present: Exploring the chrononormativity of historical time”, i Laurent Olivier & Marek Tamm (red): *Rethinking historical time. New approaches to presentism* (London, 2019).
- Fareld, Victoria: ”Entangled memories of violence. Jean Améry and Frantz Fanon”, *Memory studies*, 14:1 (2021), 58–67.
- Fareld, Victoria: ”Time”, i Chiel van den Akker (red): *The Routledge companion to historical theory* (London, 2021).
- Fareld, Victoria: ”Framing the polychronic present”, i Boldizsár Simon & Lars Deile (red): *Historical Understanding. Past, present and future* (London, 2022).
- Felski, Rita: ”Context stinks!”, *New literary history*, 42:4 (2011), 573–591.
- Freeman, Elisabeth: *Time binds. Queer temporalities, queer histories, perverse modernities* (Durham, 2010).
- Garçon, Maurice: ”La prescription des crimes nazis”, i *Le Monde*, 15 mars 1965.
- Gordon, Peter E.: ”Contextualism and criticism in the history of ideas”, i Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (red): *Rethinking modern European intellectual history* (New York, 2014).
- Jay, Martin: ”Historical explanation and the event. Reflections on the limits of contextualization”, *New Literary History*, 42:4 (2011), 557–571.
- Jordheim, Helge: ”Introduction. Multiple times and the work of synchronization”, *History and Theory* 53:4 (2014), 498–518.
- Koselleck, Reinhart: *Zeitschichten. Studien zur Historik* (Frankfurt am Main, 2000). Eng övers: *Sediments of time. On possible histories*, övers. & red. Sean Franzel & Stefan-Ludwig Hoffmann (Palo Alto CA, 2018).

Lorenz, Chris: ”’The times they are a-changin’’. On time, space and periodization in history”, i Mario Carretero, Stefan Berger & Maria Grever (red.): *Palgrave handbook of research in historical culture and education* (London, 2017).

Olivier, Laurent & Marek Tamm (red.): *Rethinking historical time. New approaches to presentism* (London, 2019).

Del 2. Kontextualisering, metod och teori

Omkontextualisering: Det kreativa bygget av sammanhang

Staffan Bergwik

Svaret på vad som är ett historiskt sammanhang är aldrig givet. Istället är själva konstruktionen av ett sammanhang ett centralt moment i en historisk analys. Här kommer jag att föreslå att *omkontextualisering* är ett sätt att skapa och bygga om kontexter för att bidra med ny historisk kunskap. Som konkret exempel ska jag försöka rekonstruera hur jag har arbetat med att omkontextualisera geografen och upptäcktsresanden Sven Hedins resor till Asien. Precis som andra källmaterial berättar inte Hedins skrifter för oss vilket sammanhang som de ska läsas i. Samtidigt finns det element i källmaterialet som pekar mot vissa menings-sammanhang. Hedin adresserar vissa läsare, han använder en begreppsvärld som är historiskt specifik, och han levde och verkade i en tid och på en plats som påverkade vad som var möjligt att tänka och skriva. Samtidigt kommer jag alltså argumentera för att det finns ett kreativt moment för historikern att formulera den kontext man utgår från.

Vildkamelens biografiska och politiska sammanhang

”Som en vildkamel i en uppländsk hästhage”. Så beskrevs Sven Hedin (1865–1952) av poeten och botanikern Sten Selander i det inträdestal till Svenska akademien som Selander höll över sin föregångare på stol nummer sex. Hedin var annorlunda: de andra akademiledamöterna hade gjort inre upptäcktsresor medan upptäcktsresanden hade gjort yttre. Han hade ”äventyret till yrke

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Bergwik, S. 2022. Omkontextualisering: Det kreativa bygget av sammanhang. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 87–101. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.f>. License: CC BY 4.0.

och tomrummen på kartan till mantalskrivningsort”. Hans storhet och genialitet, menade Selander, manifesterades inte i ord eller tankar, utan i handling. Han blev med Selanders ord en ”stigfinnare, en vetenskapens skinnstrumpa” som förde hem vagnslaster med fakta för andra att bearbeta.¹ Hedins arbetskapacitet var enorm: de 1233 sidorna i verket *Transhimalaya* skrev han på 107 dagar, således 12 tryckta sidor om dagen.² Han gillade allt stort, vilket inte bara visar sig i de cirka 60 böcker som han skrev, de hundratal artiklarna och de tusentals föreläsningarna. Hans personarkiv hör också till de största i Sverige, cirka 200 hyllmeter källmaterial finns sparad i Riksarkivet.

När jag först började intressera mig för Sven Hedin hade jag vaga idéer om varför han var intressant. Mina forskningsintressen handlade om breda frågor kring vetenskapens kulturhistoria. Jag hade ett nyvaket men växande intresse för historisk forskning om sinnen och känslornas historia. I bakgrunden fanns också ett osystematiserat intresse för upptäcktsresandets kulturhistoria. I början närmade jag mig Hedin genom att läsa biografier och en del forskningslitteratur som finns om honom.³ Här beskrivs han utifrån flera olika sammanhang. Det första är vad jag vill kalla *den biografiska kontexten*. Den handlar om att läsa hans verksamhet i termer av ett levtt liv. Berättelsen börjar i barndom och slutar i ålderdom. Mellan födelsen 1865 och döden 1952 gjorde Hedin fyra resor till Asien för att kartlägga delar av kontinentens inre som i samtiden ofta beskrevs som outforskade. Han skrev också reportage från Första världskrigets fronter och engagerade sig i samtida politik. Ett biografiskt sammanhang är väletablerat, inte minst i historieskrivning som vänder sig mot bredare publik av läsare. Det biografiska sammanhanget är på så sätt

¹ Sten Selander: *Sven Hedin. Inträdestal i Svenska akademien* (Stockholm, 1953), 5 och 10.

² Selander: *Sven Hedin*, 6.

³ Bland de större biografierna märks Eric Wennerholm: *Sven Hedin. En biografi* (Stockholm, 1978); Sten Selander: *Sven Hedin. En äventyrsberättelse* (Stockholm, 1957); Axel Odelberg: *Äventyr på riktigt. Berättelsen om äventyraren Sven Hedin* (Stockholm, 2008). För biografiskt inriktad forskningslitteratur se till exempel Sarah K. Danielsson: *The geographer's roadmap to national socialism. Sven Hedin, geography and the path to genocide* (Farnham, 2012).

lättillgängligt och upplevs ibland som så självklart att det inte behöver motiveras. Men ofta följer en samling mer eller mindre outtalade antaganden av det, till exempel idén att det finns en koherens över tid i en människas tänkande och handlande. Personen är sådan – i Sven Hedins fall handlar det ofta enligt biografierna om att han var storvulen, äregirig, äventyrslysten och fåfäng. Om de införlivas i en berättelse om ett levt liv kan de personliga egenskaperna också få förklaringsvärde: Sven Hedin sökte utforskat land *på grund av* att äregirighet och vilja till äventyr var nerlagt i hans person. Jag visste redan från början av mitt arbete med Hedin att jag inte var intresserad av att arbeta med det biografiska sammanhanget, men hur var det med andra tänkbara kontexter?

En annan möjlighet var *den politiska kontexten*. Hedin var aktiv i flera dagsaktuella frågor och debatter under 1900-talets första decennier. Han var djupt konservativ, försvarade kungahuset och nationen, och blev en stark kritiker av den framväxande arbetarrörelsen. Geografen adlades som siste svensk 1902, skrev Gustav V:s borggårdstal 1914 och var engagerad i försvars- och utrikesfrågor. *Ett varningsord* hör till Hedins mest kända alster; det slog ett slag för militarism och för en nationalism av en högdragen sekelskifteskaraktär. Det är väl belagt att Hedin senare också blev nazisympatisör och hade en vänskaplig relation till Adolf Hitler. Sten Selander beskriver det som att Hedin aldrig blev den nationalhjalte han ville vara och bitvis ”trodde sig vara”.⁴ Under de många frostbitna nätter som geografen spenderade på marken i Asien, menar Selander, rusade det svenska samhället mot en demokratisering och djupgående förändring som upp-täcktsresanden – fast i 1800-talets världsbild – inte förmådde omfamna eller fullt ut förstå. ”Han vågade vara djupt otidsenlig”, eller var det en djupgående brist på verklighetsförankring?⁵ Ställningstagandet för Nazityskland har av flera beskrivits som svårbegripligt i efterhand. Och konsekvensen för Hedin blev att det runt honom formades ett ”isigt tomrum”.⁶

⁴ Selander: *Sven Hedin. Inträdestal*, 20.

⁵ Selander: *Sven Hedin. Inträdestal*, 21.

⁶ Selander: *Sven Hedin. Inträdestal*, 23.

Det skulle förvisso gå att formulera nya tolkningar av skeendet och utifrån viljan till omläsning fundera på sätt att bygga relevanta kontexter för att belysa Hedins inspel i den politiska debatten. Ett alternativ är att läsa hans verksamheter som ett exempel på hur praktisk politik bedrevs under perioden, och på så sätt studera politik som något annat än ideologiska strider. Läst utifrån en historia om politiska publiceringsstrategier eller aktivism kan exemplet Sven Hedin säkert kasta nytt ljus över den svenska konservatismens historia.

Upptäcktsresandets möjliga kontexter

Ändå var det redan från början Hedins verksamhet som geograf på resa i Asien som intresserade mig. Mot den bakgrunden uppstod frågor om hur jag skulle bygga ett sammanhang som han var del av och bidrog till. Och hur skulle denna kontext kunna knytas till ett större, historievetenskapligt relevant fenomen?

År 1892 skaffade sig Hedin en doktorsexamen i geografi från universitetet i Halle. Den första resan till Asien skedde mellan 1893 och 1897, och handlade om att kartlägga glaciärer och sjöar i bergsmassivet Pamir, beläget mellan Tadjikistan, Kirgizistan, Kina och Afghanistan. Den andra resan, mellan 1899 och 1902, fokuserade på hydrologiska och geologiska studier av floden Tarim och sjön Lop Nor. Den tredje ägde rum mellan 1906 och 1908, och innefattade ett kartläggningsarbete av bergskedjan Karakorum i Tibet. Dessutom försökte han finna källflödena för de stora floderna Brahmaputra och Indus. Den fjärde och sista färden till Asien företog Hedin mellan 1927 och 1935; den kallades ”det vandrande universitetet” eftersom den sammanförde ett tiotal svenska, tyska och kinesiska forskare från flera olika discipliner.⁷

Hedins tänkesätt och praktiska verksamhet som geograf ingick i flera historiska sammanhang, som framförallt formulerats i forskningslitteratur om det sena 1800-talets upptäcktsresande och geografi. För det första hade det varit möjligt att se Hedins skrifter som en del av *1800-talets populärkulturella fascination*

⁷ Resorna finns utförligt beskrivna i Odelberg: *Äventyr på riktigt* och Wennerholm: *Sven Hedin*.

för upptäckande och upptäcktsresanden. Vurmen för upptäcktsresande var stor, och del av en historisk process där vetenskaperna gavs plats i den framväxande populärkulturen. Resor till okänt land – som det beskrevs i samtiden – blev en publik och medial angelägenhet.⁸ Upptäckare var runt 1900 fortfarande ofta beryktade för sitt manliga hjältemod, sin fysiska robusthet och sin uthållighet.⁹ Resor och resultat gjordes meningsfulla genom medieringar där äventyrsberättelser fyllde viktiga funktioner. Hedin var en internationell celebritet som drog enorma skaror av åhörare till sina uppträdanden. Efterfrågan på hans böcker var stor, och publikationer som *Mitt liv som upptäckare* (1925) eller *Från pol till pol* (1911) var bästsäljare. Hedins verksamhet var en ”tidens sensation” som kunde ”sätta fantasien och blodet i häftigare omlopp”.¹⁰

En andra möjlig kontext var *institutionaliseringen av geografin* som vetenskaplig disciplin under 1800-talets andra hälft, vilken formades genom sällskap och tidskrifter som Royal Geographical Society och *The Geographical Journal*. Professionaliseringen stärktes också av kongresser och lärostolar; de första tjänsterna inrättades i Tyskland 1874 och den första universitetsinstitutionen för geografi skapades vid University of Chicago 1903.¹¹ Det innebar att såväl geografernas arbets sätt som deras kunskaps spridning förändrades. Geografiforskningens professionalisering innebar en uppdelning mellan akademiska geografer och publika upptäcktsresanden, samtidigt som sammanblandningen av rollerna fortfarande var vanlig. Till exempel fick de reseberättelser

⁸ För exempel på svensk forskning som beskriver vetenskapernas mediala karaktär runt 1900 se till exempel Sven Widmalm: *Det öppna laboratoriet. Uppsalafysiken och dess nätverk 1853–1910* (Stockholm, 2001); Anders Ekström (red.): *Den mediala vetenskapen* (Nora, 2004); Staffan Bergwik, Michael Godhe, Anders Houltz & Magnus Rodell (red.): *Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk begåvning 1800–2000* (Lund, 2014); Tore Frängsmyr: *Vetenskapsmannen som hjälte. Aspekter på vetenskapshistorien* (Stockholm, 1984).

⁹ David Livingstone: *The geographical tradition. Episodes in the history of a contested enterprise* (Oxford, 1992), 156 & 172.

¹⁰ Wennerholm: *Sven Hedin*, 93.

¹¹ Marie-Claire Robic: ”Geography”, i Ted Porter (red.): *The Cambridge History of Science. The Modern Social Sciences* (Cambridge, 2003), 380.

som upptäcktsresanden skrev en stor spridning långt in på 1900-talet, och denna litteratur spände över gränserna mellan populärt och vetenskapligt.¹² Här verkade finnas intressanta omförhandlingar av geografins status, arbetssätt och kunskapsintressen att ställa frågor om, och dessutom verkade den passa väl in på Hedins skrifter. Å ena sidan var svensken akademisk geograf. Han presenterade resultat från sina resor för geografiska sällskap, publicerade artiklar i geografiska tidskrifter och förärades utmärkelser från geografiska institutioner på flera håll i Europa. Men å andra sidan var han samtidigt, och i högsta grad, en publik äventyrare. Texterna sammanförde den vetenskapliga framställningen med det populära berättandet om umbäranden och äventyr.

En tredje möjlig kontext var *kopplingen mellan upptäcktsresande och den europeiska imperialismen*. När jag läste några av Hedins egna texter framstod den imperialistiska världsbilden som en del av Hedins mentalitet, självbild och resor. Det syntes inte minst i hans ständigt återkommande betoning av värdet av att vara den förste europé i områden som ännu inte ”bestrukits af en forskares blickar”.¹³ Det var självklart att han som västerlänning ”kartlade” de ”vita fläckarna” på kartan – ett retoriskt grepp som han använde återkommande.¹⁴ På resa i Tibet fascinerades han av att det vidsträckta området nära Indiens gräns ”förblifvit absolut okänt in i vår sena tid! Stolt och härligt att veta sig vara den första hvita mannen på dessa ödsliga stigar”.¹⁵ Han kände sig ”nästan som en suverän” i Tibet – en mäktig härskare i sitt eget land.¹⁶ Forskningslitteraturen om geografi och upptäcktsresande under 1800-talets andra hälft har tydligt visat att den geografiska

¹² Livingstone: *The geographical tradition*, 156 & 172; Vanessa Heggie: ”Why isn’t exploration a science”, *Isis* 105:2 (2014), 328–332; Simon Naylor & James Ryan: ”Exploration and the twentieth century”, i Naylor & Ryan (red.): *New spaces of exploration. Geographies of discovery in the twentieth century* (London, 2010), 11.

¹³ Sven Hedin: *Transhimalaja. Upptäckter och äfventyr i Tibet* (Stockholm, 1909) vol. 1, 2.

¹⁴ Se till exempel Sven Hedin: ”Discoveries in southern Tibet”, *The geographical journal* 33:4 (1909), 397. Se också Perry Johansson: *Saluting the yellow emperor. A case of Swedish sinography* (Leiden, 2012), 67.

¹⁵ Hedin, *Transhimalaya*, vol. 2, 487.

¹⁶ *Aftonbladet* 18 januari 1909.

kartläggning som européer ägnade sig åt under 1700- och 1800-talen var tätt kopplade till västerländsk imperialism. Ofta handlade det om att kartlägga för att skaffa kontroll över den egna nationens potentiellt värdefulla landområden, handelsvägar och naturtillgångar. Länkarna mellan politik, ekonomi och geografisk vetenskap var helt enkelt starka.¹⁷

Dessa tre kontexter är specifika för det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. De kom till mig via forskningslitteratur som på olika sätt tangerat geografforskning och upptäcktsresande. De är därför en produkt av de intressen, frågeställningar och empiriska exempel som andra forskare haft. Därför erbjöd den tidigare forskningen både möjligheter och hinder för mig. Å ena sidan var den en resurs genom att den studerat närliggande exempel och utifrån dem beskrivit ett sammanhang som kunde göra Hedins tänkande och handlade begripligt för mig. Dessutom möjliggjorde forskningslitteraturen för mig att ta del av saker som redan är kända så att jag förhoppningsvis kunde bidra med nya insikter.

Å andra sidan, genom att söka kontexter i näraliggande och befintlig forskning blev jag också medveten om risken att bli bunden till de spår som finns i den. Jag upplevde att forskningen om geografin och upptäcktsresandet drog in mig i tolkningar av Hedin som innebar att jag snarast bekräftade vad som redan stod i forskningen. Att Hedins texter var präglade av, och bidrog till, den populärkulturella fascinationen för upptäckter, geografforskningens förändrade former eller det sena 1800-talets imperialistiska världsbild är helt rimliga argument. Men det var samtidigt något annat jag var intresserad av.

Historien om planetära perspektiv. Världen från ovan och Hedins ordmålningar

Parallellt med mina intressen för Sven Hedin har jag under en period varit intresserad av historien om hur människor försökt, och lyckats, se och förstå stora och globala mönster – låt mig för enkelhetens skull kalla det en historia om *planetära perspektiv*.

¹⁷ Robic: "Geography", 382–383; Michael Heffernan: "Histories of geography", i Nicholas Clifford et.al. (red.): *Key concepts in geography* (London, 2009), 10.

Som så många andra har jag genom mitt liv mött diskussioner om globala fenomen. När jag växte upp under 1980-talet pratade många – också vi barn – om ”världsproblemen”. Inte sällan handlade det då om svält eller krig. Under 1990-talet var ”globalisering” ordet för dagen, ofta inramat i den optimism som följde efter Kalla krigets slut. Senare har optimismen ersatts av mörkare framtidsscenarioer där global uppvärmning och vikande biologisk mångfald placerats högt upp på den samhälleliga agendan. Oavsett stämningläge tycks planetära perspektiv vara en förutsättning för att överhuvud kunna föra diskussionerna. Jag började därför tänka kring sådana perspektiv som historiska fenomen. Går det att se dem i ett djupare tidsligt sammanhang, kanske ända tillbaka till 1600-talets fascination för atlaser och världsgeografi (*geographia generalis*), eller dess svällande volymer av text och bild som sökte beskriva hela världen som en teater som Abraham Ortelius verk *Theatrum Orbis Terrarum* från 1570?

Jag kan så här i efterhand inte ge en tydlig beskrivning av hur intresset kom till, när eller varför. En impuls till att gå från lösa funderingar till ett forskningsintresse kom från en serie texter som tangerade frågorna, och som inte bara var fascinerande i sig utan också pekade mot att det fanns mer att säga. Bland de texter som jag läste fanns geografen Denis Cosgroves bok *Apollo's eye. A cartographic genealogy of the earth in western imagination* och Ursula Heises bok *Sense of place sense of planet*.¹⁸ Frågorna om hur planetära perspektiv historiskt har formulerats, förändrats och laddats med olika mening var också möjliga att smalna av och göras mer hanterliga. Det visade den litteratur jag konsumerade. Denis Cosgroves bok visade till exempel betydelsen av att bokstavligt se från ovan. Historiskt har en rad tekniker för att föreställa sig – eller faktiskt se – jorden från hög höjd varit intimt förknippade med förmågan att förstå jorden som en helhet. Också frågan om hur människor konkret har sett från ovan öppnade sig, och gick att utveckla, tack vare tidigare forskning som

¹⁸ Denis Cosgrove: *Apollo's eye. A cartographic genealogy of the earth in western imagination* (Baltimore, 2001); Ursula Heise: *Sense of place and sense of planet. The environmental imagination of the global* (Oxford, 2008).

idé- och lärdomshistorikern Anders Ekströms text ”Seeing from above: A particular history of the general observer”.¹⁹

Mitt intresse hade således kommit att handla om planetära perspektiv som ett metaforiskt sätt att betrakta världen och försök att se från ovan som en konkret teknik. Kunde Sven Hedin sägas vara en del av denna historia? Det empiriska spår som låg närmast till hands att följa var hur den svenske geografen beskrev utblickar från berg. Att se från hög höjd var att se från ovan, och Hedin hade ju under sin resa till Asien 1906–1908 sysselsatt sig med att kartlägga bergskedjan Karakorum i Tibet. Därför började jag relatera Hedins resa till Tibet till ett mer precist sammanhang som handlade om bergsbestigningens historia.²⁰

Från litteraturen om bergsbestigning lärde jag mig att utforskningen av berg hade en historia som var tydligt förknippad med 1800-talet. Bergsbestigningen utvecklades, visade litteraturen, som vetenskaplig kunskapsform, delvis som en del av strävan efter att hitta upphöjda seendepositioner. Från sekelskiftet 1800 expanderade alpinismen samtidigt som romantiska naturskildringar tematiserade bergsmiljöer. Bergens terräng öppnades av forskningsresanden och pionjärer inom turismen. Från 1800 började den upphöjda miljön att attrahera, delvis beroende på poesins och konstens sätt att framställa landskapet. Vidare antogs höga berg erbjuda möjligheten för naturfilosofer att skaffa data om hela naturen, att skala upp kunskapsanspråk från lokala iakttagelser till en generell kunskap om naturen. Naturforskare i geografi, geologi eller meteorologi menade att för att nå en önskad generalisering var man tvungen att ta sig upp på topparna där ögat kunde omfamna många objekt på en gång. Bergskedjor började betraktas som ställen där människan kunde förnimma stor-slagna mönster från ovan.²¹

¹⁹ Anders Ekström: ”Seeing from above. A particular history of the general observer”, *Nineteenth-Century contexts* 31:3 (2009), 185–207.

²⁰ Se till exempel Paul H. Hansen: *The summits of modern man. Mountaineering after the Enlightenment* (Cambridge, 2013).

²¹ Se till exempel Charlotte Bigg, David Aubin & Philipp Felsch: ”Introduction. The laboratory of nature – science in the mountains”, *Science in context* 22:3 (2009); Denis Cosgrove & Veronica Della Dora (red.): *High places. Cultural geographies of mountains, ice and science*

Jag hade nu alltså ringat in tre olika, men relaterade, kontexter: historien om planetära perspektiv, historien om att se från ovan och bergsbestigningens historia. Själva konstruktionen av dessa som historiska fenomen var inte min, de framträdde ur den tidigare forskning som jag konsumerade. Däremot försökte jag kombinera dem för att skapa ett sammanhang där jag förhoppningsvis kunde kasta nytt ljus över både Sven Hedins verksamhet och de tre olika historiska kontexterna som jag valt att utgå från. Det där sista ska jag återkomma till.

Parallellt med att jag läste forskningslitteratur om planetära perspektiv, ovanifrånperspektivet och bergsbestigningen gick jag igenom Sven Hedins texter från resan till Tibet. En slående formulering fanns i det installationstal över geografen som Sten Selander höll för Svenska akademien. Selander tvingades erkänna att Hedins litteratur inte höll samma litterära kvaliteter som andra akademiledamöters. Men han hävdade likväl att Hedin hade en förmåga att skapa ”åskådliga ordmålningar” av de naturfenomen han mötte på sina resor till Asien. Geografen ägnade också många timmar åt tecknade bilder och panoramor. Konkretionen och detaljskärpan i bild och text fick, menade Selander, en ”avlägsen verklighet att med ens komma tätt inpå en”. Och så ”småningom växer en bild av hela det centralasiatiska landskapet fram”.²²

Hedin var en erkänd kartograf som kartlade enorma ytor på sin färd. Kartorna i verket *Southern Tibet* beskriver en yta som är fem gånger Sveriges, men de var inte det enda sättet som han använde för att beskriva världen från ovan. De existerade parallellt med ritade och fotograferade panoramor, liksom med reseberättelser som i text också beskrev utblickar från hög höjd. I boken *Transhimalya* beskrev Hedin hur resan i bergen innebar att ”fågelperspektivet och dess kartografiska effekt stegras alltmer”, vilket i sin tur innebar att ”allt tydligare och mera öfverskådligt blir det landskap, vi lämna bakom oss”.²³ Från höjden gick det att se ”skarpt tecknade orografiska linjer”.²⁴ Synfältet gjorde

(London, 2009); Björn Billing: *Utsikt från en bergstopp. Jean-Jacques Rousseau och naturen* (Lund, 2017).

²² Selander: *Sven Hedin. Inträdestal*, 6 & 7.

²³ Hedin: *Transhimalaja*, 102.

²⁴ Hedin: *Transhimalaja*, 102.

att horisonten var ”oändligt aflägsen”, och blicken inte stördes av avbrott.²⁵ Istället kunde den nå ända till ”horisontens rand”.²⁶ Från passet Angden-La 1908 berättade Hedin att ”ett hav av berg omger oss [...] ett sådant landskap kan inte beskrivas man måste se det [...] blicken når fullkomligt skarpt till oerhörda avstånd. Man svindlar och tycker att jorden har vuxit och antagit väldigare mått än förut”.²⁷

Det tycktes alltså möjligt att ta fasta på Hedins visuella och textuella avbildningar av verkligheten – de åskådliga ordmålningar som Selander talade om – och se dem som en del av de tre sammanlänkande sammanhang som jag beskrev ovan. De var del av 1800-talets ökade fascination för bergsbestigning och för de erfarenheter som kom från att blicka ut över världen från ovan. Ord målningarna tematiserade det perspektiv vars historia jag ytterst sett är ute efter. Hedin använder i sina texter och bilder aldrig begreppet planetära perspektiv, men det är uppenbart att han fäster stor vikt vid förmågan att se stora landskap i överblick. Genom att läsa Hedins texter och bilder mot dessa kontexter ville jag beskriva den historiska konstruktionen av ett sätt att porträttera jorden i överblick, från höjden.

Det betyder inte att andra sätt att kontextualisera Hedin är oväsentliga. Den populärkulturella fascinationen för upptäckande, geografiforskningens institutionalisering och den imperialistiska världsbilden har alla betydelse för vad som var möjligt för den svenske geografen att göra, tänka och lyckas med. Och den politiska kontexten finns också i bakgrunden – nazister som Leni Riefenstahl var till exempel fascinerade av flygfotoграфи och berg, vilket syns i inledningsscenen till propagandafilmen *Viljans triumf*. Men en viktig poäng här, och i andra bidrag till den här boken, är att kontextualisera innebär val och betoningar som också för med sig att annat blir sekundärt. Och grunden för kontextualiseringsvalen bör handla om det kunskapsintresse som är primärt. Vad är det jag vill veta, *egentligen*?

²⁵ Hedin: *Transhimalaja*, 129.

²⁶ Hedin: *Transhimalaja*, 142.

²⁷ Sven Hedin: *Asiatiska äventyr* (Stockholm, 1980), 174.

Omkontextualisering och studieobjektet

Det jag har velat veta, det som har stått på spel i min forskning, har inte primärt varit Sven Hedin som aktör, oavsett om han på många sätt är fascinerande och unik. Tvärtom har jag velat se honom som representant för en djupare och bredare historia om ett perspektiv på världen. Jag har velat visa att Hedins geografiska resor skapade och spred en seendeposition där storskaliga geografiska mönster kunde bli tillgängliga. Betyder det att kontextualisering och studieobjektet sammanfaller? Planetära perspektiv, att se från ovan och bergsbestigningens historia har ju blivit de viktigaste kontexterna för mig, men är det inte samtidigt också det jag ytterst studerar? Det som alltså är mitt studieobjekt? Jag ska strax återkomma till frågan.

Arbetet med att sätta det som studeras i relation till något annat är centralt för tolkning och förståelse. Vi utvinner mening ur det vi studerar genom att sätta det i relation till en referensram. I boken *Historia som kunskapsform* menar Peter Josephson och Frans Lundgren att denna ram måste vara något mer specifikt än en "bakgrund". Det är det direkta "tolkningssammanhanget" för vad som studeras, och det måste väljas ut, preciseras och motiveras av historikern. Hen har alltid möjligheten att upprätta nya kontexter, att sätta det som sägs i relation till sammanhang vilka den som en gång skrev eller tänkte inte själv är medveten om. "Författarens intention har inte företräde".²⁸ Men det finns samtidigt krav på historikerns sätt att (om)kontextualisera. Källmaterialet behöver sättas i relation till ett sammanhang som är historiskt specifikt, som har en koppling till den historiska situation i vilken det kom till. Även om vi ägnar oss åt omkontextualisering måste vi göra tolkningar som är historiskt förankrade.

Också Ingunn Moser och Kristin Asdal diskuterar omkontextualisering i sin text "Experiments in context and contexting". De vill med begreppet "contexting" fånga det analytiska och aktiva arbete som ligger i att ringa in ett sammanhang som blir en del av analysen. Deras text – liksom det här kapitlet, och Josephson och Lundgrens bok – är en uppmaning till historikern att ge

²⁸ Peter Josephson & Frans Lundgren: *Historia som kunskapsform* (Lund, 2014), 67–71. Citat på sid. 71.

kontextualiseringen större analytisk betydelse. I Moser och Asdals version av kontextualisering blir ”contexting” både en förutsättning för och ett resultat av studien. Kontexten finns inte färdig när tolkningen inleds, den är inte en stum bakgrund eller fond mot vilken det analytiska arbetet sker. Arbetet som historikern gör, contexting, är en del av studien.²⁹

Jag har i den här texten argumenterat för värdet av omkontextualisering genom att illustrera hur jag byggde kontexter för att tolka och analysera Sven Hedins skrifter. Det betyder inte att jag byggt fritt, det betyder att jag försökt bygga om genom att ringa in, skilja ut och argumentera för meningssammanhang i vilka det går att läsa Hedins geografiska verksamhet på ett annat sätt än de flesta andra studierna av honom. Därmed är vi tillbaka i frågan om relationen mellan kontextualisering och studieobjektet. Går det att uppressa en skillnad däremellan? För att försöka svara på frågan vill jag ansluta mig till Asdal och Mosers tanke: *den kontext som jag som historiker har upprättat är en analytisk konstruktion*. Det betyder att kontextualisering i någon mån är ett resultat av ett tolkande arbete, och därmed också på sätt och vis ett resultat av studien. Därför är det också svårt att upprätta en tydlig gräns mellan kontext och studieobjekt. Det är mer hjälpsamt att tänka att mina studier av Sven Hedin har haft flera studieobjekt på olika nivåer av abstraktion. I konkret mening har Hedin och hans skrifter varit objektet. Men i mer abstrakt mening har större historiska fenomen varit objekten: från intresset för berg under 1800-talet till den större historien om fascinationen för utblickar från ovan till det mest abstrakta studieobjektet som är de planetära perspektiv som funnits både innan och efter sekelskiftet 1900. Det är en rimlig beskrivning att jag *egentligen* velat veta något om alla dessa studieobjekt. Och därför har jag också velat veta något om den kontext som jag har byggt. Kontextualiseringen är en del av upptäckandet.

Jag inser så här mot slutet av min text att den har en försåtlig självklarhet över sig: först gjorde jag så, sedan så och sen hade jag byggt kontext och studier. Så ser inte forskningsprocessen

²⁹ Ingunn Moser & Kristin Asdal: ”Experiments in context and contexting”, *Science, technology & human values* 37:4 (2012), 297–301.

ut – åtminstone inte min. Jag har inte nämnt en rad teman som jag i början ägnade en hel del tid åt att försöka utforska. Arbetet med att skapa ett relevant sammanhang har en massa stickspår och återvändsgränder som bleknar och försvinner i tillbakablickar som den här. Men sådana stickspår är, vill jag hävda, en nödvändig förutsättning för just det kreativa bygget av sammanhang.

Bibliografi

- Bergwik, Staffan, Michael Godhe, Anders Houltz & Magnus Rodell (red.): *Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk begåvning 1800–2000* (Lund, 2014).
- Bigg, Charlotte, David Aubin & Philipp Felsch: ”Introduction. The laboratory of nature – science in the mountains”, *Science in context* 22:3 (2009).
- Billing, Björn: *Utsikt från en bergstopp. Jean-Jacques Rousseau och naturen* (Lund, 2017).
- Cosgrove, Denis: *Apollo’s eye. A cartographic genealogy of the earth in western imagination* (Baltimore, 2001).
- Cosgrove, Denis & Veronica Della Dora (red.): *High places. Cultural geographies of mountains, ice and science* (London, 2009).
- Danielsson, Sarah K.: *The geographer’s roadmap to national socialism. Sven Hedin, geography and the path to genocide* (Farnham, 2012).
- Ekström, Anders (red.): *Den mediala vetenskapen* (Nora, 2004).
- Ekström, Anders: ”Seeing from above. A particular history of the general observer”, *Nineteenth-Century contexts* 31:3 (2009), 185–207.
- Frängsmyr, Tore: *Vetenskapsmannen som hjälte. Aspekter på vetenskapshistorien* (Stockholm, 1984).
- Hansen, Paul H.: *The summits of modern man. Mountaineering after the Enlightenment* (Cambridge, 2013).
- Hedin, Sven: *Transhimalaja. Upptäckter och äfventyr i Tibet* (Stockholm, 1909) vol. 1 och 2.
- Hedin, Sven: ”Discoveries in southern Tibet”, *The geographical journal* 33:4 (1909).

- Heffernan, Michael: "Histories of geography", Nicholas Clifford et.al. (red.): *Key concepts in geography* (London, 2009).
- Heise, Ursula: *Sense of place and sense of planet. The environmental imagination of the global* (Oxford, 2008).
- Heggie, Vanessa: "Why isn't exploration a science", *Isis* 105:2 (2014), 328–332.
- Johansson, Perry: *Saluting the yellow emperor. A case of Swedish sinography* (Leiden, 2012).
- Josephson, Peter & Frans Lundgren: *Historia som kunskapsform* (Lund, 2014).
- Livingstone, David: *The geographical tradition. Episodes in the history of a contested enterprise* (Oxford, 1992).
- Moser, Ingunn & Kristin Asdal: "Experiments in context and contexting", *Science, technology & human values* 37:4 (2012), 297–301.
- Naylor, Simon & James Ryan: "Exploration and the twentieth century", Naylor & Ryan (red.): *New spaces of exploration. Geographies of discovery in the twentieth century* (London, 2010).
- Odelberg, Axel: *Äventyr på riktigt. Berättelsen om äventyraren Sven Hedin* (Stockholm, 2008).
- Robic, Marie-Claire: "Geography" i Porter (red.): *The Cambridge History of Science. The Modern Social Sciences* (Cambridge, 2003).
- Selander, Sten: *Sven Hedin. Inträdestal i Svenska akademien* (Stockholm, 1953).
- Selander, Sten: *Sven Hedin. En äventyrsberättelse* (Stockholm, 1957).
- Wennerholm, Eric: *Sven Hedin. En biografi* (Stockholm, 1978).
- Widmalm, Sven: *Det öppna laboratoriet. Uppsalafysiken och dess nätverk 1853–1910* (Stockholm, 2001).

Gränsöverskridande kontexter: Om en metodologi bortom nationella tolkningsramar

Adam Hjorthén

Detta kapitel handlar om arbetet med kontextualisering när man skriver gränsöverskridande historia. Det handlar om relationen mellan kontext och metodologisk nationalism. Men det rör också hur vi kan förstå essensen av våra studieobjektet, vilka sammanhang vi själva väljer att befinna oss i som forskare och vilka publikationer vi avser att tilltala. Detta är frågor som jag funderade mycket på under mitt avhandlingsarbete och som jag fortsatte att jobba med när jag skrev om avhandlingen till en bok.¹

Jag hade antagits till forskarutbildningen på ett projekt om minnesfiranden av svensk bosättning och immigration i Nordamerika. Fokus för studien var två historiska jubileer som varit framträdande i svensk-amerikanska relationer efter massemigrationens slut: 1938 års Nya Sverige-jubileum, som firade 300-årsminnet av kolonins grundande, och 1948 års Pionjärjubileum, tillägnad minnet av de svenskar som bosatte sig i den amerikanska mellanvästern vid mitten av 1800-talet. Det som framför allt gjort mig intresserad av dessa jubileer var det faktum att de inte var skapade av eller för en specifik grupp av människor och att de firat historier där relationen mellan urfolk och svenskar stått i

¹ Adam Hjorthén: *Border-crossing commemorations. Entangled histories of Swedish settling in America* (Stockholm, 2015); Adam Hjorthén: *Cross-border commemorations. Celebrating Swedish settlement in America* (Amherst, 2018).

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Hjorthén, A. 2022. Gränsöverskridande kontexter: Om en metodologi bortom nationella tolkningsramar. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 103–118. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.g>. License: CC BY 4.0.

centrum. De var produkter av gränsöverskridande samarbeten, organiserade, planerade och genomförda av en mängd individer i både Sverige och USA.

Jag började undersöka dessa jubileer genom att studera arkivmaterial från alla större grupper som varit delaktiga i dem: den svenska och amerikanska staten, ett antal amerikanska delstater och flera svensk-amerikanska organisationer. Vad händer, frågade jag mig, när olika människor, i olika delar av världen, firar samma historier, vid samma tillfälle men av en mängd olika syften? Vilka historier förmedlades? Av vilka syften förmedlades de? Och hur hade de olika intressena för dessa historier påverkat minneskulturen kring Nya Sverige och tidig svensk immigration till Amerika? För att förstå detta behövde jag studera hur jubileerna fungerat i såväl lokala, regionala och nationella som internationella och transnationella sammanhang.

Mitt projekt hade sin grund i att jag identifierat en historisk händelse som empiriskt och teoretiskt intressant. Åren under och efter forskarutbildningen försökte jag komma åt hur denna händelse fungerat, vad den betytt och vilka konsekvenser den haft. Angreppsättet att utgå från en historisk händelse eller ett källmaterial, snarare än ett historiskt eller teoretiskt definierat problem, är vanligt inom historievetenskapen i Sverige. Vad jag insett först senare är hur olika det analytiska arbetet ter sig beroende på var man som forskare börjar sin studie. Vägen ser olika ut om studieobjektet genererar strävan att förstå ett problem, jämfört med om ett problem genererar strävan att förstå ett studieobjekt. Jag kommer strax att diskutera några specifika tillfällen under mitt arbetes gång där frågan om kontextualisering mest tydligt artikuleras. Men innan dess ska jag diskutera hur kontextualisering behandlats inom transnationell historieskrivning och vad jag själv tagit fasta på inom denna litteratur.

Den transnationella vändningen

Intresset för olika typer av gränsöverskridande historieskrivning utgör idag en given del av de historiska disciplinerna. Även om formerna för forskningen har ändrats – från studier influerade av tankar om globalisering på 1990-talet till 2000-talets globalhistoria och transnationell historia – så kan dess principiella utgångspunkt

sägas ha varit gemensam. Det handlar i grunden om en kritik av metodologisk nationalism. Det vill säga, observationen att historisk forskning haft nationen som studieobjekt, alternativt att nationen fungerat som central, underförstådd eller förgivettagen tolkningsram.² Det var denna typ av fenomen som jag själv hade iakttagit när det gällde studier av svensk-amerikanska minnesfiranden. Nationerna hade definierat vilket källmaterial som studerats och tolkningen av jubileerna hade framför allt gjorts inom nationella ramverk. En viktig dimension av kritiken mot metodologisk nationalism har varit hur ett visst studieobjekt tolkas och analyseras. Vilka sammanhang som väljs ut och ges förklaringsvärde i den tolkande operationen är centralt för den historia som vi historiker väljer att förmedla. Det kanske viktigaste sättet som vi gör detta på är genom contextualisering.

När jag började min forskarutbildning försökte jag ta del av de diskussioner kring transnationell historieskrivning som pågick i Sverige och internationellt. Även om de erbjöd spännande läsning i sig var det inte mycket som kändes användbart i mitt eget arbete. Den huvudsakliga anledningen var att diskussionen fördes på en hög generaliseringsnivå. Det handlade om stora idéhistoriska, sociala och ekonomiska processer, exempelvis om den amerikanska nationsbildningens internationella kontaktytor och globala sammanhang.³ När vissa översiktsverk talade om att skriva transnationell historia beskrev de betydelsen av att inplacera sitt undersökningsobjekt i ”större”, ”bredare” eller ”globala” kontexter.⁴ Andra verk, skrivna av framstående forskare, diskuterade över huvud taget inte explicit hur kontext ska, kan eller bör användas för att skriva gränsöverskridande historia.⁵ Vad många forskare uppehöll sig vid var tanken att transnationell historia handlade om skalor, att det som fanns utanför nationen per definition utgjorde något större än det inom nationen. I den

² Pia Lundqvist: ”Fångad i nationen? Svenska historikermötet, Göteborg, 5–7 maj 2011”, *Historik tidskrift* 131:3 (2011), 705.

³ Thomas Bender: *A nation among nations. America's place in world history* (New York, 2006).

⁴ Se till exempel Mae M. Ngai: ”Promises and perils of transnational history”, *Perspectives on history* 50:9 (2012), 52–54.

⁵ Ian Tyrell: *Transnational nation. United States history in global perspective since 1789* (Basingstoke, 2007); Akira Iriye: *Global and transnational history. The past, present, and future* (Basingstoke, 2013).

tänkta ordningen individen, rummet, grannskapet, staden, regionen, nationen, världsdelen, världen, riktades sökljuset mot de senare spatiala kategorierna. Detta trots att ”no single scale can tell the full story”, som geografen John Agnew har anmärkt.⁶

Ett lockande alternativ till detta synsätt visade sig vara den fransk-tyska diskussionen om *histoire croisée*, som kanske bäst kan översättas som sammanflätad historia. I en programmatisk artikel hade historikerna Michael Werner och Bénédicte Zimmermann diskuterat detta metodologiska och analytiska angreppssätt. Utgångspunkten för *histoire croisée* är att alla historiska fenomen har tillkommit genom någon form av möte eller sammanflätningar. Genom diverse metodologiska verktyg är det historikers roll att belysa och veckla ut dessa sammanflätningar. Detta angreppssätt skiljde sig inte bara mot andra former av transnationell historieskrivning utan också mot komparativ historia. Den senare bygger på att forskaren isolerar två eller flera studieenheter rumsligt (och ofta även tidsligt) för att sedan jämföra dem med varandra. För komparativ historia är sammanflätningar inte en fördel utan ett metodologiskt problem.

En viktig aspekt av *histoire croisée* handlade just om kontextualisering. Vad Werner och Zimmermann förespråkade var en form av ”pragmatisk induktion”, där forskaren utgår från studieobjektet och objektets omedelbara sammanhang för att sedan söka sig utåt, med målet att förstå studieobjektets funktion och betydelse: ”By focusing on specific situations, it is thus possible to get away from the external, often artificial, nature of the context in order to make it an integral part of the analysis”.⁷ Detta angreppssätt lyfte fram kontextualisering som en central del av den historiska analysen. Det betonade också fördelarna med ett mikrohistoriskt angreppssätt, en form av aktörscentrerad

⁶ John A. Agnew: *Place and politics in modern Italy* (Chicago, 2002), 189.

⁷ Michael Werner & Bénédicte Zimmermann: ”Beyond comparison. *Histoire croisée* and the challenge of reflexivity”, *History and theory* 45 (2006), 47. Se också Silke Neunsinger: ”Cross over! Om komparationer, transferanalyser, *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem”, *Historisk tidskrift* 130:1 (2010), 3–24.

”history-from-below”.⁸ Genom att välja en aktörsnära ansats kunde jag behandla geografiska skalor som analytiska poänger snarare än som utgångspunkter.

Kulturhistorikern Peter Burke har i en artikel om kontextualiseringens historia skrivit om begreppets etymologiska utveckling. Medan vi idag tenderar att tänka på kontext i termer av sammanhang eller omständighet framhåller Burke också begreppets äldre betydelse: ”Like *text*, *context* is a metaphor from weaving. *Contexere* is classical Latin for ‘to weave,’ while the noun *contextus* was used in the sense of ‘connection.’”⁹ Detta sätt att betrakta kontextualisering gifter sig väl med tankarna kring pragmatisk induktion. Det utgjorde en uppmaning att inte bara *hitta* kontexter, utan också att *göra* kontexter. Att tänka på kontextualisering som en form av flätande gjorde kontext till en del av den analytiska och tolkande processen. Det var en uppmaning om att kontexten inte var något självskrivet utan något som jag var tvungen att veckla upp och veckla ut i nära relation till mitt empiriska arbete. Detta förfarande kan beskrivas som en spårökandets metodik. Det var något annat än att placera minnesfränden i ”större” sammanhang.

När jag efter avhandlings- och bokprojektets slut blickar tillbaka kan jag identifiera några händelser och tidpunkter som extra viktiga när det gäller studiens kontextualisering. Att kontextualisera är, precis som forskning överlag, ett processuellt arbete. Det avstannar inte förrän man bestämmer sig för att sätta stopp. Med det i åtanke vill jag ändå behandla några specifika händelser som var för sig pekar på viktiga dimensioner av hur man kan göra kontext i gränsöverskridande historisk forskning. För enkelhetens

⁸ AnnaSara Hammar & Linn Holmberg: ”Varför mikrohistoria? Om teckentydningens dragningskraft och historievetenskaplig transparens”, *Historisk tidskrift* 137:3 (2017), 437–447. Kritiken har på senare år växt mot betoningen av globala perspektiv i historisk forskning, och flera forskare har argumenterat för att mikrohistoriska angreppssätt är fruktbara även i global- och transnationell historieskrivning. Se exempelvis Sebastian Conrad: *What is global history?* (Princeton, 2016), 15–16; John-Paul Ghobrial (red.): ”Global history and microhistory”, *Past & present* 242, Supplement 14 (2019), 1–383.

⁹ Peter Burke: ”Context in context”, *Common knowledge* 8:1 (2002), 153.

skull kommer jag att begränsa mina exempel till de som rör 1938 års Nya Sverige-jubileum.

Varför hände det? Att förstå samtida sammanhang

När man skriver gränsöverskridande historia genom en aktörsnära och mikrohistorisk ansats blir kontextualisering nära förknippat med det empiriska arbetet. För att förstå varför så många olika grupper valde att engagera sig i Nya Sverige-jubileet behövde jag förstå motiven till deras deltagande. Tidigt insåg jag att lokala kontexter var centrala. Det fanns till exempel specifika omständigheter som gjorde att Delaware och Pennsylvania skapade delstatligt finansierade och organiserade kommittéer för att fira minnet av kolonin. Efter tips från en kollega i Philadelphia började jag läsa in mig på dessa delstaters politiska utveckling under 1930-talet. Det visade sig att både Delaware och Pennsylvania under lång tid varit styrda av republikanska guvernörer och delstatskongresser, men att ett skifte skett vid valen 1934 och 1936 då båda staterna fått demokratiskt styre. Eftersom delstatspolitiker i båda fallen varit drivande inom jubileerna behövde jag förstå deras politiska och ekonomiska incitament. En viktig kontext att veckla ut var därför det ideologiska programmet kring *the New Deal*. Kunde denna kontext hjälpa till att förklara varför just dessa delstater, vid just detta tillfälle, bestämde sig för att fira just detta jubileum?

Det var uppenbart att individer inom dessa delstater hade ett visst intresse för Nya Sveriges historia. Men det stod också klart att de hade ett betydande intresse för det samtida Sverige. När jag studerade materialet från den svenska nationalkommittén kunde jag även se en svensk medvetenhet om detta. Den svenska kommittén talade om betydelsen att fokusera på ”Sverige av idag” och att jubileet, till skillnad från världsutställnings i New York 1939, var ett tillfälle där Sverige självt stod i det amerikanska rampljuset.¹⁰ Som ett led i detta ägnade kommittén avsevärd energi åt att

¹⁰ Fritz Henriksson: *Sveriges deltagande i Nya Sverige jubileet. Redogörelse sammanställd av Fritz Henriksson på uppdrag av arbetsutskottet inom Bestyrelsen för firandet av Nya Sverigeminnet* (Stockholm, 1939) 15; J. Sigfrid Edström till Per Albin Hansson, 18/II 1937, vol. 5, Utställningsbestyrelsen, Bestyrelsen för firandet av Nya Sverigeminnet, U14, Riksarkivet (BNS).

sätta samman en delegation som skulle representera det moderna Sverige i USA.

Vad jag behövde förklara var de politiska och idéhistoriska processer som gjorde att Sverige vid mitten av 1930-talet, något oväntat, växte fram som en referenspunkt för den moderna staten i USA. Samma år som Franklin D. Roosevelt blev vald till president 1932 på sin plattform om *the New Deal* valdes Per Albin Hansson till statsminister i Sverige. Fyra år senare kom det kanske tydligaste uttrycket för det nydanande intresset för Sverige, när den amerikanska journalisten Marquis Childs publicerade boken *Sweden: The Middle Way*. I Childs mycket positiva skildring beskrevs Sverige som ett alternativ till kapitalism, sovjetkommunism och fascism i skapandet av den moderna staten.¹¹ Detta var ett ytterst viktigt sammanhang för att förstå 1938 års jubileum. Detta var en kontext som utgick från specifika individer, som Philadelphias guvernör George H. Earle, och utgjorde min ansats att tolka varför personer som Earle tog ett så pass stort personligt engagemang i firandet. En anledning till att Nya Sverige-jubileet engagerade honom, och många andra grupper i både Sverige och USA hade att göra med transatlantiska idéströmningar kring keynesiansk politik i efterdyningarna av den stora depressionen.

Vad betyder det, egentligen? Att genomlys empiriska utsagor

Vikten av att gå på djupet i lokala kontexter kan tyckas paradoxal för skrivandet av transnationell historia. Det går stick i stäv med tanken om att gränsöverskridande kräver kontextualisering i större skalor. Men ibland kan de mest produktiva resultaten, de som talar direkt till transnationella sammanhang, framkomma genom synnerligen aktörsnära tolkningsarbete.

En viktig plats under jubileet var The Rocks i utkanten av staden Wilmington i Delaware. Detta var den stenformation där de svenska kolonialisterna år 1638 sades ha klivit i land från skeppen Kalmar Nyckel och Fågel Grip och grundat Nya Sverige-kolonin. På 1930-talet låg The Rocks inom ett industriområde

¹¹ Marquis W. Childs: *Sweden. The middle way* (New Haven, 1936).

i en socioekonomiskt utsatt del av staden. En prioritering för delstaten Delaware var att köpa marken kring The Rocks och bygga en representativ delstatspark. Denna idé fick tidigt stöd av svensk-amerikanska grupper, och snart också av den svenska nationalkommittén. Parken, som fick namnet Fort Christina State Park, stod klar lagom till jubileets invigningsceremoni i juni 1938.

Alla inblandade blev dock inte helt tillfredsställda med slutresultatet. Den svensk-amerikanska historikern Amandus Johnson hade redan under arbetets gång uttryckt en önskan om ett stort parklandskap kring The Rocks, ”with about three blocks of the slums cleared away and the rubbish and old nigger huts removed”.¹² Denna storskaliga förändring genomfördes aldrig. Efter jubileets slut rapporterade en av de svenska delegaterna, Ove Olsson, om sitt intryck av besöket i Wilmington och skrev att parkens omgivning ”kunde ha varit trevligare än i Wilmingtons negerkvarter”.¹³ Jag hade noterat dessa uttalanden tidigt i forskningsprocessen – det raskodade språkbruket stack ut i källmaterialet – men det var först under en gästforskningsvistelse i Washington, D.C. som jag började inse vilket sammanhang de yttrats i. Delaware var vid denna tidpunkt en delstat med lagstadgad rassegregation, en så kallade Jim Crow-stat. Med utgångspunkt i de två citaten skrev jag om hur denna del av Wilmington på 1930-talet var ett slumområde och framhöll vikten av att läsa yttrandena i ljuset av Jim Crow. Min slutsats handlade om hur tankar om ras användes för att understödja rätten till en plats som vid tidpunkten primärt beboddes av afroamerikaner.

Det var först flera år senare, när min bokredaktör läste detta avsnitt, som jag insåg begränsningen i min analys. Vad betydde egentligen utsagorna om parkens närområde? Var det de facto ett afroamerikanskt område eller inte? Vad jag omedvetet hade gjort var att acceptera påståendenas grundläggande premisser som sanning. Jag hade vecklat ut kontexten kring delstatens institutionaliserade segregation, men missat det sammanhang som låg i

¹² Amandus Johnson till Wollmar Boström, 14/12 1936, F3, vol. 231, FIG, P66, Utrikesdepartementet, Beskickningsarkivet, Washington, 1920-års dossiersystem, Riksarkivet Arninge.

¹³ Ove Olsson, ”Som Delawaredelegat till Amerika”, bilaga till Olof Lamm till Fritz Henriksson, 7/2 1939, vol. 14, BNS.

omedelbar närhet till utsagan. Vad var det egentligen som Amandus Johnson och Ove Olsson såg framför sig? Vilken verklighet mötte deras ögon? För att utröna detta behövde jag i ännu högre detaljupplösning veckla ut kontexten kring Wilmingtons demografi. Hur många afroamerikaner bodde i staden vid denna tid och hur många bodde i direkt anslutning till parken? Det visade sig snart att jag bara kunde finna svaret på den första delen av frågan i tidigare forskning. För den andra delen behövde jag göra vissa egna sökningar i lokala folkräkningar. Resultatet av detta visade sig vara att området under större delen 1930-talet inte alls beboddes av en majoritet afroamerikaner. Medan svarta 1930 utgjorde 32 procent av befolkningen hade andelen växt till 51 procent 1940. Demografiskt var det alltså inte korrekt att kalla området för ett "Negro quarter". I kvarteren precis närmast parkens entré var i själva verket alla boende under perioden vita. Den trots allt betydande afroamerikanska närvaron i området var dock tillräcklig för att påverka dessa två svenska och svenskamerikanska män. I deras ögon var den afroamerikanska närvaron störande. Projektet att göra om The Rocks till en svensk-amerikansk, transatlantisk minnesplats handlade inte bara om att ta platsens långa historia i anspråk. Det utgjorde också ett anspråk på dess samtid.

Vad är grejen? Att upptäcka studieobjektet

Tidigt i mitt avhandlingsarbete fick jag möjlighet att vara med på ett doktorandinternat i amerikastudier i Dublin. En del av internatet gick ut på att vi doktorander skulle presentera vår egen forskning. Jag lade fram min forskningsplan och beskrev de minnesfiranden som utgjorde mitt studieobjekt. Jag lade viss tonvikt på att diskutera de historier som jubileerna utgav sig för att fira: hur berättelserna om kolonin alltid gjorts i relation till urfolkets historia. Jag talade om hur "indianer" – inte som faktiska individer utan som generaliserade representationer – hade skrivits in och skrivits ut ur minnesfirandena för att stödja en berättelse om en lång svensk närvaro på den nordamerikanska kontinenten.

Ett av de tillfällen under projektet då frågan om kontextualisering brände till var när ledaren för diskussionerna, en amerikansk professor i amerikastudier, kommenterade mitt bidrag. Jag fick positiva omdömen om den generella teoretiska ansatsen kring

sammanflätad historia och valet av vad som i hennes ögon verkade vara fruktbara och relevanta empiriska studieobjekt. Men, frågade hon, "what's at stake here?" Frågan kan utläsas som: vad står på spel? Men en mer banal, och samtidigt mer produktiv, översättning är snarare *vad är grejen?* Vad min studie saknade var en mellannivå, något utöver det empiriska och det teoretiska. Jag behövde ett sätt att beskriva min empiriska fallstudie som på något vis länkade det samman med andra liknande fenomen. Det handlade inte om att nå ytterligare en nivå av teoretisering, utan snarare om att jag skulle fundera på vilket generellt empiriskt fenomen som min studie bidrog med ny kunskap till.

Vad var mitt studieobjekts sammanhang? Jag bar med mig frågan länge, genom läsning av litteratur och, inte minst, läsning av mitt insamlade arkivmaterial. Jag funderade och skrev på det kontinuerligt. Efter ett tag noterade jag i källmaterialet att de delstatliga amerikanska kommittéerna kommunicerat med och relaterat till andra regionala minnesfiranden av europeiska koloniala bosättningar i Amerika. Under mitten av 1930-talet hade till exempel Boston, Connecticut och Rhode Island firat sina egna 300-årsminnen. Det var uppenbart att Delawares och Pennsylvanias 300-årsfiranden, med Nya Sverige som historisk referenspunkt, var en del av detta sammanhang. Men frågan om vilket fenomen 1938-jubileet var en del av relaterade också till frågan om vilken historia den utgav sig för att fira. Svaret på detta fanns på en mängd ställen: i skrifter utgivna av jubileumskommittéer i både Sverige och USA och i högtidstal hållna under firandet. Men den mest kärnfulla sammanfattningen fanns på det monument av Carl Milles som Sverige donerade till USA och som placerades i Fort Christina State Park. En kort och konkluderande text på monumentet löd: "And thus the Swedish colonists established civilization in the Delaware Valley". Det sammanhang som svenska, svensk-amerikanska och amerikanska organisatörer skrev in sig i handlade om betydelsen av europeisk bosättning i Amerika.

Att beskriva jubileet som ett firande av minnet av svensk bosättar-kolonialism i Amerika – efter engelskans "settler colonialism" – utgjorde studiens kanske mest grundläggande kontext. Det var den som kopplade ihop objektet för min forskning med andra liknande empiriska fenomen. Jämfört med vad som vanligtvis avses

med kolonialism (i exempelvis Afrika och Asien) så skiljer sig bosättarkolonialism (i exempelvis Nordamerika och Australien) i sin permanens och sin omfattning. Istället för resurser och arbetskraft som extraheras till moderlandet fokuserar bosättarkolonialismen på landet i sig självt. Över tid så förvandlas den europeiska minoriteten till en majoritet genom bosättning, fortplantning och invandring, samt genom att förrinta och fördriva den inhemska befolkningen – avsiktligt med våld och oavsiktligt genom att sprida sjukdomar. En viktig del av denna praktik var föreställningen att landet innan européernas ankomst var ”tomt” och ”jungfruligt”, en vildmark öppen för jordbruk och kristen samhällsbyggnad. De samhällen som bosättarkolonialisterna etablerade framställs ofta som de första ”civiliserade” samhällsstrukturerna i dess områden.¹⁴ Det var denna berättelse som Carl Milles monument gav röst åt.

Insikten att begreppet bosättarkolonialism existerade infann sig först en bit in i min forskningsprocess. Det var resultatet av samtal med amerikanska kollegor och av att ha tagit del av konferenspresentationer och föreläsningar i USA. Kontexten kring bosättarkolonialism i Amerika betonade att jubileet inte primärt var av ”svensk-amerikansk” natur. Det var snarare en del av ett sammanhang i USA som haft en bredare social, kulturell och politisk betydelse. Vad jag kunde visa med hjälp av 1938-jubileet var att detta sammanhang i själva verket sträckt sig långt utanför USA:s gränser. Nya Sverige var betydelsefull i en amerikansk kontext då den hävdades visa den regionala civilisationens – och därmed (den vita) historiens – början. Stoltheten över detta visste emellertid inga gränser. Eftersom historien utspelat sig under svensk flagg var den också användbar i ett transatlantiskt sammanhang för att främja 1930-talets relationer mellan Sverige och USA. Ibland upptäcker man att betydelsen av gränsöverskridande perspektiv tar vägen genom det nationella.

¹⁴ För översikt om bosättarkolonialism, se Lorenzo Veracini: *Settler colonialism. A theoretical overview* (Basingstoke, 2010); Walter W. Hixson: *American settler colonialism. A history* (New York, 2013).

Spårsökandets begränsningar och fördelar

Arbetet med att kontextualisera innefattar två skilda men relaterade processer. Vi kan kalla dem den tolkande processen och den framställande processen. Jag har hittills talat om den förra aspekten av forskningsarbetet, men jag tänkte strax också nämna något om den senare. Dessa två stadier av forskningsprocessen ställer forskaren inför olika problem, vilka i sin tur kompliceras när man skriver transnationell historia.

Jag har i detta kapitel argumenterat för fördelarna med att skriva transnationell historia med ett aktörsnära angreppssätt. Det kräver ett öppet förhållande både till kontextualisering och till sin egen empiri. Men det ställer också författaren inför frågan om hur det går till när man hittar, eller upptäcker, kontexter. I mitt fall tycks det vara en kombination av aktivt sökande, av öppenhet för nya perspektiv, av att låta tidigare erfarenheter ledsaga sökandet, men också av att kunna släppa tidigare erfarenheter och söka nya och utmanande sammanhang som kan ge oväntade uppslag i tolkningsprocessen. Sökandet efter nya empiriska spår och nya kontexter är på detta sätt förknippat med ens egen rörlighet – både intellektuellt och rumsligt. Det är en etablerad insikt inom historievetenskapen att ens egen situation har betydelse för forskningen: för vad som studeras, för vilka frågor som ställs och för vilka kontexter som väljs ut. Att skriva transnationell historia behöver därför inte endast innebära att ditt forskningsobjekt behandlar något gränsöverskridande. Det kan också innebära att du själv, på något plan, behöver agera gränsöverskridande som forskare.

En kritisk fråga kring kontextualiseringens gränser är vad man missar genom gränsöverskridande kontextualisering. Vad kommer inte med i analysen? För alla kontexter kan väl inte vara gränsöverskridande? Här kan det vara värt att gå tillbaka till frågan om skalor. Precis som alla metodologier har det aktörsnära spårsökandet sina begränsningar. Allting är inte detekterbart i en viss empiri. Vissa saker är inte explicit (eller ens implicit) synbara i det källmaterial som producerats av eller om en viss person, händelse eller fenomen. Det fanns till exempel inget i mitt källmaterial som refererade till det faktum att Delaware på 1930-talet var en Jim Crow-stat. Liknande juridiska, kulturella eller diskursiva

sammanhang är lätta att missa då de behöver upptäckas utanför källmaterialet. Det mikrohistoriska angreppssättet förutsätter induktion. Men induktion kräver också kunskap, och kunskap är många gånger svårt att nå eller komma åt. Det är omöjligt att känna till allting som kan vara relevant för ett fenomen som är gränsöverskridande och som därmed, per definition, överlappar och är sammanflätat med en mängd sociala, kulturella och politiska sammanhang. För min egen del var det först under arbetet med mitt bokmanuskript som jag blev varse om vissa betydelsefulla kontexter. Det handlade om sammanhang som jag varken haft tid eller kapacitet att upptäcka inom ramen för min forskarutbildning. Det arbete som det innebär att bilda sig kunskap om en mängd både skilda och sammanlänkade kontexter är ett av den transnationella historieskrivningens största utmaningar (något den delar med tvär- eller mångvetenskaplig forskning).

Det andra stadiet av forskningen rör framställningsformen. Precis som i det tolkande stadiet vill jag framhålla betydelsen av den induktiva ansatsen; att inte utgå från kontextualisering, utan att aktivt använda kontext som tolkningsverktyg. I avhandlingen tog jag beslutet att inte ha ett inledande ”kontextkapitel”, utan att istället föra in kontext i direkt anslutning till den empiriska analysen. Konsekvensen blev att jag inom varje kapitel hade ett antal kontextuella exkursioner för att förstå valda aspekter av jubileerna. Min förhoppning var att på så sätt undvika att bädda in forskningen i etablerade och förgivettagna narrativ. Avsikten var inte att göra det metodologiska arbetet transparent – även om det hade en sådan effekt – utan att medvetet försöka att inte föreskriva studiens tolkningsramar.

Detta framställningssätt visade sig dock fungera mindre bra i bokform. Till skillnad från avhandlingen var boken inte ett akademiskt färdighetsprov. Den skulle förmedla ett resultat och attrahera en bredare läsekrets. Boken behövde tydligt tala till större sammanhang – inte bara den begränsade publik intresserad av minnesfiranden av svensk bosättning och immigration i Amerika. Som en granskare under peer-review-processen påpekade gjorde avsaknaden av kontextuell bakgrundsteckning det svårt för läsaren att få syn på de större problem och frågor som studien talade till. Läsaren behövde till exempel ta sig igenom större delen av

boken för att förstå hur kolonialism, migration och internationell politik var viktiga för minnesfirandenas genomförande.

Detta var givetvis en rimlig invändning. Som svar på kritiken skrev jag ett nytt första kapitel som utgjorde just en form av bakgrundsteckning. För att undvika att landa i en separat berättelse om Sverige, en om USA, en om delstaten Delaware, en om Svensk-Amerika, och så vidare, försökte jag skriva fram ett antal grundläggande gränsöverskridande kontexter. Jag fokuserade på beskrivningar om Delawaredalens förkoloniala historia; etablerandet av Nya Sverige-kolonin och 1600-talets europeiska bosättning av den amerikanska östkusten; den europeiska massemigrationen till USA på 1800-talet i allmänhet och den svenska delen av migrationen i synnerhet; 1930-talets idéer kring den moderna staten; turism och individuell rörlighet mellan Sverige och USA; och ländernas internationella politiska relationer före och efter andra världskriget. Dessa kontexter var av överordnad betydelse i studien. De inplacerade 1938 och 1948 års jubileer i ett längre och bredare historiskt perspektiv. Det visade att dessa två fallstudier inte var slumpvis utvalda, utan att de var del av större transatlantiska processer.

En fråga kopplad till framställningen av kontext är att ens studie i bästa fall bör tala till något utanför det empiriska objektet. Det bör finnas något mer allmängiltigt, analytiskt eller teoretiskt definierat, som studien kan sägas handla om. En risk med det aktörsnära angreppssättet är att studien begränsas till att handla om det empiriska objektet, snarare än att objektet blir en ingång till ett större problemkomplex. Här kan kontextualisering utgöra ett sätt varigenom man kan visa hur en fallstudie inplacerar sig i större synkrona och diakrona sammanhang. Kontextualisering blir en form av generalisering.

En annan aspekt av framställningsformen handlar om den tilltänkta publiken. En viktig aspekt av akademisk prosa är givetvis att den behöver vara begriplig. En dimension av detta är vad du som författare väljer ska finnas med eller inte finnas med i texten. Dessa val handlar delvis om vem den avsedda läsaren är. Vissa fakta och kontexter är nödvändiga att presentera för en del läsare, men kan upplevas som självklara för andra. I mitt fall handlade en sådan kontext om svensk parlamentarism och demokrati – sammanhang

som behövde vecklas ut i relation till jubileumsorganisatorernas påståenden om att Sverige, likt USA, hade en lång demokratisk tradition. Dessa kontexter är inte något som behöver diskuteras utförligt om publiken är skolad i svensk historia. Men är publiken från USA så kan man inte räkna med att läsaren vet något om när tvåkammarriksdagen eller kvinnlig rösträtt infördes. Frågan vem som är den tilltänkta läsaren av en text, och de avgränsningsproblem som detta är förknippat med, är en aspekt av transnationell historieskrivning som alltför sällan diskuteras.

En vanlig kritik mot transnationell historieskrivning är att den i alltför hög grad försöker luckra upp gränser, till exempel genom att arbeta med kontext som om de vore fullständigt gränslösa, eller genom att bortse från betydelsen av nationalism. Men kontextualisering är inte ett nollsummespel där vissa betydelsebärande enheter måste framträda framför andra. Det går alldeles utmärkt att skriva gränsöverskridande historia och samtidigt ta hänsyn till att nationer är politiska entiteter med egna institutioner och regelverk. Problemet uppstår när man gör dessa entiteter till utgångspunkter för historisk forskning. Kontexter är, trots allt, både lika gränsöverskridande och gränskänsliga som människororna som gör dem.

Bibliografi

- Agnew, John A.: *Place and politics in modern Italy* (Chicago, 2002).
- Bender, Thomas: *A nation among nations. America's place in world history* (New York, 2006).
- Burke, Peter: "Context in context", *Common knowledge* 8:1 (2002), 152–177.
- Childs, Marquis W.: *Sweden. The middle way* (New Haven, 1936).
- Conrad, Sebastian: *What is global history?* (Princeton, 2016).
- Ghobrial, John-Paul (red.): "Global history and microhistory", *Past & present* 242, Supplement 14 (2019), 1–383.
- Hammar, AnnaSara & Linn Holmberg: "Varför mikrohistoria? Om teckentydningens dragningskraft och historievetenskaplig transparens", *Historisk tidskrift* 137:3 (2017), 437–447.

- Henriksson, Fritz: *Sveriges deltagande i Nya Sverige jubileet. Redogörelse sammanställd av Fritz Henriksson på uppdrag av arbetsutskottet inom Bestyrelsen för firandet av Nya Sverigeminnet* (Stockholm, 1939).
- Hixson, Walter W.: *American settler colonialism. A history* (New York, 2013).
- Hjorthén, Adam: *Border-crossing commemorations. Entangled histories of Swedish settling in America* (Stockholm, 2015).
- Hjorthén, Adam: *Cross-border commemorations. Celebrating Swedish settlement in America* (Amherst, 2018).
- Iriye, Akira: *Global and transnational history. The past, present, and future* (Basingstoke, 2013).
- Lundqvist, Pia: ”Fångad i nationen? Svenska historikermötet, Göteborg, 5–7 maj 2011”, *Historik tidskrift* 131:3 (2011), 704–708.
- Neunsinger, Silke: ”Cross over! Om komparationer, transferanalyser, *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem”, *Historisk tidskrift* 130:1 (2010), 3–24.
- Ngai, Mae M.: ”Promises and perils of transnational history”, *Perspectives on history* 50:9 (2012), 52–54.
- Tyrell, Ian: *Transnational nation. United States history in global perspective since 1789* (Basingstoke, 2007).
- Veracini, Lorenzo: *Settler colonialism. A theoretical overview* (Basingstoke, 2010).
- Werner, Michael & Bénédicte Zimmermann: ”Beyond comparison. *Histoire croisée* and the challenge of reflexivity”, *History and theory* 45 (2006), 30–50.

Ur galen synvinkel? Om inlevelsens gränser och psykiatrihistoria ur patientperspektiv

Annika Berg

Under inspelningen av *Den Blå Planeten II*, BBC:s påkostade dokumentärserie om livet i världshaven, lyckades ett av filmteamen observera en förbryllande händelse. I ett kustnära område vid Afrikas sydspets fick filmteamet nära kontakt med en bläckfiskhona som hanterade hotet från rovdjur omkring sig på ett förbluffande avancerat sätt. En dag simmade en liten men aggressiv pyjamashaj in i den grunda sjögräsdjungeln. Bläckfisken försökte gömma sig i en hålighet, utan framgång. Hajen lyckades snart slita ut henne. Men sekunden innan hajen hann få till ett dödligt bitt frigjorde bläckfisken ett par av sina tentakler och smög in dem i sin angripares båda gälar, så snabbt, djupt och precist att fisken tappade andan och förlorade greppet. I väntan på att hajen skulle kvickna till gjorde bläckfisken något än mer remarkabelt. Inom loppet av några sekunder hade hon samlat ihop en mängd snäckskal av olika form och färg från havsbotten och med hjälp av sugpropparna ordnat skalen som en tättslutande riddarrustning kring sin hopkurade kropp. Bakom rustningen gömde hon sig för den förvirrade hajen ända tills den började ana oråd – då skakade bläckfisken snabbt av sig snäckskalen och sköt sig som en raket mot tryggare vatten.¹

¹ Blue Planet II, ep. 5. BBC 2018; jfr Terry Payne: "How Blue Planet II filmed the shark vs octopus battle", *Radio times* 16/2 2018, <https://www.radiotimes.com/news/tv/2018-02-16/how-blue-planet-ii-filmed-the-shark-vs-octopus-battle/>, 16/1 2020. Se också klipp på <https://www.youtube.com/watch?v=GoTk5WofgoE> 16/1 2020.

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Berg, A. 2022. Ur galen synvinkel? Om inlevelsens gränser och psykiatrihistoria ur patientperspektiv. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 119–137. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.h>. License: CC BY 4.0.

Scenen väcker frågor, också om människans unika intelligens och centrala plats i universum.² I boken *Other minds: The octopus, the sea, and the deep origins of consciousness* (2016) utgår den australiensiske vetenskapsfilosofen – och dykaren – Peter Godfrey-Smith från liknande erfarenheter, egna och andras, av just bläckfiskar. Detta för att fördjupa sig i frågan om det i själva verket är så att intelligent, medvetet liv har utvecklats flera gånger på jorden, i helt separata evolutionsprocesser.³ Men att fokusera på bläckfisken är också, som bokens titel vill antyda, ett sätt att närma sig de mest grundläggande kunskapsteoretiska frågorna. Bland dem finns *the problem of other minds*, det vill säga frågan om vi ens kan veta att andra har medvetanden som vi. Frågeställningen leder vidare till ytterligare frågor om, och i så fall hur, vi någonsin kan ”komma in” i huvudet på en annan individ. Kan vi alls förstå hur någon annan tänker och uppfattar världen? Och hur kan vi avgöra vilka sammanhang och omständigheter som har betydelse för hur hon, han eller den formar sina idéer?

Ett perspektiv som leder till liknande frågor är det psykiatrihistoriska. Det här kapitlet utgår från utmaningar med att skriva psykiatrihistoria ur ett patientperspektiv och med hjälp av källmaterial som åtminstone delvis producerats av patienter. Jag kommer även att närma mig mer generella frågor om kontextualisering och mer precisa frågor om möjligheten, eller ens önskvärdheten, av att sätta inlevelse som ett ideal för historievetenskaplig metod.

Att välja kontexter utifrån fokus

Psykiatrihistoria liksom andra varianter av medicinhistoria har ofta satt kända läkare och skolbildningar i centrum. Det har ibland gjorts med fokus på framsteg och framgångar, ibland mer kritiskt.⁴ Psykiatrihistoria kan också fokusera på

² Se även dokumentären *My octopus teacher* (Netflix, 2020) för filmade scener av liknande slag.

³ Peter Godfrey-Smith: *Other minds. The octopus, the sea, and the deep origins of consciousness* (New York, 2016).

⁴ För en nyanserad kommentar om medicinhistoriens egen historia, se Frank Huisman & John Harley Warner: ”Medical Histories”, Frank Huisman & John Harley Warner (red.): *Locating medical history. The stories and their meanings* (Baltimore, 2004), 1–30.

professionaliseringsprocesser, på psykiatrins och den specialiserade sinnessjukvårdens framväxt, samt på olika yrkeskategoriers roller i dessa processer. Den kan fokusera på diagnostik, på de föränderliga och subjektiva beteckningar som använts för att ringa in symptom, beteenden och upplevelser under olika tider. Den kan även fokusera på psykiatrins rum och platser: många studier har gjorts om de stora anstalterna och de särpräglade och särpräglade verksamheter som formade livet där. Eller vidgas mot tider, platser och sammanhang där det knappast är relevant att tala om psykiatri i relation till frågor om själslig balans.

Från 1960-talet och framåt har många samhällsvetare och humanister skrivit om psykiatrin och psykiatrins historia utifrån en maktkritisk och ibland utpräglad antipsykiatrisk hållning. Ofta har även en kritisk udd riktats mot en alltför framstegsriktad medicin- och psykiatrihistoria.⁵ Michel Foucaults *Vansinnets historia under den klassiska epoken* och Erving Goffmans *Totala institutioner* är ett par centrala verk i denna kritiska historieskrivning.⁶ Under de senaste decennierna har många historiker velat nyansera det kritiska perspektivet genom studier av historiska och lokala variationer inom psykiatrin och sinnessjukvården.⁷ En mer specifik diskussion under senare decennier har handlat om möjligheten att skildra psykisk ohälsa och institutionalisering ”underifrån”. Det vill säga från ett perspektiv som utgår från patienterna,

⁵ Se t.ex. Mark S. Micale & Roy Porter: ”Introduction. Reflections on psychiatry and its histories”, Mark S. Micale & Roy Porter (red.): *Discovering the history of psychiatry* (Oxford, 1994), 3–36; Roy Porter: ”Introduction”, i Roy Porter & David Wright (red.): *The confinement of the insane. International perspectives, 1800–1965* (Cambridge, 2003), 1–19.

⁶ Michel Foucault: *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (Stockholm, 1973 och senare). Jfr Foucault: *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique* (Paris, 1961) och *Histoire de la folie à l'âge classique* (förkortad utgåva, Paris, 1964). Den förkortade utgåvan är den som översatts till svenska. Erving Goffman: *Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*, 2 uppl. (Lund: 2014). I original *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates* (New York, 1961).

⁷ Cecilia Riving, Jette Møllerhøj & Pernille Sonne: ”Psykiatrihistoriska perspektiv. Arvet efter Foucault i skandinavisk och internationell psykiatrihistoria”, *Scandia* vol. 72 (2006), 7–12.

de själsligt lidande, eller de som av andra utpekats som psykiskt avvikande, och deras egna upplevelser.⁸

När jag själv började närma mig det psykiatrihistoriska fältet bottnade det i ett intresse för både diagnostik och maktrelationer. Jag var intresserad av hur diagnoser formulerades i vetenskapliga texter, men ville även undersöka hur diagnoserna användes i praktiken, samt hur läkare och patienter förhöll sig till dem – utan att ta för givet exakt hur maktrelationerna såg ut.

Sådana övergripande perspektivval får konsekvenser för kontextualiseringen, och det har bland annat att göra med vilka studieobjekt som sätts i centrum. Det har betydelse om man utgår från vissa begrepp, idéer eller kunskaper, eller om man utgår från historiska aktörer och deras motiv för att föra fram vissa idéer. Båda angreppssätten är fullt rimliga, och det ena behöver inte utesluta det andra. Men valet av utgångspunkt får konsekvenser för vad som utgör en relevant kontextualisering. I det ena fallet blir det viktiga att kartlägga ett mer allmänt samhällsklimat, i det andra blir det *också* viktigt att försöka få grepp om de historiska aktörernas världsbild – att sätta sig in i hur specifika individers kunskap varit situerad.

I ett par olika forskningsprojekt – som tillsammans utmynnade i boken *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige* (2018) – började jag med att studera diagnoserna ”kverulansparanoia” och ”psykopati” som begrepp. Vilka var de historiska rötterna till begreppen, och hur användes de av svenska psykiatriker under mellankrigstiden? Därefter fördjupade jag mig i en rad mikrohistoriska fallstudier som även inriktades på patienters egna erfarenheter.⁹

⁸ Alexandra Bacopoulos-Viau & Aude Fauvel: ”The patient’s turn. Roy Porter and psychiatry’s tales, thirty years on”, *Medical history* vol. 60 (2016), 1–18; jfr Roy Porter: ”The patient’s view. Doing medical history from below”, *Theory and society* vol. 14 (1985), 175–198; Roy Porter: *A social history of madness. Stories of the insane* (London, 1987); samt även t.ex. antologin Roddy Nilsson & Maria Vallström (red.): *Inspärrad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992* (Lund, 2016).

⁹ ”De sjukligt kränkta. Om kverulans som samhällsfara i folkhemmets Sverige”, Vetenskapsrådet dnr 2010–570; ”Patientens mening: Om handlingsutrymmen och alternativa subjektiveringar inom den anstaltsbundna

Diagnoser som kverulansparanoia och psykopati kan studeras ur ett större samhällsperspektiv, som verktyg för att hantera vad som uppfattades som ”samhällsbesvärliga” individer. För att förstå denna funktion valde jag att kontextualisera begreppsanvändningen utifrån centrala förändringar under 1930- och 40-talen, som demokratiseringsprocessen, det tidiga ”folkhembygget” och reformer av sinnessjukvården. Dessa reformer ledde å ena sidan till en kraftig utbyggnad av den anstaltsbundna sinnessjukvården, å andra sidan till att sinnessjukvården blev mindre sluten tack vare ökade möjligheter till överklagande, familjehemsvård och försöksutskrivning.¹⁰ Förhållandet mellan psykiatri, rättspsykiatri och rättsväsende blev också viktigt att begripa. För att förstå diagnosernas etablering från ett mer vetenskapshistoriskt perspektiv var jag å andra sidan tvungen att kontextualisera dem utifrån psykiatrins etablering som medicinsk vetenskap under 1800- och 1900-tal, och den tyska deskriptiva psykiatrin som dominerande referensram för svenska psykiatriker under första halvan av 1900-talet.

Men diagnoser kan även studeras på mikrohistorisk nivå: i sin konkreta användning, för kategorisering och hantering av faktiska, levande människor. Diagnoserna psykopati och kverulansparanoia var speciella studieobjekt såtillvida att de uppfattades befinna sig i gränslandet mellan friskt och sjukt. De hamnade därför ofta i skottgluggen för anklagelser om att personer spärades in på sinnessjukhus fast de egentligen inte hörde hemma där. Sinnessjuknämnden, en myndighet som inrättats i början av 1930-talet för att motverka denna typ av rättsövergrepp, hamnade också ofta i blåsväder och anklagades för att vara partisk, åt ena eller andra hållet. I de personakter jag studerade var det tydligt att det fanns en återkommande förhandling om diagnoserna – och om sjukt och friskt – mellan patienterna, läkarna och

sinnessjuk- och sinnesslövrården 1870–1970”, Vetenskapsrådet dnr 2010-1914 (tillsammans med Maria Vallström och Lars Garpenhag); Annika Berg: *De samhällsbesvärliga. Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige* (Stockholm, 2018).

¹⁰ Institutionerna blev samtidigt som de växte mindre ”totala” i Erving Goffmans mening, jfr Goffman: *Totala institutioner*.

Sinnessjuknämnden. De inkluderade läkarutlåtanden och nämndbeslut – men även brev från patienter.

Det i sin tur innebar att patienternas egna synsätt och förståelser av sig själva blev en betydelsefull del av min forskning – en ibland svårgripbar men inte desto mindre viktig kontext.

Tvårvetenskapliga utmaningar

Hur man som forskare kan och bör analysera historiska aktörers (till exempel patienters) egna synsätt, världsbilder och contextualisering styrs en del av vilken disciplin man tillhör. Det finns olika synsätt på hur forskaren ska arbeta eller vad hen ska studera, vilket blev tydligt under de år jag höll på med *De samhällsbesvärliga*. Jag rörde mig då i flera disciplinära och tvårvetenskapliga sammanhang, vilket också satte ljus på mina egna preferenser som just idéhistoriker.

När jag diskuterade med företrädare för historieämnet hade de vid flera tillfällen källkritiska invändningar, enligt tanken att det inte går att lita på patienters utsagor som faktautsagor. Det är en rimlig anmärkning, om man främst är intresserad av historiska källor för att slå fast vad som verkligen hände. Och frågor grundade i klassisk källkritik är alltid viktiga under insamlingen och urvalet av källmaterial: är vi säkra på att vi tittar på originaltexter? Hur har de hamnat i arkivet? Hur har de sammanställts, av vem och varför? *Men*: historiker som, liksom jag, arbetar med att förstå hur diagnoser definieras, diskuteras och praktiseras ställer framför allt frågor om de *föreställningar* som uttrycks i källmaterialet. Det får också konsekvenser för contextualiseringen.

Den patient som jag i *De samhällsbesvärliga* kallar Hanna E kan fungera som exempel. Hanna E var en medelålders kvinna som upprepade gånger blev tvångsomhändertagen och intagen på Mariebergs sjukhus utanför Kristinehamn. En anledning (som också ledde till att hon fick diagnosen paranoia och beskrevs som kverulant) var att hon översköljde olika myndigheter med ganska osammanhängande klagobrev. En annan anledning var att hennes grannar stördes av hennes ”karlfölje”: nattliga hembesök av män med tivelaktigt rykte. När Hanna E i brev till Sinnessjuknämnden förklarade att hon blivit bortrövad av ett gangstergäng – lett av

överläkarna på Marieberg i tätt samarbete med häradshövding Erik Rönqvist, högerledaren Gösta Bagge, Al Capone och andra gangsters samt ”den svensk-amerikanske mångmillionären Frank af Eriksson” – kan detta naturligtvis inte användas som belägg för att hon var utsatt för en maffiakonspiration. Däremot kan det ge inblick i en psykiatrisk patients tankevärldar, och dessa kan vara av idéhistoriskt intresse även om de varit präglade av vanföreställningar. Det kan ge insyn i uppfattningar om och upplevelser av psykiatri och sinnessjukvården från ett patientperspektiv, förvirrat eller ej. Det kan visa på hur vanföreställningar präglas av den samtid som också en patient rör sig genom. Och det kan även hjälpa till att spegla hur människor under mellankrigstiden började uppfatta sig som medspelare i en politisk verklighet på ett annat sätt än tidigare, även om de befann sig långt från samhällets styrande skikt – i detta fall inte bara geografiskt och klassmässigt utan även i kraft av de marginaliseringar som sjukdomsförklaringen innebar. Hanna E blev så småningom omyndigförklarad och därmed frångången sin rösträtt såväl som rätten att få sina klagoskrifter tagna på allvar från myndigheternas sida.¹¹

En helt annan invändning kom från en del etnologer. De uttryckte skepsis mot att jag, trots ett uttalat patientperspektiv, också la stor vikt vid läkarnas utsagor och de teorier de byggde på. Jag fokuserade på förhandlingar *mellan* läkare och patienter, om diagnoser och fortsatt ”behandling” (eller snarare förvaring alternativt övervakning). Det tolkades av etnologerna som att jag inte tog patienternas upplevelser på riktigt allvar. Jag såg emellertid – även när jag försökte anlägga ett patientperspektiv – en studie av förhandlingarna, och en förståelse för läkarnas teorier, som ett oundgängligt led i kontextualiseringen av patienternas upplevelser. Patienters föreställningar kunde förvisso vara intressanta i sig, men för att förstå dem idéhistoriskt måste jag studera dem *i relation* till rådande vetenskapliga och kliniska paradig.

¹¹ Berg: *De samhällsbesvärliga*, kap. 12. Om följderna av omyndigförklaring, se även Annika Berg, ”Det sista strecket. Omyndigförklaring som rösträttshinder”, i Annika Berg & Martin Ericsson (red.): *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921* (Göteborg & Stockholm, 2021).

Samhällsvetare å sin sida reste ofta frågor om representativitet. Hur typiska var de patienter jag studerade? Det var viktiga frågor, som ledde till att jag blev mer noggrann med att förklara att jag studerade en speciell grupp patienter. De som skrev till Sinnessjuknämnden kan knappast ses som typiska representanter för det till övervägande del tysta patientkollektivet på svenska sinnessjukhus under perioden, och det var inte heller alla intagna psykopater (eller, kanske, ens alla kverulanter) som skrev till nämnden, även om de gjorde det betydligt oftare än andra patientkategorier.

Inom min hemdisciplin, idéhistoria, brottades jag mest med den sällan uttalade men ännu ofta underförstådda föreställningen att man som idéhistoriker bör syssla med ”idéer med någon högre intellektuell och teoretisk kvalifikation” och de tänkare – mer eller mindre kanoniserade – som formulerat dem.¹² Den lika outtalade baksidan av detta blir förstås att ett fokus på mer ”banala” tankar och tänkare skulle resultera i en banal analys.

Inlevelse som ideal och problem

Om såväl teoretiska perspektiv som val av studieobjekt har betydelse för kontextualisering gäller det i högsta grad också för den *metod* som historikern använder sig av. Ett gammalt idéhistoriskt ideal som jag – apropå disciplinära traditioner – varit tvungen att fundera kritiskt kring hänger ihop med föreställningen om inlevelse som metod. Karin Johannisson, professor i ämnet och en namnkunnig medicinhistoriker, pekade ofta på vikten av inlevelse. I en intervju från 2015, något år innan hon gick bort, lyfte hon fram den metodiska inlevelsen som en av de saker som – vid sidan av bland annat kontextualisering – tydligast format hennes identitet som idé- och medicinhistoriker:

Jag skulle vilja sammanfatta det i fyra punkter som har väglett mig. För det första att vi arbetar med inlevelse som metod, för det

¹² Citatet från Pär-Erik Back, Sten Lindroth & Henrik Sandblad: ”Idéhistoria’ i Umeå, 1970”, återgiven i Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm/Stehag, 2008), 127.

andra att vi arbetar med kontexter, för det tredje att vi gör konstruktioner [...] och för det fjärde stilen.¹³

”Vi” idéhistoriker, menade Johannisson ”tänker verkligen i kontexter” och ”vi arbetar – tror jag eller hoppas jag – med inlevelse”.¹⁴

Inlevelse var som Johannisson uttryckte det ett ord som ”flög” kring hennes generations seminariebord som en självklar och inspirerande utgångspunkt. Varifrån det kom uttalades sällan, men det antogs att inlevelseidealet kommit till idéhistoriaämnet via ämnesgrundaren Johan Nordström och hans intresse för tysk hermeneutik, och i synnerhet Wilhelm Dilthey.¹⁵

Inlevelseidealet kan tyckas sympatiskt vid en första anblick. Men vad händer om man verkligen tar det på allvar? Dilthey för sin del lade stor vikt vid förståelsen som historisk metod, och menade att förståelsens högsta former involverade stark inlevelse och rentav återupplevelse.¹⁶ Han hyste en stark tro på möjligheten att ställa sig i en annans skor och verkligen uppleva världen från den andres perspektiv, med hjälp av en grundlig kartläggning av den historiska kontexten, även om den var kronologiskt och kulturellt avlägsen.¹⁷ Mot slutet av sitt liv, runt förra sekelskiftet, uttryckte Dilthey även föreställningar om att det bortom alla individuella, kulturellt betingade världsbilder kunde gå att greppa ett slags överordnad världshistoria.¹⁸

¹³ Karin Johannisson, citerad i Thomas Karlsohn: ”Levd idéhistoria. Ett samtal med Karin Johannisson”, *Arche* nr 50–51 (juni 2015), 44. Jfr också Bo Lindberg & Ingemar Nilsson: ”Sunt förnuft och historisk inlevelse. Den nordströmska traditionen”, återgiven i *Idéhistoria i tiden*, 159–161, 163, 167.

¹⁴ Karlsohn, ”Levd idéhistoria”, 44.

¹⁵ Karlsohn: ”Levd idéhistoria”, 57. Även jag hörde Johannisson nämna Dilthey som förebild flera gånger.

¹⁶ Rudolf Makkreel: ”Wilhelm Dilthey”, i Edward N. Zalta (red.): *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2016 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/dilthey/>, avsnitt 2.3.2.

¹⁷ Beiser: *The German historicist tradition*, 350–352.

¹⁸ Beiser: *The German historicist tradition*, 358–364; Makkreel: ”Wilhelm Dilthey”, avsnitt 2.3.3. Jfr även Hans-Georg Gadamer:s kritik av Diltheys på flera sätt motsägelsefulla historiefilosofi, inklusive en intressant diskussion om hur Diltheys variant av hermeneutik knyter tillbaka till både Hegel och Ranke i Gadamer: *Truth and method* (London, 1994), 218–242.

Hos Johannisson ledde inte inlevelseidealet lika långt, utan tvärtom till en insikt om att det fanns gränser för inlevelsen. Och därmed, bland annat, till en ibland uttalad skepsis mot möjligheten att undervisa och forska om teman utanför den västerländska idéhistoriska traditionen.¹⁹ I intervjun 2015 konstaterade hon att inlevelsen som villkor för idéhistorisk verksamhet gjorde att man som forskare och lärare "begränsas av vad som är möjligt att kunna och känna till på ett djupare plan". Hon tog som exempel att "vi" genom vår oförmåga till verklig inlevelse i vissa saker blir "utestängda från vissa delar av islam". Och, menade Johannisson, att undervisa om "alla de globala kulturerna" var en vacker dröm, kopplad till 1970-talets vänster- och solidaritetsrörelser, som med tiden gått i kras på grund av sin praktiska omöjlighet. Hindren var enligt Johannisson delvis språkliga, delvis kopplade till just förmågan – eller oförmågan – till inlevelse, även om det kunde finnas särskilt "kunniga" individer med potential att närma sig dessa områden.²⁰

Sten Lindroth, professor i ämnet från 1957, skrev i en essä samma år om inlevelsen som "ett livsvillkor" för "varje humanistisk forskare", men han problematiserade också den provinsialism som inlevelseidealet kunde leda till. I slutänden landade han ändå i ett eftertryckligt bejakande av såväl inlevelseidealet som den resulterande närsyntheten. Han beskrev "sin bundenhet vid det svenska" som ett "tvång" och "begränsning" men också som "något nödvändigt som ger mig styrka". Han sa sig ha större förutsättningar att nå sitt mål – beskrivet som "att försöka återskapa en gången intellektuell kultur" – på "egen mark". Och fortsatte: "Välkända röster når mig, jag ser bondestudenten på Uppsala gator och kyrkoherden i sitt bibliotek med den svenska sommaren utanför". Det var de "egna rötterna" han sökte och historien blev därmed till sist en historia om honom själv och hans "egen gåta".²¹

¹⁹ Det här var något som jag stundtals själv kunde märka av under handledningen av min avhandling, som hade ett tydligt transnationellt och delvis postkolonialt perspektiv.

²⁰ Karlsohn: "Levd idéhistoria", 72–73.

²¹ Sten Lindroth: "Om lärdomshistoria", i *Fru Lusta och Fru Dygd* (Stockholm, 1957), 215–216.

Smått avskräckt av resonemang som dessa väljer jag att undvika inlevelse som metodologiskt begrepp. Den nödvändiga strävan efter historisk förståelse kan och bör betraktas som något annat än förmågan eller oförmågan att verkligen leva sig in i det man studerar. Förvisso är det viktigt att vara medveten om hur ens kunskap är situerad: den punkt från vilken man betraktar sin omgivning – och det raster man format av sociala erfarenheter, förutfattade meningar eller vetenskapliga perspektiv – påverkar ens bild av världen och ens förmåga till kunskap om den. Men sådana insikter bör inte leda till krav på inlevelse i mer absolut betydelse. Snarare tvärtom. Det blir särskilt tydligt när vi som historiker närmar oss aktörer vars liv varit väldigt annorlunda än våra egna, och det gäller inte enbart de som levit i andra delar av världen. De gamla hospitalens och sinnessjukhusens patienter är ett bra exempel på människor vars liv vi – av flera orsaker – knappast kan leva oss helt in i, men som just därför också pockar på förståelse.²²

Att sträva efter historisk förståelse är alltså en sak. Att utnämna inlevelsen till ett villkor för historisk och humanistisk forskning är en annan. Vi som skriver historia måste, menar jag, erkänna att vår förmåga till inlevelse är begränsad, och ibland starkt begränsad – men *ändå* våga språnget det innebär att försöka förstå det främmande. Och då också försöka vidga perspektivet utöver det lokala eller sträcka det över längre tidsperioder. Annars är risken att vi målar in oss i ett allt trängre hörn, där vi till slut strängt taget bara kan undersöka oss själva som individer och de smala referenser vi själva rör oss med.

En intressant jämförelse kan göras med det relativt nyetabletrade fältet Mad studies. Av försök att programmatiskt ringa in detta fält, som inkluderar både forskare och aktivister, framgår att det präglas av en uttalat antipsykiatrisk hållning. I introduktionen till antologin *Mad Matters: A Critical Reader in Canadian Mad Studies* placeras begreppet ”mental illness” genomgående mellan

²² Att försöka närma sig patienters erfarenheter låg närmre till hands för Karin Johannisson, vilket bland annat hennes sista bok, *Den sårade divan* (Stockholm, 2015), visar. Det betydde dock inte att hon såg det som möjligt att ”återuppleva” dem, jfr Johannisson, *Kroppens tunna skal: Sex essäer om kropp, historia och kultur* (Stockholm, 1997), 174.

citationstecken. Psykiatrien beskrivs som en ”medical monstrosity” inom ett större system av ”inter-institutional psy oppression”. Läkare kategoriseras vid sidan av ”Big Pharma” som ”profiteers in the psychiatric system and academy who make a living labeling and medicating that which they cannot imagine or tolerate”. Personer som omhändertagits inom psykiatrien omnämns aldrig som patienter eller psykiskt sjuka utan som ”psychiatric survivors”, ”ex-patients”, ”people deemed Mad”, eller ”people categorized as ‘mentally ill’”.²³

En sådan stark dikotomi mellan offer och förövare lämnar inte mycket plats för historiserande, kontextualiserande studier, vare sig av hur psykiatrien etablerat sig som disciplin och vårdapparat eller av hur kunskap om psykiska sjukdomar och störningar har skapats och spritts. Inte heller ger det utrymme för mer komplexa maktanalyser. Frågan är om det ens gör plats för upplevelser av psykisk ohälsa. Mad studies blir i denna skepnad ett talande exempel på vad Ludmilla Jordanova kritiserat som *the use/abuse approach* till medicinens historia: ett moralistiskt särskiljande mellan onda och goda medicinska aktörer som i praktiken, genom sitt ointresse för historiska sammanhang och variationer, blir kontraproduktivt mot alla eventuella syften att visa hur medicinen är socialt konstruerad.²⁴

Men också inom Mad studies återfinns starka anspråk, och ibland direkta krav, på inlevelse. Företrädare för fältet pekar till exempel gärna på vikten av att galenskapsstudier bedrivs av personer som identifierar sig själva som *mad*. Enligt redaktörerna för den kanadensiska antologin kan ”allies, social critics, revolutionary theorists and radical professionals” också få vara med, men bara så länge de respekterar, värderar och privilegierar de ”galna” tankarna hos dem som annars avfärdas genom psykiatriska

²³ Robert Menzies, Brenda A. LeFrancois & Geoffrey Reaume: ”Introducing mad studies”, i Brenda A. LeFrancois, Robert Menzies, & Geoffrey Reaume (red.): *Mad matters. A critical reader in Canadian mad studies* (Toronto, 2013), 1–22. Jfr Bacopoulos-Viau & Fauvel: ”The patient’s turn”, 8–9, 17; Cecilia Rodehn: ”Galenskapsstudier”, *Tidskrift för genusvetenskap* vol. 41:3 (2020), 47–71.

²⁴ Ludmilla Jordanova: ”The social construction of medical knowledge”, *Social history of medicine*, vol. 8 (1995), 367.

diagnoser och prognoser.²⁵ Andra menar att bara egna erfarenheter av att vara psykiatripatient kan ligga till grund för ett verkligt inifrånperspektiv och därmed förståelse för hur världen präglas av "saneism" och "sane privilege".²⁶ Men, vill jag hävda, det kan inte vara ett krav att man själv är eller varit "galen" för att studera de "galna". Än mindre att man eftersträvar en galen synvinkel i den betydelse att man gör sig medvetet irrationell – vilket tongivande namn inom fältet har förespråkat, som metod för att "skaka om" den akademiska kunskapen i dess grundvalar.²⁷

Ett psykiatrihistoriskt angreppssätt har, liksom historievetenskapliga perspektiv i allmänhet, andra målsättningar. De är kanske mindre anspråksfulla, men därför också lättare att närma sig. Den som skriver historia måste erkänna att en annan, kanske sedan länge död, människas upplevda världsbild är omöjlig att komma åt i sin helhet. Det hindrar inte att denna världsbild är nödvändig att kartlägga, som en ram för de sammanhang som aktören upplevt som relevanta och faktiskt förhållit sig till. Utmaningen blir att teckna en rimlig, om än ofullständig, bild av de strukturer och relationer, tankar och idéer som den historiska individen överhuvudtaget *kunnat* förhålla sig till.²⁸ En så pragmatisk utgångspunkt landar förmodligen i något mindre storslaget än en fullfjädrad föreställning om inlevelse. Men den innebär att vi kan och bör försöka närma oss andra människors sätt att se på världen, även om de är annorlunda.

Den beskrivna världsbildens betydelse

Den del av en människas självupplevda kontext som är lättast att komma åt som historiker är den uttalade: det som aktören själv lyft fram och beskrivit – och i min studie kanske också använt

²⁵ Menzies, LeFrancois & Reaume: "Introducing mad studies", 2.

²⁶ PhebeAnn M. Wolframe: "The madwoman in the academy, or, revealing the invisible straightjacket. Theorizing and teaching saneism and sane privilege", *Disability studies quarterly*, 33:1 (2013).

²⁷ Jfr Richard A. Ingram: "Doing mad studies. Making (non)sense together", *Intersectionalities. A global journal of social work analysis, research, polity, and practice*, 5:3 (2016), 11–17.

²⁸ Jfr Quentin Skinner: "Meaning and understanding in the history of ideas", *History and Theory*, 8:1 (1969), 11–16, 24–27.

i argumentation för eller emot utskrivning. I det pussel av texter som jag studerade i arbetet med *De samhällsbesvärliga* kunde jag urskilja en tydlig kamp om tolkningsföreträde. Det handlade om en kamp om vem som fick definiera gränserna för hälsa och normalitet, och i flera fall också om en kamp om medborgarskap – om en grundläggande rätt att delta i samhället, som politisk varelse. Jag kunde också se hur olika stridslinjer kunde relateras till intressenternas respektive bilder av världen.

Hanna E. – som hävdade att hon blivit kidnappad av skurkar med maffiakopplingar – uppfattade sig även som utsatt för rättsövergrepp och politiska komplotter. Källmaterialet visar att hon förstod sig leva i en samtid där hon borde få göra sin röst hörd – genom brevskrivande, eller genom att politiskt inflytelserika personer kunde tala i hennes sak.²⁹ En politisk medvetenhet är också tydlig i andra patientfall. Några identifierade sig mer uttryckligen som inspärrade av politiska skäl.³⁰ Den artist och kompositör som jag i boken kallar Benny J. hävdade – sannolikt med visst fog – att hans återintagning på sinnessjukhus i januari 1943 varken berodde på sjukdom eller brott mot försöksutskrivningsvillkoren, utan på att han sjungit den nazistiska nidvisan *Har du hört vad svensken sier* i norsk radio föregående vår. Han beskrev sig själv som ”oberättigat inspärrad av politiska skäl” och jämförde sig med antinazistiska röster som Karl Gerhard, Torgny Segerstedt och Ture Nerman för att visa på sin egen yttrandefrihet som inskränkt.³¹

Många av patienterna i mina fallstudier skulle knappast sjukförklaras idag. Andra, som Hanna E., framstår som drivna av långt gångna vanföreställningar. Men även dessa patienters föreställningar om världen – och vården – kan som sagt vara historiskt intressanta om de undersöks i sina sammanhang. Ett knivigare problem uppstår i förhållande till patienter som var opålitliga och potentiellt oärliga i sina utsagor. Ett bra exempel här är återigen

²⁹ Personakt med dnr 329/46, EI vol. 100, Sinnessjuknämndens arkiv, Medicinalstyrelsens arkiv, Riksarkivet; jfr Berg: *De samhällsbesvärliga*, 65–66, 69, 75–76, 170, 307.

³⁰ Se t.ex. fallen ”Ester J.” och ”Eskil N.” i Berg: *De samhällsbesvärliga*.

³¹ Brev från ”Benny J.” till Sinnessjuknämnden 1 feb 1943 i personakt med dnr 1725/46, EI vol. 107, Sinnessjuknämndens arkiv, Medicinalstyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Benny J., som var ökad i breda kretsar för sina upptåg och rövarhistorier. Hans fall understryker samtidigt vikten av kontextualisering i mer klassisk bemärkelse. Det visar hur omöjligt det är att avgöra vilka intentioner en aktör har med ett uttalande, och om det ska tas på allvar eller ej, om man inte förstår uttalandets sammanhang.³² Det blir till exempel tydligt i källmaterialet att Benny J.'s mer skruvade handlingar och uttalanden påverkades av hög alkoholkonsumtion.³³

Många patienter såg bevisligen sin kamp som både personlig och politisk, och de gjorde sig hörda som aktörer.³⁴ Förvisso handlade det inte om några fria aktörer, opåverkade av det givna underläge de befann sig i gentemot läkare och myndigheter.³⁵ Men i min studie var jag ändå inte ute efter att fånga något opåverkat, utan tvärtom undersöka hur patienterna anpassade sig till sin tids psykiatri och hur det påverkade deras subjektivitet. Bristande autonomi – eller bristande klarsyn och rationalitet – gör inte en person irrelevant att studera. Faktum är att inte heller läkarna kan betraktas som rent rationella eller objektiva. Det var inte bara så att mellankrigstidens läkare ofta beskrev sina patienters karaktär och symptombilder på tidsbundna sätt som vi kan rygga inför idag, utan också så att de såg på patienterna genom sina personliga prisma och tolkade dem utifrån sina delvis egna förutfattade meningar. Olika läkares bedömningar av samma patient kunde ibland skilja sig diametralt från varandra.³⁶

³² Jfr Skinner: "Meaning and understanding in the history of ideas", 32–35.

³³ Personakt dnr 1725/46, EI vol. 107, Sinnessjuknämndens arkiv, Medicinalstyrelsens arkiv, Riksarkivet.

³⁴ Till skillnad från vad Michel Foucault hävdade som möjligt i flera diskussioner om konstruktionen av vansinne, men i likhet med vad många senare historiska studier visat. Jfr Bacopoulos-Viau & Fauvel: "The patient's turn", 5–6, 13–14.

³⁵ I detta kan patienterna i flera avseenden jämföras med människor som underordnats i en kolonial struktur. Som den martinikanske författaren – och psykiatrikern – Frantz Fanon noterar kan sådana människor knappast tala med några "autentiska" röster. Frantz Fanon: *Svart hud, vita masker* (1952: Göteborg, 1997). Kanske gäller detta i ännu högre grad för patienter inom det som kallades sinnessjukvården.

³⁶ Berg: *De samhällsbesvärliga*, kap. 8.

Avslutning

För att sammanfatta det hela: att arbeta med psykiatrihistoria på ett sätt som även inkluderat patienters perspektiv har påverkat mitt sätt att tänka kring kontextualisering, såväl i studiet av historiska diagnoser som i försök att greppa historiska aktörers förståelser av världen. Det betyder också att jag ställts inför mer generella frågor om hur de perspektiv och metoder vi väljer som historiker måste påverka hur vi upprättar sammanhang.

Försöken att få grepp om patienters egna omvärldsuppfattningar och skapande av sammanhang har också tvingat mig att ta ställning till inlevelse som historievetenskaplig metod. Jag menar att inlevelse, när det upphöjs till ideal eller rentav framhålls som ett villkor för historisk forskning, riskerar att, paradoxalt nog, sätta onödiga gränser för den strävan att förstå det förflutna som måste vara varje historikers centrala drivkraft.

Denna strävan kan vara svår, och det kan helt klart vara ovanligt svårt att tolka psykiatriska patienters uttalanden och intentioner. Men här råder ingen avgörande skillnad mot att försöka få grepp om ”friska” personers tankevärldar. En människas världsbild är aldrig komplett och alltid ”störd” på ett eller annat sätt, även om detta ibland blir extra tydligt i arbetet med psykiatriskt källmaterial.

Arbetet med att försöka greppa andra människors bild av världen kan ses som en typ av kontextualisering. Det är också, menar jag, ett bättre begrepp än inlevelse eftersom det pekar på just ett arbete, en process, snarare än ett (idealt eller ej) tillstånd. Detta betyder dock inte att försök att förstå världen från de historiska aktörernas perspektiv är den enda kontextualisering som behöver göras i en historievetenskaplig studie. För att, exempelvis, förstå de tankar som Hanna E. och Benny J. hyste om sig själva som politiska subjekt och som deltagare i samhället är det viktigt att förstå att de yttrade sig i en tid av demokratisering, som också erbjöd nya institutionella öppningar för överklaganden och förhandlingar om diagnostik och inspärkning. Historikern måste alltså *också* skapa sammanhang *utanför* aktörerna.

En – inte alldeles lättbesvarad – följdfråga kan då bli vilken kontextualisering som är primär. Å ena sidan kan vi hävda att de historiska aktörerna själva haft en rikare bild av de många omständigheter som format deras föreställningar och världsbild

än vad vi kan ha. Men å andra sidan finns en risk att vi tillerkänner dem mer kunskap om sin kontext än de hade eller kunde ha, och en högre grad av rationalitet. Dessutom är det rimligt att vi som historiker vet saker som aktörerna inte visste om den tid och värld de levde i, och vi vet också mer om möjliga influenser från längre tillbaka. Vi vet saker om hur deras idéer eventuellt har tolkats och använts av eftervärlden och vi kan få syn på saker som de inte såg med hjälp av våra egna teorier och analytiska begrepp. Kanske får vi här nöja oss med svaret att historien nästan alltid vinner på att belysas från flera olika håll, med hjälp av de facklor eller ficklampor som finns tillgängliga.

Vi kommer kanske aldrig in i huvudet på vare sig en bläckfisk eller en annan människa – men vill vi studera en verksamhet som exempelvis mellankrigstidens sinnessjukvård ”inifrån” eller ”underifrån” är det rimligt att åtminstone försöka lyssna på människor som upplevt den från ett sådant perspektiv.

Bibliografi

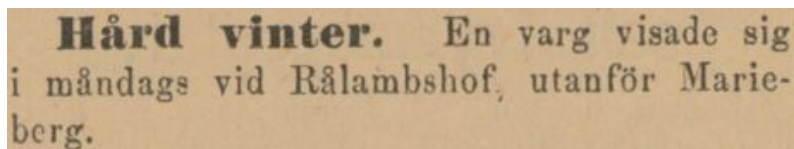
- Back, Pär-Erik, Sten Lindroth & Henrik Sandblad: ”’Idéhistoria’ i Umeå, 1970”, återgiven i Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm/Stehag, 2008), 127–128.
- Bacopoulos-Viau, Alexandra & Aude Fauvel: ”The patient’s turn. Roy Porter and psychiatry’s tales, thirty years on”, *Medical history* vol. 60 (2016), 1–18.
- Beiser, Frederick C.: *The German historicist tradition* (Oxford, 2011).
- Berg, Annika: *De samhällsbesvärliga. Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige* (Göteborg & Stockholm, 2018).
- Berg, Annika, ”Det sista strecket. Omyndigförklaring som rösträttshinder” i Annika Berg & Martin Ericsson (red.): *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921* (Göteborg & Stockholm, 2021).
- Fanon, Frantz: *Svart hud, vita masker* (Göteborg, 1997).
- Foucault, Michel: *Folie et déraison. Histoire de la folie à l’âge classique* (Paris, 1961).

- Foucault, Michel: *Histoire de la folie à l'âge classique* (förkortad utgåva, Paris, 1964).
- Foucault, Michel: *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (Stockholm, 1973).
- Gadamer, Hans-Georg: *Truth and method* (London, 1994).
- Godfrey-Smith, Peter: *Other minds. The octopus, the sea, and the deep origins of consciousness* (New York, 2016).
- Goffman, Erving: *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates* (New York, 1961).
- Goffman, Erving: *Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*, 2 uppl. (Lund, 2014).
- Huisman, Frank & John Harley Warner: "Medical Histories" i Frank Huisman & John Harley Warner (red.): *Locating medical history. The stories and their meanings* (Baltimore, 2004).
- Ingram, Richard A: "Doing mad studies. Making (non)sense together", *Intersectionalities. A global journal of social work analysis, research, polity, and practice*, vol. 5:3 (2016), 11–17.
- Johannisson, Karin, *Kroppens tunna skal: Sex essäer om kropp, historia och kultur* (Stockholm, 1997).
- Johannisson, Karin: *Den sårade divan. Om psykets estetik (och om Agnes von K, Sigrid H och Nelly S)* (Stockholm, 2015).
- Jordanova, Ludmilla: "The social construction of medical knowledge", *Social history of medicine*, vol. 8 (1995), 361–381.
- Karlsohn, Thomas: "Levd idéhistoria. Ett samtal med Karin Johannisson", *Arche* nr 50–51 (2015).
- Lindberg, Bo & Ingemar Nilsson: "Sunt förnuft och historisk inlevelse. Den nordströmska traditionen", från *Humaniora på undantag?* (1978), återgiven i Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm/Stehag, 2008).
- Lindroth, Sten: "Om lärdomshistoria", *Fru Lusta och Fru Dygd* (Stockholm, 1957).
- Makkreel, Rudolf: "Wilhelm Dilthey", i Edward N. Zalta (red.): *The Stanford encyclopedia of philosophy*, (Fall 2016 Edition), avsnitt 2.3.2 <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/dilthey>.

- Menzies, Robert, Brenda A. LeFrancois & Geoffrey Reaume: "Introducing mad studies", i Brenda A. LeFrancois, Robert Menzies & Geoffrey Reaume (red.): *Mad matters. A critical reader in Canadian mad studies* (Toronto, 2013).
- Micale, Mark S. & Roy Porter: "Introduction. Reflections on psychiatry and its histories", i Mark S. Micale & Roy Porter (red.): *Discovering the history of psychiatry* (Oxford, 1994).
- Nilsson, Roddy & Maria Vallström (red.): *Inspärrad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992* (Lund, 2016).
- Payne, Terry: "How Blue Planet II filmed the shark vs octopus battle", *Radio times* 16/2 2018, <https://www.radiotimes.com/news/tv/2018-02-16/how-blue-planet-ii-filmed-the-shark-vs-octopus-battle/> 16/1 2020.
- Personakt med dnr 329/46, EI vol. 100, Sinnessjuknämndens arkiv, Medicinalstyrelsens arkiv, Riksarkivet.
- Personakt med dnr 1725/46, EI vol. 107, Sinnessjuknämndens arkiv, Medicinalstyrelsens arkiv, Riksarkivet.
- Porter, Roy: *A social history of madness. Stories of the insane* (London, 1987).
- Porter, Roy: "Introduction" i Roy Porter & David Wright (red.): *The confinement of the insane. International perspectives, 1800–1965* (Cambridge, 2003).
- Porter, Roy: "The patient's view. Doing medical history from below", *Theory and society* 14 (1985), 175–198.
- Riving, Cecilia, Jette Møllerhøj & Pernille Sonne: "Psykiatrihistoriska perspektiv. Arvet efter Foucault i skandinavisk och internationell psykiatrihistoria", *Scandia* 72 (2006), 7–12.
- Rodehn, Cecilia: "Galenskapsstudier", *Tidskrift för genusvetenskap* 41:3 (2020), 47–71.
- Skinner, Quentin: "Meaning and understanding in the history of ideas", *History and Theory*, 8:1 (1969), 3–53.
- Wolframe, PhebeAnn M.: "The madwoman in the academy, or, revealing the invisible straightjacket. Theorizing and teaching saneism and sane privilege", *Disability studies quarterly*, 33:1 (2013).

Att kontextualisera det oartikulerade: Om vargar och hur vi lyssnar till dem

Karin Dirke

Hård vinter. En varg visade sig i måndags vid Rålambshof, utanför Marieberg.

Dalpilen 29 januari 1886 Public domain / CC-0

I tidningen *Dalpilen* publicerades den 29 januari 1886 en notis med rubriken ”Hård vinter”. Notisen bestod av en enda mening: ”En varg visade sig i måndags vid Rålambshof, utanför Marieberg”. Det pregnanta tillkännagivandet innehåller en hel värld av föreställningar.

I detta kapitel ska jag vända och vrida på denna notis i syfte att undersöka hur tolkningar kan öppnas och prövas mot olika kontexter. Vilka sammanhang kan jag frammana om jag läser den lilla artikeln från olika perspektiv? Vilka möjliga ramverk finns genom vilka jag kan ge notisen mening? Det gäller att läsa orden kreativt och noggrant utan att ta dem eller deras sammanhang för givna. Jag ska bryta upp till synes givna positioner och destabilisera dem. Det handlar om att utmana källmaterial men också om att utvinna kunskap om en varg i Stockholmstrakten, föreställningar om den hos tidningsmakare och läsare, vad som skrämde människor i 1800-talets Sverige och hur vi i allmänhet kan lyssna till vargar.

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Dirke, K. 2022. Att kontextualisera det oartikulerade: Om vargar och hur vi lyssnar till dem. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 139–150. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.i>. License: CC BY 4.0.

Notisens rubrik knyter an till en gammal, folklig uppfattning som sammanbinder vargar med kyla och långa, mörka vintermånader. En kall och svår vinter drabbade såväl människor som djur och födde en viss desperation hos båda. Kylan drev, enligt traderad zoologisk och folklig kunskap, den skygga vargen att närma sig människan.¹ Det är, så kan jag läsa notisen, den hårda vintern som fört vargen till stockholmstrakten. Därmed kunde åsynen av en varg också innebära ett förebud om svåra tider. 1700-talets främste djurskildrare Magnus Orrelius noterade hur vargen kunde tolkas som ett dåligt omen, ett tecken på ondska och att hårda tider stod för dörren. Orrelius beskrivning av djurens utseende lämnar mig inte i ovisshet om vad för slags djur man har att göra med: ”Thesse är så store som de starckaste hundar, öfwertäckte med Ask-grådt stråft hår. Hafwa stort hufwud, widt och merendels upspärradt gap, samt hwita starcka tänder som sittja i ordning såsom Såg-taggar”.²

För moralisten Orrelius utgjorde vargen en gränspost mellan civilisation och vildhet, mellan människa och djur. Om vargens vanor får jag veta att de är snåla och glupska samt att de angriper alla tama eller vilda djur som de kan komma åt och de ”skona ej heller Människor, när de af hunger och kjöld tillika blifwa beswärade”.³ I Orrelius beskrivning var vargen en representant för det onda hos människan, en varning för hur människan kunde förfalla om hon inte aktade sig. ”Wargen warder ju argare och illfundigare ju längre han lefwer, kan han therutinnan wara et lefwande aftryck af en Människa, som framhårdar i thet ondt är”.⁴

Vargen verkade representera en omänsklighet som var värre än rovdjurets.⁵ Det tycks vara denna sorts rädslor som ligger bakom omnämmandet av vargen i tidningen. Kyla och svåra vinterförhållanden förvandlar vargen till ett hot mot både människor och djur. Att den syns i närheten av Stockholm antyder att den är

¹ Staffan Fridell & Ingvar Svanberg: *Däggdjur i svensk folklig tradition* (Stockholm, 2007), 80.

² Magnus Orrelius: *Historia animalum* avsnitt IV (Stockholm, 1750), opag. 2.

³ Orrelius: *Historia animalum*, opag. 3.

⁴ Orrelius: *Historia animalum*, opag. 8.

⁵ Philip Armstrong, *What animals mean in the fiction of modernity* (London, 2008), 23.

desperat nog att närma sig storstaden. En sådan varg är värd att nämna även i en lokal tidning i Dalarna.

Dessa folkliga idéer är fascinerande, men än intressantare finner jag formuleringen att vargen ”visade sig”. Notisen berättar inte om att någon sett en varg, eller att vargen siktats, utan formuleringen gör vargen till den verksamma parten. Djuret har alltså, enligt notisen, aktivt framträtt – visat sig – och på så sätt själv tillskansat sig ett omnämnande i tidningen. Det lilla klippet döljer alltså inte bara en värld av folkliga föreställningar om hur vi kan tolka vargars uppträdande, utan innehåller även vargen själv, som gjort något för att omnämnas i tidningen.

Teoretiska ingångar till vargen

Vargen berättar inte om vad den gjorde i Rålbambshov, var den var på väg eller varför den visade sig. För att komma åt kunskap om vargen behöver jag alltså en teoretisk ingång, ett perspektiv med vilket jag kan avkoda vargens beteende. Det senaste årtiondet har frågan om det icke-mänskliga i historien väckt allt större uppmärksamhet. Forskare har funnit att det är viktigt att fundera över hur vi kan lyssna till andra röster än de som omedelbart talar till oss i traditionella källor som texter. I centrum för dessa diskussioner befinner sig begreppet ”agens”. Utgångspunkten finns bland annat i poststrukturalismen och i synnerhet i Jacques Derridas text ”The Animal That Therefore I Am (More to Follow)” som har kommenterats av Donna Haraway och Cary Wolfe bland andra.⁶ Derrida ställer frågan om vad vi menar med begreppet människa och om det ens är möjligt att förstå utan att föreställa oss ett ”djur” som det inte är. För att förstå människan blir det nödvändigt att uppfatta det icke-mänskliga. Idén om den förnuftiga människan förutsätter på så sätt det irrationella djuret.⁷ Vidare har Derridas revision av definitionen av vad som utgör ett språk ytterligare minskat utrymmet mellan mänskliga

⁶ Jacques Derrida: “The animal that therefore I am (more to follow)”, *Critical Inquiry* 28: 2 (2002), 369–418. Se också Cary Wolfe: *What is post-humanism?* (Minneapolis, 2010) och Donna Haraway: *When species meet* (Minneapolis, 2008).

⁷ Erica Fudge: *Pets* (London, 2014), 6f.

och icke-mänskliga djur.⁸ Dessa perspektiv har öppnat för att ställa frågor om djurets horisont, vad dess synvinkel kan tillföra historien.

Intresset för det icke-mänskliga härrör också från ”Science and Technology Studies” (STS), med utgångspunkt i framför allt Bruno Latours aktör-nätverksteori. Här betyder agens en ömsesidig påverkan mellan ting som befinner sig i nätverk.⁹ Följden av dessa resonemang blir att jag, istället för att tala om hur människor agerar i sin kontext, behöver beakta en mängd ting som påverkar varandra. Vi tycks leva i en värld där varelser interagerar i komplicerade relationer. Meningsskapandet kan inte längre vara förbehållet människan.¹⁰ Det kan till och med avläsas i själva nätverket, i utrymmet mellan aktörerna.

Det finns alltså flera sammanhang mot vilka jag kan förstå mitt tidningsklipp. Idéhistoriker sysslar med idéer, föreställningar som innehåller mening. Dessa formas av allehanda meningsskapande varelser och ting, enligt dessa perspektiv inte bara människor. Det som tidigare uppfattades som bakgrund kan därmed lika gärna träda i förgrunden. En specifik utgångspunkt är inte längre privilegierad och inte bara språkliga uttryck bundna till ett förnuft spelar roll i världen. Enkelt uttryckt innebär det att forskare kan tillskriva andra aktörer än mänskliga betydelse och följaktligen att andra källmaterial än texter bör tillmätas mening.

Mening uppstår dessutom inte bara i människor utan kan växa i nätverk och symbioser och till och med formas i utrymmet mellan organismerna.¹¹ Jag måste alltså syna inte bara de artikulerade utsagorna som möter mig i texter utan även de materiella tingen som uppbär dem och inte minst utsagornas färdvägar. De traditionella kontexterna, kronologin och de sammanhang jag lärde mig

⁸ Sarah E. McFarland & Ryan Hediger (red.): *Animals and agency. An interdisciplinary exploration* (Leiden, 2009), 10.

⁹ Chris Pearson, ”History and animal agencies”, i Linda Kalof (red.), *The Oxford handbook of animal studies* (New York, 2014).

¹⁰ Inom antropologin talar man om ”multispecies ethnography” och beskriver det som ett sätt att studera organismer vars liv påverkar varandra. S. Eben Kirksey & Stefan Helmreich: ”The emergence of multispecies ethnography”, *Cultural Anthropology* 25: 4 (2010), 545–576.

¹¹ Kirksey & Helmreich: ”The emergence of multispecies ethnography”, 545f.

om på grundkursen, bryter samman. Meningsskapandet kan inte längre enbart avläsas i texter och jag måste acceptera att mening inte nödvändigtvis ens artikuleras på ett för mig uppenbart sätt.

Men om jag tänker mig att vargen i notisen ovan påverkar sin omgivning precis som andra ting som befinner sig i nätverk av relationer, så skiljer den sig inte från andra ting, de stenar den travar över eller den trycksvärta som färgar papperet i tidningen den omnämns i. Ändå kan vargen bestämma sig för att vända och springa åt ett annat håll. Den kan stanna och hota sin betraktare eller gömma sig i närmaste snår. Vargen kan fatta aktiva beslut om hur och när den ska röra sig, om den ska fly eller slåss, om den ska gömma eller visa sig. Beslut som, i någon mening, kan beskrivas som politiska eftersom de har möjlighet att förändra maktrelationer i tillvaron.¹² Jag menar, att vi bör göra skillnad mellan livlösa ting och levande varelser. Att det levandes agens är något annat än de döda tingens.¹³ Varelser som *vill* något, har intressen, gör en annan inverkan på sin omvärld än objekt. Jag måste därför stanna upp ett ögonblick för att reflektera över vilka dessa intressen kan vara.

Vargens intressen

Vad vet jag om vargen? Den var 1886 en rar invånare i de svenska skogarna. Under 1700- och 1800-talet hade det bedrivits kampanjer i syfte att utrota vargen i Sverige. Myndigheterna uppmanade människor att döda vargar med hot om påföljd vid underlåtenhet och ett belöningssystem för lyckosam avlivning. Man använde varggropar, nät, gift och storskalig jakt för att komma åt vargen. Den statliga rovdjurspolitiken växte fram ur en militär organisation där vargen konfigurerats som en inkräktare. Vargen beskrevs i 1800-talets zoologiska litteratur som en invandrare, en främling som kommit från Norge, Finland eller Ryssland. I en nationalistisk konstruktion skildrades vargen som osvensk, som en

¹² Jacob Bull (red): *Animal movements, moving animals. Essays on direction, velocity and agency in humanimal encounters* (Uppsala, 2011), 27f.

¹³ För en översiktlig men träffsäker kritik av såväl cultural studies som aktör-nätverksteori se Cary Wolfe: "Human, all too human. 'Animal studies' and the humanities", *PMLA* 124: 2 (2009), 564–575.

representant för det främmande.¹⁴ Ur denna synvinkel kan vargens framträdande i den lilla tidningsartikeln förstås som en allmän varning för främmande makters intrång på svenskt territorium. Vargens uppdykande kan tolkas som ett budskap om ett vagt hot och om vikten att försvara landets gränser.

Jaktmetoderna för att utrota vargen gav ett högst varierande resultat. Mot slutet av 1800-talet hade, trots detta, antalet vargar i Sverige minskat till några få hundratal till följd av jakttrycket, minskade stammar av rådjur, hjort och älg och, inte minst, förlust av vargvänliga marker.¹⁵

Vargar idag lever ofta i familjegrupper med en komplicerad social organisation som består av individer som är släkt med varandra. Jag kan förvisso inte ta för givet att vargar 1886 levde sina liv på samma sätt som vargar gör idag. Det är dessutom svårt att dra generella slutsatser om hur vargar lever eftersom det finns stora skillnader mellan grupper och individer. Samtidigt behöver jag utgå från någon slags kunskap om hur vargar brukar göra, eftersom vargen själv inte kommer att ge besked. Vargens familjegrupp har ett revir och runt tvåårsåldern lämnar unga vargar reviret för att söka sig ett eget.¹⁶

Vargar rör sig genom landskapet med ett syfte. De interagerar med sin omgivning och är högst medvetna om den. Ekologisk forskning visar att även rovdjur anpassar sitt beteende, på liknande sätt som bytesdjur, i förhållande till tryck från upplevda hot. De som hotar de stora rovdjuren, och som de mycket väl förstår, är människor. Björnar som kommer i närheten av människan tycks aktivt försöka hålla sig undan. De verkar förmå att tämligen precist (i fråga om tid och plats) anpassa sitt beteende

¹⁴ Roger Bergström, Karin Dirke & Kjell Danell: "The wolf war in Sweden during the eighteenth century. Strategies, measures and leaders", i Patrick Masius & Jana Sprenger (red.), *A fairytale in question. Historical interactions between humans and wolves* (Cambridge, 2015). Föreställningen härrör från en folklig tradition som beskrivit vargen som främmande och inplanterad. Se Fridell & Svanberg: *Däggdjur i svensk folklig tradition*, 77.

¹⁵ Bergström, Dirke, Danell: "The wolf war in Sweden".

¹⁶ Henrik Ekman, *Vargen: den jagade jägaren* (Stockholm, 2010), 30.

efter när och var människor är aktiva och alltså utgör ett hot.¹⁷ Även vargar väljer uppehållsplats mer utifrån avstånd från människan än utifrån naturtyp.¹⁸ I valet mellan vargvänliga marker, det vill säga landskap som är gynnsamma för vargar, och människofria marker föredrar vargen det senare. Stora rovdjur tycks inte bara akta sig för människor utan de förefaller förstå om de är jaktbara eller inte, det vill säga de verkar veta när det är jakttid och vilka djur som får skjutas.¹⁹ Det tycks alltså som att stora rovdjur prioriterar att hålla sig undan människan. I de stora rovdjurens värld finns uppenbarligen ett högst påtagligt hot framför andra – människan. Man kan dessutom med fog säga att det hot människor idag utgör mot stora rovdjur inte var så mycket mindre i slutet av 1800-talet.

Jag kan därmed argumentera för att vargen i mitt tidningsklipp ovan inte alls ”visade sig” utan snarare ”blev upptäckt”. Vargen som art hade under lång tid utsatts för ett relativt hårt jakttryck. De vargar som fanns kvar ville troligen hålla sig så långt från människor som möjligt. Uppdykandet vid Rålbambshov kan därför ha varit ett misstag. Vargen i tidningsnotisen var kanske en ung varg på vandring? Sådana kan vandra mycket långt och i flera år innan de slår sig till ro.²⁰ I ett glest bevargat landskap får ungvargen leta länge efter sällskap.

Om jag ska ta frågan om agens på allvar måste jag alltså erkänna att det finns olika typer av agens som är möjliga att avläsa i mitt lilla tidningsklipp. Det finns den agens som vargen utövar som ting, utan att vara medveten om sin roll i historien. I sådant avseende inverkar vargen genom att påverka sin omgivning, i detta fall den redaktör som valt att skriva om vargen i tidningen. Vargen förmår tidningen att nämna den, kanske på grund av sin sällsynthet, det ovanliga i att en varg syns i Stockholmstrakten. Vargens rörelsemönster påverkar flödet av nyheter i *Dalpilen*. Historikern

¹⁷ Andres Ordiz, Ole-Gunnar Støen, Miguel Delibes et al., ”Predators or prey? Spatio-temporal discrimination of human-derived risk by brown bears”, *Oecologia* 166:1 (2011) <https://doi.org/10.1007/s00442-011-1920-5>, 63.

¹⁸ Ordiz et al., ”Predators or prey?”, 60.

¹⁹ Andres Ordiz et al., ”Do bears know they are being hunted?”, *Biological Conservation* 152 (2012), 21–28.

²⁰ Ekman, *Vargen*, 30.

Chris Pearson, som intresserar sig för djurs agens i historien menar att denna typ av agens inte är renodlad. Det är snarare en slags historiskt specifik blandning mellan tekniska, mänskliga och icke-mänskliga aktörer.²¹ Vargen själv har ingen vilja i sammanhanget men likväl kan det vara intressant att diskutera vad som föranleder vargen att omnämnas i tidningen.

En annan form av agens är mer avsiktlig. Här frågar jag efter vargens vilja. Jag föreställer mig att det finns en verklig varg bakom tidningsnotisen i exemplet, en varg som har ett syfte med det den gör. Om vargens intressen är av vikt för min diskussion räcker det inte med tidningsklippet för analysen. En teoretisk ingång, där jag utgår ifrån att vargen har intentioner och påverkar sin omgivning blir nödvändig. Jag behöver alltså läsa mitt källmaterial kreativt och kritiskt och inte minst söka information utanför mina vanliga tassemarker.²² Kanske får jag konsultera annan kunskap om vargens beteende för att komma åt denna agens. I exemplet ovan får ekologisk forskning om stora rovdjur bidra till tolkningen. Jag behöver erkänna att vargen har intressen och att dessa spelar in i händelseförloppet. I detta erkännande ryms också tanken att dessa intressen – och vargen själv – förtjänar en plats i historieskrivningen.

Att tolka vargen

Samtidigt öppnar sig en rad frågor. Det finns problem med att göra mig till tolk för vargen. Med vilken rätt eller förmåga representerar jag andra? Att som forskare skriva om andra innebär alltid etiska dilemman. Jag, som idéhistoriker, tillskriver regelmässigt andra föreställningar, känslor och intentioner. Jag gör det med utgångspunkt i en vetenskaplig metod som ska säkra den etiska positionen, göra utsagorna sanna eller i alla fall sannolika. Problem uppstår eftersom de jag tillskriver saker inte kan

²¹ Pearson: "History and animal agency", 7.

²² Pearson, "History and animal agency", 7; Thom van Dooren: *Flightway. Life and loss at the edge of extinction* (New York, 2014), 8f. van Dooren beskriver nödvändigheten av att söka biologisk och ekologisk kunskap, inte för att den är bättre utan för att den tillför perspektiv, 9.

opponera sig.²³ Men däri skiljer sig inte vargen från exempelvis en vallflicka från 1700-talet eller, för den delen, den observatör som i mitt exempel noterat vargen vid Rålambshov 1886. Jag behöver vara särskilt försiktig och kritisk om jag vågar mig på att läsa in intentioner som inte artikulerats i källorna.

En tredje form av agens är falsk, tillskriven och konstruerad. Den är språkligt formad och syftar till att beskriva varelser *som om* de utövar avsiktlig agens. Denna typ av agens tillskriver aktörer intressen och konfigurerar dem på ett specifikt sätt. I exemplet ovan kan vargens aktiva framträdande tolkas på detta sätt. Vargen i tidningen framställdes som ett hot, samtidigt som det i praktiken fanns mycket få vargar. I det slutande 1800-talets Sverige blev notiser om siktade vargar så vanliga att antalet kunde misstänkas överstiga mängden vargindivider i skogen. Ordet ”varghistorier” blev i slutet av 1800-talet en synonym för överdrifter och skarvade berättelser med svag sanningshalt.²⁴ Min vargnotis skriver alltså in sig i en given presslogik. Kanske var det inte ens en verklig varg i notisen ovan?

Samtidigt skulle man kunna invända att den avsiktliga agensen är lika tillskriven som den falska. Vilken är egentligen skillnaden? Svaret här får bli att den ändamålsinriktade agensen är resultatet av en kritisk läsning – på tvärs och med hjälp av annan forskning – medan den falska, så att säga, är inskriven i källans egen struktur. Åtminstone i detta exempel är det inte vargens perspektiv som tidningen tycks vilja synliggöra. Genom den västerländska historien har berättelser som inte utgår från ett antropocentriskt perspektiv varit ytterst ovanliga.²⁵ Jag kan därför dra slutsatsen att den verkliga vargen är sekundär för den som formulerat notisen. För att komma åt den verkliga vargens intentioner behöver jag istället ta hjälp av annan forskning och ett teoretiskt perspektiv. Den avsiktliga agensen är av en sort som inte vill synas – som, liksom vargen, döljer sig.

²³ Kirksey & Helmreich: ”The Emergence of multispecies ethnography”, 554.

²⁴ Karin Dirke, ”Where is the big bad wolf?”, i Patrick Masius & Jana Sprenger (red.), *A fairytale in question. Historical interactions between humans and wolves* (Cambridge, 2015), 114.

²⁵ Amitav Ghosh: *The Great derangement* (Chicago, 2016), 63–66.

Vargens vetande och vetenskap om vargen

I mitt lilla klipp från *Dalpilen* har jag nu vaskat fram en rad olika tolkningsramar. Utfallet blir olika beroende på vilken jag väljer. Jag kan välja att läsa vargen ur tidningens perspektiv, mot bakgrund av folkliga föreställningar och en idé om vad människor i 1800-talets Dalarna ville läsa om. Jag kan utläsa en berättelse om vargars villkor i Sverige och hur deras rörelser har format historien. Jag kan tolka notisen ur en mer filosofisk synvinkel och fråga mig om människans och vargens interaktioner kan säga något om levande varelsers livsvillkor i stort. Spelar dessa olika möjligheter roll? Jag menar att de gör det. Vi har alltför länge utgått ifrån att det bara är våra egna röster som är värda att lyssna till. Världen har i vår entoniga beskrivning blivit endimensionell.

Det väsentliga måste vara att jag blivit medveten om att det finns andra sammanhang som jag kanske inte kommer åt, inbäddade i de kontexter jag väljer. Målet måste vara lyhörddheten för detta och att lyssna efter och försöka skildra de världar som finns där. Jag behöver tänka över vilka sammanhang jag vill aktualisera för att förstå. De ger olika resultat. Att aktualisera flera menings-sammanhang ger en mer mångfacetterad bild i analysen. Det är också viktigt att vara ödmjuk, att vara medveten om att det kan finnas många fler relevanta betydelser i källor än jag tror eller har möjlighet att helt avtäcka.

I de läsningar jag här utfört av *Dalpilens* lilla tidningsnotis finns således flera möjliga tolkningar att göra. En utgår ifrån att vargen visade sig och utgjorde ett hot, en varning för sin egen ondska, främmande makt eller kommande dåliga tider. En annan tolkning ser vargen som en sinnebild av mänsklig ondska. Den lilla notisen varnar oss i detta sammanhang för vår egen omänsklighet. Vi bör akta oss för att vara som vargar, det kan göra oss inhumana. En tredje tolkning utgår istället från vargens perspektiv. Här handlar det om att låta även vargens liv berika historien. Detta perspektiv ger vid handen att det inte är vargen, utan människan, som är hotfull.

Ett litet källmaterial, i detta fall ett tidningsklipp, kan alltså belysa stora frågor och ge nya vinklar på historien om jag tillgriper teoretiska perspektiv och aktivt skapar olika kontexter. Genom att inte ta för givet vad som utgör kontext, öppnar jag

för att förstå andra historiska aktörer, i exemplet en varg som visat sig i Stockholmstrakten. Kontextualisering kan därmed utveckla sig till ett argument för vikten av att också inkludera djur i historieskrivningen.

Genom att avläsa flera olika kontexter på detta sätt har jag förmått säga något om vargars villkor i 1800-talets Sverige, om hur man såg på vargar och deras uppdykande. Jag har lyft fram kunskap om hur stora rovdjur förhåller sig till människor och reflekterat över vad det kan betyda. Jag har sagt något om hur rädslor formas i förhållande till upplevda hot, hos såväl människor som vargar. Sist och slutligen har jag närmat mig en större sanning om hur fel vi kan hamna om vi enbart lyssnar till våra egna röster.

Bibliografi

Armstrong, Philip: *What animals mean in the fiction of modernity* (London, 2008).

Bergström, Roger, Karin Dirke & Kjell Danell: "The wolf war in Sweden during the eighteenth century. Strategies, measures and leaders", i Patrick Masius & Jana Sprenger (red.), *A fairytale in question. Historical interactions between humans and wolves* (Cambridge, 2015).

Dalpilen, 29 januari 1886.

Bull, Jacob (red): *Animal movements, moving animals. Essays on direction, velocity and agency in humanimal encounters* (Uppsala, 2011).

Derrida, Jacques: "The animal that therefore I am (more to follow)", *Critical Inquiry* 28: 2 (2002), 369–418.

Dirke, Karin: "Where is the big bad wolf?", i Patrick Masius & Jana Sprenger (red.), *A fairytale in question. Historical interactions between humans and wolves* (Cambridge, 2015).

Ekman, Henrik: *Vargen. Den jagade jägaren* (Stockholm, 2010).

Fridell, Staffan & Ingvar Svanberg: *Däggdjur i svensk folklig tradition* (Stockholm, 2007).

Fudge, Erica: *Pets* (London, 2014).

- Ghosh, Amitav: *The great derangement. Climate change and the unthinkable* (Chicago, 2016).
- Haraway, Donna: *When species meet* (Minneapolis, 2008).
- Kirksey, Eben, S. & Stefan Helmreich: "The emergence of multispecies ethnography", *Cultural anthropology* 25: 4 (2010), 545–576.
- McFarland, Sarah E. & Ryan Hediger (red.): *Animals and agency. An interdisciplinary exploration* (Leiden, 2009).
- Dooren, Thom van: *Flight Ways. Life and loss at the edge of extinction* (New York, 2014).
- Ordiz, Andres et. al.: "Do bears know they are being hunted?", *Biological Conservation* 152 (2012) 21–28.
- Ordiz, Andres, Ole-Gunnar Støen, Miguel Delibes et al.: "Predators or prey? Spatio-temporal discrimination of human-derived risk by brown bears", *Oecologia* 166:1 (2011), 59–67. <https://doi.org/10.1007/s00442-011-1920-5>.
- Orrelius, Magnus: *Historia animalum* (Stockholm, 1750).
- Pearson, Chris: "History and animal agencies", i Linda Kalof (red.), *The Oxford handbook of animal studies* (New York, 2014).
- Wolfe, Cary: "Human, all too human. 'Animal studies' and the humanities", *PMLA* 124: 2 (2009), 564–575.
- Wolfe, Cary: *What is posthumanism?* (Minneapolis, 2010).

Exil, eller att kontextualisera utifrån cirkulation

Karolina Enquist Källgren

Ett historiskt studium förutsätter att ting, texter, teorier eller andra historiska fenomen cirkulerar, att de färdas genom tid och rum och dyker upp i nya sammanhang. Deras rörelser möjliggör frågor om mening i ett visst historiskt sammanhang. Vad betydde den där texten, det här begreppet, eller den där idéen? Vilken roll spelade fenomenen i sitt sammanhang? Och vad betyder det att jag känner igen det i nya sammanhang? Att kunna fråga så är beroende av att något från det förflutna har dykt upp i nuet och påkallar uppmärksamhet, att detta något är tillräckligt lika för att jag skall kunna känna igen det, men samtidigt så lockande annorlunda att jag skall vilja göra det till föremål för fortsatt undersökning. Ofta formulerar vi forskare våra svar genom att slå fast ett fenomenets plats i den historiska tiden och rummet, till exempel idéer om frihet i den franska upplysningen under 1700-talet. Men vad innebär det att använda cirkulationen, själva rörelsen, som kontext?

Cirkulation och Maria Zambranos exil

Ett exempel på när det är möjligt att kontextualisera utifrån rörelse och cirkulation är i studiet av migranter eller exiltänkare och deras verk. Det kan illustreras med den spanska filosofen María Zambrano (1904–1991) och hennes text *Los Bienaventurados – ”de välsignade”*. Den är skriven under de sista tjugo åren av författarens exil; i Rom och i en liten by på den franska landsbygden

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Enquist Källgren, K. 2022. Exil, eller att kontextualisera utifrån cirkulation. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 151–166. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.j>. License: CC BY 4.0.

inte långt från Genève. Idéerna hon ger uttryck för där berör hennes egen exilerfarenhet, men också frågor om hur grundläggande politiska och filosofiska begrepp som nation och frihet uppstod. Zambranos liv var intressant, inte minst eftersom hon levde fyrtiofem år i exil. Därför kan hennes tänkande inte enkelt placeras i en nationell kontext eller filosofisk skola. Efter att ha deltagit som en aktiv försvarare av den andra spanska republiken (1931–1936) flydde Zambrano från Francos trupper över Pyrenéerna 1939. Efter ett kort uppehåll i Paris hamnade hon i Mexiko, och sedan på Kuba, i Puerto Rico, och på 1950-talet i Rom, för att slutligen leva de sista åren i La Pièce, Crozet, i de franska Jurabergen. I exilen bar hon med sig idéer, dokument och manuskript från det Spanien hon precis lämnat. Allra viktigast för Zambrano var de opublicerade anteckningarna från den spanske filosofen José Ortega y Gassetts föreläsningar vid Universidad Central i Madrid, föreläsningar som han hållit runt 1930. Zambrano hade studerat för Ortega och såg honom som en viktig läromästare. Dessutom tjänade Zambrano pengar på att tolka den betydligt mer erkände Ortegas filosofi i Mexiko, Kuba och Puerto Rico. Hon var en av få kvinnor i Spanien som studerat filosofi på universitetet, men hon hann bara påbörja sina doktorsstudier. Ortegas föreläsningarna var så viktiga för Zambrano att hon trots sina många resor behöll dem hela livet. Nu återfinns de hos den stiftelse som upprättades åt henne när hon återvände till Spanien 1984, efter Francos död och på uppmaning av den första demokratiskt valda spanska regeringen efter diktaturen. Men hur skall jag som forskare kontextualisera hennes verk utifrån de många sammanhang som hon förhöll sig till? Ska jag läsa henne utifrån de karibiska eller europeiska vistelseorterna med egna filosofiska traditioner, eller utifrån hennes hemland och tidiga filosofiska inflytande? Ett sätt att kontextualisera kan vara att ta fasta på själva exilen; ett fokus som innebär att följa de förändringar som hennes tänkande genomgick, och samtidigt spåra lokala traditioner som påverkade det.

Zambranos exil innebar att hon överlevde den spanska diktaturen. Tillsammans med henne överlevde också manuskript och idéer som på grund av hennes resor rörde sig mellan Latinamerika och Europa. Zambranos tänkande är alltså en produkt av cirkulationen, av att hon befann sig på en lång resa, i en annan situation än där hennes idéer först uppkom. När hon återvände till Spanien

blev hon en symbol för en radikal och fritänkande demokratisk tradition. Detta stämde med det tänkande som hon utvecklade under exilen, ett tänkande där individens relation till sin omgivning stod i centrum. Exilen var en kontext som förklarar hennes tankar genom att den peka ut skillnader och utvecklingslinjer i relation till hennes erfarenheter.

I föreläsningsanteckningarna som Zambrano hade med sig från Spanien återfinns problemet med människans relation till sin omgivning. Också Ortega beskrev denna relation, formelartat som: *yo soy yo y mi circunstancia*, ”jag är jag och mina omständigheter”. Formeln återges i anteckningarna med Zambranos kommentarer. Hos Ortega beskrev idén en grundläggande mänsklig relation mellan individen och den värld som hon lever i. Den besvarade i huvudsak filosofiska frågor om vad som gör att människan erfar och förhåller sig till världen på ett visst sätt. Men eftersom Ortega var en inflytelserik politiker, kom ”omständigheter” också att snabbt anta politiska dimensioner i Spanien. Under Spanska inbördeskriget (1936–1939) använde sig Zambrano av idén för att försvara rätten hos det spanska folket att demokratiskt besluta över sitt territorium. Hon använde den också för att förespråka jordbruksreformer som skulle omfördela ägandet av jorden till bönderna som arbetade på den.

Temat blev vidare avgörande för Zambranos författarskap och de politiska idéer hon utvecklade under sina år i Latinamerika och Rom. Genom kontakter i den puertoricanska regeringen fick Zambranos idé om att människans värde realiseras genom hennes bearbetande av sina materiella omständigheter ta plats i den puertoricanska konstitutionen från 1952.¹ Exilen som en cirkulation gav idéer som introducerats i Spanien under den andra republiken, och sedan bekämpats med våld, inflytande på andra ställen i världen. I själva verket inledde Zambrano sin exil i Mexiko för att dess socialistiska regering under ledning av Lázaro Cardenas ville överföra kunskap från den nyligen förlorade spanska republiken till den nya mexikanska stat som han försökte bygga.

¹ Karolina Enquist Källgren: ”Exile as a context in history. A broader perspective on the circulation of knowledge”, *Lychnos* (2017), 50–73.

Så vad hände med idéerna och manuskripten när de cirkulerade? På vilket sätt skall jag förstå relationen mellan rörelsen som kontext och de idéer och föremål som cirkulerar? Om Zambrano var statsfiende i Spanien, och demokratins förkämpe i Mexiko (och senare i det demokratiska Spanien), hur kan jag förstå hennes idéer som samma? Att studera cirkulation innebär bland annat att ställa frågor om vad som är lika i det som förändras genom att förflyttas.

För att kunna besvara de frågorna måste jag fundera över vad som sker när en idé eller text förflyttas mellan sammanhang. Meningen hos Zambranos idé att människan blir till som en relation till sin omgivning – och idén att hon har rätt att bestämma över produkterna av sitt arbete med jorden – förändrades när den bytte sammanhang. I Spanien mötte tanken våldsamt motstånd från de som kontrollerade jordbruksmarken eftersom idén var direkt kopplad till politiska krav på en ny fördelningspolitik. Eftersom människan blir till i relation till sin omgivning så har hon också rätt att bestämma över den. Motståndarna förspråkade istället en traditionell, närmast feodal, ordning. Det var en av hjärtefrågorna i den väpnade konflikt som ledde fram till Francos diktatur (1939–1975/1985). I Mexiko tolkades jordfrågan istället som en frigörelse från kolonialmakten och som ett nytt socialistiskt projekt med nationalistiska övertoner som försvarade urinvånarens rättigheter. På liknande sätt omvandlades tankar om utbildningens betydelse. I Spanien – det fick Zambrano själv erfara – mötte idén om att utbildning skulle befria folket hård opposition. I den puertoricanska konstitutionen spelade det istället en stor och direkt roll, och utbildning fick ett starkt skydd.

Är det då samma idéer det handlar om? Det finns en spänning mellan olika sätt att besvara den frågan. Å ena sidan – för att spåra cirkulation – måste man kunna hävda att det finns något sammanhållet som cirkulerar: en idé, en text eller ett objekt. Men å andra sidan motiveras studiet av cirkulation av övertygelsen att idéer och ting betyder något nytt i nya sammanhang. Annars hade det väl räckt att studera dem i ursprungssammanhanget? Man kan förstå det som ett problem som påminner om vad som händer i översättning mellan språk där något ofta går förlorat när tankar ges ny språkdräkt. Det tycks finns en spänning mellan å ena sidan

en stabil och lokalt given mening och å andra sidan en förflyttad och åtminstone delvis förändrad betydelse.²

Mellan cirkulation och produktion

Den som vill kontextualisera genom cirkulation måste förhålla sig till den här spänningen, och här finns flera möjligheter. Beroende på hur man väljer får undersökningen olika karaktär och delvis olika resultat. Det kan exemplifieras genom att peka på olika möjliga sätt att tolka María Zambranos exil.

Ett möjligt sätt att förstå exilen som en kontext där idéer cirkulerar är att ta fasta på avgörande arenor. För det första kan jag beskriva ett nätverk av aktörer som hjälpte Zambrano att resa, publicera sig och få tillfälliga anställningar på olika universitet. Det kan också handla om viktiga brevvänner eller samtalspartners. På så sätt väljer jag en bestämd arena, i det här fallet ett nätverk av aktörer, som kan användas för att förstå meningsförändringar hos den ursprungliga idén.

För det andra kan jag kontextualisera genom att undersöka hur medier blev arenor som möjliggjorde cirkulation av hennes idéer. Zambranos politiska idéer utvecklades under kortare vistelser på olika universitet i Mexico, på Kuba och i Puerto Rico, för att slutligen översättas i en bok om politisk filosofi i Rom tio år senare.³ Men hennes idéer formulerades och spreds också genom andra medier. De började som föreläsninganteckningar, förvandlades till radioprogram på Kuba där Zambrano ledde ett radiosänt sommaruniversitet, till en bok i Rom, till konstitution i Puerto Rico och slutligen till artiklar riktade till skolungdomar. Olika medier hade olika syfte och språkbruk, och de riktade sig till skilda publikker. Med ett sådant perspektiv förutsätter jag att mediernas sätt att sprida kunskap påverkade och förändrade idéns innehåll.

För det tredje kan jag ta fasta på andra arenor, som politiska institutioner där idéer plockades upp och befästes. I Puerto Rico

² Emily Apter: *Against world literature. On the politics of untranslatability* (London & New York, 2013).

³ María Zambrano: *Persona y democracia*, i Jesús Moreno Sanz (red.), *Obras completas*, vol. 3 (Barcelona, 2011).

lästes och mottogs Zambranos bok, och genom hennes personliga kontakter omformulerades idéerna och blev del av den puertoricanska konstitutionen. Dessutom blev idéerna betydelsefulla som del av nationens utbildningssystem genom Zambranos uppdrag att skriva artiklar i det puertoricanska utbildningsministeriets skoltidning, *Semana*.⁴ Här förutsätter jag att politiska institutioner och myndigheter ger en särskild sorts spridning och tyngd till idéer. Genom att välja någon av de här bestämda arenorna som kontext är det möjligt att kartlägga, förstå och förklara hur idéer förändras när de rör på sig.

Cirkulationen som kontext kan alltså förklara förändringar hos en idé eller i meningen hos ett ting. I jämförelsen av den ursprungliga idén med förändringar som sker genom cirkulation måste jag välja mellan att fokusera på idén som något bibehållet som kan kännas igen i det nya sammanhanget, eller som något nytt – producerat genom spridningen. I det första fallet orienterar jag mig mot att undersöka hur det som förflyttas – en idé, ett ting, en text – är relativt ”färdigt” när det börjar cirkulerar, men hur det genom att förflytta sig får nya och utökade betydelser när det hamnar i nya sammanhang. Typiska exempel är studier av begrepp – ofta uttryckta i ord eller bild – eller fysiska objekt som encyklopedier eller kartor.⁵ Med en sådan ansats är det möjligt att beskriva komplexiteten hos en idé eller ett ting genom att jämföra den ursprungliga idén med dess många förändrade betydelser. En risk med det är dock att jag förutsätter vad idén eller ett ting ”egentligen” är och sedan undervärderar förändringarna som sker vid förflyttningen.

⁴ Karolina Enquist Källgren & Sebastián Fenoy Gutiérrez: ”Presentación, Isla de Puerto Rico”, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 2 (Barcelona, 2016), 3–27.

⁵ Tre exempel på sådana studier återfinns i Johan Östling et al (red.): *Circulation of knowledge. Explorations in the history of knowledge* (Lund, 2018). Se Erling Sandmo: ”Circulation and monstrosity. The sea-pig and the walrus as objects of knowledge in the sixteenth century”, 175–196, och Camilla Ruud: ”Materializing circulation. A gigantic skeleton and a Danish eighteenth-century naturalist”, 197–218, samt Helge Jordheim: ”The printed work as a site of circulation, dialogues, systems, and the question of genre”, 232–254.

En annan möjlig ansats är att istället ta fasta på de arenor som beskrivs ovan och anta att de idéer jag studerar har skapats genom cirkulation. Det finns, enligt denna ansats, ingen ”färdig idé” innan cirkulationen, och den idé jag fokuserar på uppstår som ett resultat av cirkulationsprocessen. Ett välkänt exempel på detta sätt att arbeta är den franske sociologen Bruno Latours studier av hur vetenskaplig kunskap – vetenskapliga idéer och fakta – blir till genom nätverk (Latour kallar dem ”aktör-nätverk”).⁶ I Latours studier ingår aktörerna (vetenskapsmännen som diskuterar), medierna (till exempel vetenskapliga publikationer) och instrumenten (till exempel laboratorieutrustning) i ett system som sammantaget producerar vetenskaplig kunskap. Vi kan kalla det ett kunskapssystem och det innehåller ofta alla de tre arenor som har beskrivits ovan. Det är dock en risk att jag i beskrivningen av det här systemet väljer ut de aspekter som jag i efterhand uppfattar som direkta bidrag till skapandet av en idé. Här är det alltså viktigt att även misstagen, det som kanske medvetet utelämnades eller omedvetet missuppfattades, ingår i beskrivningen.⁷

Idéer i exil

Oavsett vilken kontextualiseringsansats jag väljer arbetar jag med en kontext som förhåller sig till de tre olika arenor som beskrivits ovan. Men beroende på ansats förutsätter jag olika saker och lägger större vikt vid att undersöka andra, något som leder till delvis olika resultat. I det här och det följande stycket skall jag exemplifiera detta genom att diskutera Zambranos exil med hjälp av de två ansatserna. Andra världskriget och Spanska inbördeskriget utgjorde ett brott i den europeiska kunskapshistorien.⁸ Tyskland hade innan kriget varit en internationellt viktig vetenskapsnation,

⁶ Bruno Latour & Steve Woolgar: *Laboratory life. The construction of scientific facts* (Princeton, 1979) och Bruno Latour: *The pasteurization of France* (Cambridge Massachusetts, 1993).

⁷ Daniel Rodgers: ”Cultures in motion. An introduction”, i Rodgers, Raman & Reimitz (red.), *Cultures in motion* (Princeton & Oxford, 2014), 1–20.

⁸ Simone Lässig: ”Strategies and mechanisms of scholar rescue. The intellectual migration of the 1930s reconsidered”, *Social research* 84:4 (2017), 769–807.

och Spanien spelade stor roll i relation till Latinamerika. Kriget placerade stora grupper vetenskapsmän och filosofer i exil. Cirka 2000 tyska akademiker flydde Tyskland mellan åren 1933 och 1938. Från Spanien flydde runt 5000 akademiker och intellektuella mellan 1936 och 1939. Dessa akademiker ingick i mycket större flyktningrörelser: under 1939 flydde till exempel så många som 480 000 personer från Spanien.⁹ De spanska flyktingarna hamnade framförallt i Frankrike, Latinamerika och Sovjet. Krigens exil blev en kunskapscirkulerande händelse med avgörande betydelse för 1900-talets historia.

Mot den bakgrunden, vad kan ansatserna som jag beskrev ovan göra när jag närmar mig Zambranos exil? Med utgångspunkt i den första ansatsen kan jag konstatera att när Zambrano reste med föreläsningsanteckningar och manuskript färdades Ortegas ursprungliga idé – ”jag är jag och mina omständigheter” – till nya sammanhang. Idén formulerades redan 1914, och även om liknande idéer förekom på andra ställen i den europeiska filosofin och sociologin blev den Ortegas signum.¹⁰ Zambrano utvecklade sitt tidiga tänkande i direkt relation till denna idé.¹¹ En studie av hur hennes exil spred idén måste ta fasta på hur tanken uttrycktes på nya sätt och i nya medier som hon använde för att utveckla en egen position. Zambrano omsatte Ortegas idé i olika format efter att hon gått i exil: i egna föreläsningar, i radio på Kuba, men också i en mängd publikationer mellan 1940–1955. Exilens lokala förutsättningar ledde till preciseringar och omformuleringar. Att kontextualisera innebär i det här fallet därmed att förhålla en färdig idé till specifika, lokala och varierande uttryck.

Redan i Spanien spelade tanken om jagets nödvändiga koppling till omgivningen en betydande politisk roll för liberaler och socialister som förespråkade en demokratisering och föränd-

⁹ *Holocaust encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/german-jews-during-the-holocaust> 26/2 2020; Manuel Aznar Soler & Idoia Murga Castro (red.), 1939. *Exilio republicano español*, Gobierno de España, Ministerio de justicia, Ministerio de educación y formación pública (Madrid, 2019).

¹⁰ José Ortega y Gasset: *Meditaciones del Quijote. Obras completas*, vol. 1 (Madrid, 1966).

¹¹ Karolina Enquist Källgren: *María Zambrano's ontology of exile* (Zürich & New York, 2019).

ring av den spanska samhällsstrukturen.¹² Genom att koppla ett folks rättigheter till den omgivning som de levde i och bearbetade, förespråkade Zambrano en kulturell nyordning som också innebar ekonomisk omfördelning.¹³ I exilen, och speciellt på Kuba och i Puerto Rico – två öar som vid den här tiden var på väg att formera sig som självständiga nationer – spelade idén om kopplingen mellan ett folks miljö och dess omgivning – nu ofta tolkat i vidare bemärkelse som kultur – stor roll för respektive nationella projekt.

Från början av 1950-talet lämnade Zambrano Latinamerika och bosatte sig i Rom. Där uppstod en förändring i hennes tänkande som innebar att hon började skriva om sin egen exil. Idén om ett folks nära koppling till omgivningen, och rättigheter grundade i de förutsättningar som omgivningen gav, konfronterades med exilerfarenhetens svårigheter att höra hemma. I Rom samtalande hon inte med inflytelserika politiker (även om flera sedermera viktiga latinamerikanska politiker i omgångar befann sig i exil i Rom) utan satt istället på caféer och skrev i anteckningsböcker. Flera av de texterna publicerades inte förrän efter 1984 när hon återvänt till Spanien. I dessa anteckningar var det individens relation till ”den andra”, det vill säga främlingen och den som utsluts, som var temat. Exilen blev en metafor för grundläggande gränsdragningar mellan människor – en skillnad som hon menade var nödvändig för att det skall finnas ett jag eller ett folk. Idén ”jag är jag och min omgivning” kom därmed att få en helt annan betydelse i ett nytt sammanhang.

När Zambrano, hennes föreläsningssanteckningar och hennes idéer rörde sig mellan Spanien, Latinamerika och Rom fick de olika betydelser, beroende på de politiska och institutionella sammanhang där de plockades upp och omformulerades. Därför måste skiftningarna belysas just utifrån de sammanhang och arenor där idén fick mening – å ena sidan universitet och statliga myndigheter i Latinamerika och å andra sidan exilens nätverk av cafébordspolitiker i Rom. När idéns sammanhang ändrades,

¹² Victor Quimette: *Los intelectuales españoles y el naufragio del liberalismo 1923–1936*, vol. 1 (Valencia, 1998).

¹³ María Zambrano: *Horizontes del liberalismo*, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 1 (Barcelona, 2015).

förändrades också dess mening. Tanken om ett folks koppling till sin omgivning problematiserades och komplicerades genom att föras samman med en diskussion om vad som händer med den som är främling på en plats. Med den här ansatsen förutsätter jag en sammanhållen eller till och med formaliserad idé, som i uttrycket ”jag är jag och min omgivning”, vars betydelse jag sedan beskriver i olika variationer genom att jämföra med exilens lokala sammanhang. Då kan jag visa att den relativt stabila idén med tiden fick en allt mer fördjupad betydelse genom att förflytta sig.¹⁴ För att komma fram till det resultatet är det avgörande att beskriva idéns utvidgade sammanhang och hur det påverkade dess betydelse, bland annat genom att jämföra ursprungsidén med hur den formulerades på nya platser och arenor.

Att producera exil

Men skulle man inte lika gärna kunna säga att en så genomgripande omformulering av idén gjorde att den blev en ny idé? Och vore det i sådana fall inte bättre att använda den andra ansatsen som jag beskrev ovan och undersöka hur själva förflyttningen mellan platser och arenor skapade idén om främlingen i exil som grunden för ett samhälle? Med denna andra ansats förutsätter jag att idén om exil skapades genom ett system av förflyttningar av människor och idéer som är möjliga att beskriva. Det är extra motiverat eftersom idén om människan som främling, ”den andre”, och dennes relation till samhället var vanligt förekommande på flera platser i Europa under efterkrigstiden. På ett sätt som påminner om hur Bruno Latour studerar vetenskapliga fakta så skulle en sådan ansats innebära att utgå ifrån att cirkulation skapar historiska fenomen, snarare än att bara förflytta dem. Därutöver skulle kontextualiseringen ta fasta på frågor som inte handlar om vem som först kom på en idé utan hur idén blir till, vinner acceptans och betraktas som sann genom att cirkulera.¹⁵

¹⁴ Karolina Enquist Källgren: ”In the laboratory. Forms of knowledge as a methodological concept for the study of knowledge circulation”, i Östling et al. (red.): *Forms of knowledge*, 175–190.

¹⁵ James Secord: ”Knowledge in transit”, *Isis* 95:4 (2004), 654–672.

Zambranos idé om folket och dess nödvändiga relation till sin omgivning förändrades genom exilerfarenheten. Denna förändring motsvarades också av en förändring i hennes levnadsomständigheter. Genom flytten från Latinamerika till Rom avlägsnade sig Zambrano från de arenor som hon tidigare hade haft tillgång till. Hon började också att i högre grad skriva för en offentlig publik, så småningom även för en spansk exilpublik. I och med Francos död 1975 kom Zambrano att spela en viktig roll i den nya spanska offentligheten. Det var möjligt på grund av att hennes böcker, som skrivits i Rom men publicerats på latinamerikanska och franska förlag, nu blev tillåtna i Spanien. Politiska förändringar skapade nya förutsättningar för cirkulation när kunskapssystem började interagera.

I den nya spanska offentligheten framställdes Zambrano som den spanska ”demokratins moder” och när hon med den nya och socialdemokratiska regeringens hjälp repatrierades 1984 så symboliserade hennes återvändande det demokratiska Spaniens seger över diktaturen.¹⁶ Zambrano fick en ny publik, men också ekonomiska och institutionella fördelar. Det upprättades redan under hennes livstid en stiftelse med syftet att förvalta hennes mycket små tillgångar och arkiv, och 1986 tilldelades hon det mest prestigefyllda spanskspråkiga litteraturpriset *Premio Cervantes*, då som första kvinna någonsin.

Det är tydligt att Zambranos förändrade förhållanden, och tillgången till en ny och mycket större publik, formade hennes tankar om exil och exilikern. I *Los bienaventurados* skriver Zambrano att exilikern, *el exiliado*, är en nödvändig tankefigur som möjliggör nationsbegreppet. I flera dagstidningsartiklar reflekterade hon också över sin egen position som exiliker, som hon formulerade som en universell mänsklig erfarenhet, och vidare som ett levande minne som bibehållit demokratiska värderingar när

¹⁶ Hector Marquéz: ”Rodríguez Zapatero proclama la ’enorme deuda’ que él y el PSOE tienen con María Zambrano”, *El País* (21 april 2001); Anonym: “Con el retorno a España de la escritora María Zambrano finaliza el exilio de 1939”, *El País* (20 november 1984).

övriga Spanien gav sig åt diktaturen.¹⁷ Den gamla idén om folket och dess relation till omgivningen, som Zambrano redan i Spanien på 1930-talet hade diskuterat i termer av bland annat fördelningspolitik, blev en ny idé i relation till en ny publik och ett nytt politiskt sammanhang. Nu handlade den istället om den individuella exilikerns politiska betydelse som demokratiskt minne under diktaturen. Det var en idé som blev allmänt accepterad i det demokratiska Spanien när många som gått i exil nu flyttade tillbaka för att bygga upp demokratin. Den offentliga spridningen av idén ledde också till en lag om universell amnesti som möjliggjorde en ny demokratisk konstitution. Idén om exilikerns roll samspelade med det framväxande demokratiska kunskapssystem som utvecklades i Spanien efter diktaturen på ett sådant sätt att idén också var med och skapade själva systemet. I den här ansatsen är det alltså möjligt att studera hur idéer och system samspelar och förändras över tid.

Om jag alltså fokuserar på de system som möjliggjorde idécirkulation kan jag se hur idéer uppkommer och etableras just tack vare förflyttningar. Det är möjligt att hävda att den cirkulation som uppstod genom Zambranos flykt och återvändande skapade exilen som idé. En sådan studie skulle alltså lägga mindre vikt vid det ursprungliga problem som Zambrano fick från Ortega, och betydligt mer vikt vid de kunskapssystem där exil blev ett uttryck för det demokratiska samhället i en ny spansk offentlighet. För ett sådant resultat är det avgörande att beskriva hur olika arenor samverkade för att konstruera den nya offentlighet där Zambranos idéer spreds i Spanien, snarare än att jämföra detaljer i betydelsevariationer hos en idé.

Sammanfattning

I det föregående har jag diskuterat vad det innebär att kontextualisera genom cirkulation. En central fråga har varit relationen mellan en idéns lokala betydelser och dess förflyttning över tid och rum. Att kontextualisera ett historiskt fenomen genom

¹⁷ María Zambrano: *Los bienaventurados*, i Moreno Sanz (red.), *Obras completas*, vol. IV (Barcelona, 2019). María Zambrano: "Amo mi exilio", *ABC* (28 augusti 1984).

dess cirkulation innebär att reflektera över hur betydelsen hos idéer eller ting fördjupas och varieras i nya sammanhang, och i vissa fall skapas i den cirkulerande processen. I mitt exempel med Zambranos exil blir det tydligt att kontextualisering genom cirkulation innebär att ta fasta på arenor där en idé har kommit till uttryck, exempelvis nätverk av aktörer, medier eller offentliga och politiska institutioner.

I min tolkning av Zambranos idéer om folkets relation till sin omgivning och om exilen har jag illustrerat två sätt att kontextualisera utifrån cirkulation. Det första sättet är att fokusera på ting eller idéer som formuleras på en plats och sedan rör sig till andra platser och tider. Den ansatsen tillåter jämförelse och inre motsättningar mellan begreppets olika betydelser. Det första tillvägagångssättet innebär därmed en rekonstruktion av ett fenomenets lokala sammanhang, samtidigt som det förutsätter att fenomenet är relativt stabilt när det förflyttas. Det kan kännas igen och följas när det rör sig mellan sammanhang. Det är därför det kan jämföras även när det förekommer på olika platser eller formuleras på olika arenor. I tolkningen av Zambranos exil var det möjligt att beskriva den ursprungsidé som Ortega formulerade i sina föreläsningar och följa den när den rörde sig mellan platser – Mexico, Kuba, Rom – liksom mellan medier – föreläsningar, radioprogram, utbildningsmaterial. Resultatet blev en kartläggning av idén med ett antal variationer som uppstod genom att den förflyttades till nya meningssammanhang.

I den andra ansatsen fokuserade jag istället på hur cirkulation i sig – genom vad jag kallar kunskapssystem – skapar idéer, tankar eller ting. Den ansatsen möjliggjorde en beskrivning av hur idéer växer fram, sprids och blir dominerande eller allmänt accepterade som sanna. Detta andra tillvägagångssätt sätter framförallt ljuset på system för överföring eller cirkulation som är lika eller interagerar mellan olika platser. Det kan också innebära att man studerar hur själva systemen förändras över tid och i samspel med idéer som uppkommer i dem. I Zambranos fall kunde jag konstatera att den idé om exilikerns roll för samhällsgemenskapen som hon utvecklade i Rom och sedermera i Spanien var så olik den idé hon fått med sig från Ortega att det kanske är rimligare att tala om en helt ny idé. Den uppkom genom de förflyttningar som exilerfarenheten innebar. Till det kommer den förändring

av själva kunskapssystemet som uppstod i och med inträdet av den spanska demokratin. Under Franco-regimen var Zambranos och andra exilikers texter förbjudna i Spanien. I och med Francos död, och demokratis införande, införlivades exilikerna istället i det system som spred idéer. De fick institutionell anknytning till universitet och kulturinstitutioner, och deras erfarenheter kunde uttalas i det offentliga. De blev rent av avgörande aktörer i detta system och påverkade hur det utformades.

Beroende på vilket sätt jag kontextualiserar ges alltså olika analyser av samma historiska fenomen. Cirkulation som kontext erbjuder flera tillvägagångssätt att arbeta med ett material. Frågan är förstas hur jag skall välja vilken sorts kontextualisering som är mest rimlig? Som uttolkare måste jag, när jag väljer, göra ett antal avvägningar i relation till det material jag vill studera och den fråga jag vill besvara. Exempelvis kan jag fundera över om materialet innehåller en specifikt formulerad idé och som jag vet kan härledas till en viss tänkare eller ett givet sammanhang, eller innehåller det en allmänt vedertagen sanning där det är viktigt att undersöka hur den uppkom? Är jag intresserad av mångtydigheten hos en idé i sig själv, eller snarare samspelet mellan vissa idéer och vissa kunskapssystem? Är jag intresserad av att förstå olika betydelser hos en idé som verkar förekomma i flera olika sammanhang men som kanske inte är allmänt vedertagen, eller vill jag studera det kunskapssystem som möjliggjorde ett visst sorts tänkande som var allmänt vedertaget som sanning? Andra frågor handlar om hur jag ser på historien, alltså vilka teoretiska utgångspunkter jag väljer: är idéerna själva meningsbärande, eller är meningen hos idéer något som uppstår genom system och praktiker? Ett material eller en fråga innebär inte att jag måste välja den ena eller den andra ansatsen när jag kontextualiserar, men jag måste motivera mitt val.

Bibliografi

Anonym: "Con el retorno a España de la escritora María Zambrano finaliza el exilio de 1939", *El País* (20 november 1984).

Apter, Emily: *Against world literature. On the politics of untranslatability* (London & New York, 2013).

- Aznar Soler, Manuel & Idoia Murga Castro (red.): 1939. *Exilio republicano español*, Gobierno de España, Ministerio de justicia, Ministerio de educación y formación pública (Madrid, 2019).
- Enquist Källgren, Karolina: "In the laboratory. Forms of knowledge as a methodological concept for the study of knowledge circulation", i Johan Östling, et al. (red.): *Forms of knowledge. Developing the history of knowledge* (Lund, 2020).
- Enquist Källgren, Karolina: *María Zambrano's ontology of exile* (Zürich & New York, 2019).
- Enquist Källgren, Karolina: "Exile as context in history. A broader perspective on the circulation of knowledge", *Lychnos* (2017), 50–73.
- Enquist Källgren, Karolina & Fenoy Gutiérrez, Sebastián: "Presentación, Isla de Puerto Rico" *María Zambrano*, i Moreno Sanz, red., *Obras Completas* vol. 2 (Barcelona, 2016).
- Holocaust encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/german-jews-during-the-holocaust>, 26/2 2020.
- Jordheim, Helge: "The printed work as a site of circulation, dialogues, systems, and the question of genre", i Östling et al (red.): *Circulation of knowledge*.
- Larsson Heidenblad, David: "From content to circulation. Influential books and the history of knowledge", i Östling et al (red.): *Circulation of knowledge*.
- Latour, Bruno: *The pasteurization of France* (Cambridge Massachusetts, 1993).
- Latour, Bruno & Woolgar, Steven: *Laboratory life. The construction of scientific facts* (Princeton, 1979).
- Lässig, Simone: "Strategies and mechanisms of scholar rescue. The intellectual migration of the 1930s reconsidered", *Social research* 84:4 (2017), 769–807.
- Marquéz, Hector: "Rodríguez Zapatero proclama la 'enorme deuda' que él y el PSOE tienen con María Zambrano", *El País* (21 april 2001).

- Ortega y Gasset, José: *Meditaciones del Quijote. Obras completas*, vol. 1 (Madrid, 1966).
- Ouimette, Victor: *Los intelectuales españoles y el naufragio del liberalismo 1923–1936*, vol. 1 (Valencia, 1998).
- Rodgers, Daniel: ”Cultures in motion. An introduction”, i Rodgers, Raman & Reimitz (red.): *Cultures in Motion* (Princeton & Oxford, 2014).
- Ruud, Camilla: ”Materializing circulation: A gigantic skeleton and a Danish eighteenth-century naturalist”, i Östling et al (red.): *Circulation of knowledge*.
- Sandmo, Erling: ”Circulation and monstrosity. The sea-pig and the walrus as objects of knowledge in the sixteenth century”, i Östling et al. (red.): *Circulation of knowledge*.
- Secord, James: ”Knowledge in transit”, *Isis* 95:4 (2004), 654–672.
- Zambrano, María: ”Clases de Ortega y Zubiri”, manuskript nr. M-002, Fundación María Zambrano, 1933–1934.
- Zambrano, María: ”Amo mi exilio”, *ABC* (28 augusti 1984).
- Zambrano, María: *Persona y democracia*, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 3 (Barcelona, 2011).
- Zambrano, María: *Horizontes del liberalismo*, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 1 (Barcelona, 2015).
- Zambrano, María: *Los bienaventurados*, i Jesús Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 4 (Barcelona, 2019).
- Östling, Johan et al. (red.): *Circulation of knowledge. Explorations in the history of knowledge* (Lund, 2018).

Historisera nutiden! Att skapa stora diakrona meningssammanhang för nutidens praktiska frågor

Martin Wiklund

Kontextualisering har för historiker som regel handlat om att sätta fenomen i det förflutna i ett dåtida sammanhang. Det är relevant för att förstå historiska företeelser och frigör oss från förutfattade meningar och nutida tolkningskontexter. Här ska jag istället undersöka hur man kan kontextualisera och historisera nutiden. Det är en form av kontextualisering som historiker mer sällan arbetar med, men som det finns behov av. Hur kan man gå tillväga för att historisera nutiden? I det här kapitlet ska jag se närmare på ett konkret exempel – Philippe Ariès historia om hur attityder till döden har förändrats från medeltid till nutid i västerländsk kultur.¹ Det är en form av historieskrivning som kastar ljus över övergripande förändringar snarare än ett enskilt historiskt fenomen, och belyser normativa frågor i nutiden med hjälp av ett långt diakront perspektiv som sträcker sig från dåtid till nutid. Efterkrigstidens förhållningssätt till döden historiseras

¹ Texten byggde på en serie föredrag på Johns Hopkins University och utgavs på engelska med titeln *Western attitudes toward death: from the Middle Ages to the present* (1974: London, 1976). Texten finns även i svensk översättning med den sparsamma titeln ”Attityder inför döden” och ingår som ett avsnitt i textsamlingen Philippe Ariès: *Döden. Föreställningar och seder i Västerlandet från medeltiden till våra dagar* (Stockholm, 1978). En utförligare sammanhängande framställning finns i Philippe Ariès: *L’homme devant la mort* (Paris, 1977), i engelsk översättning, Philippe Ariès: *The hour of our death* (1981: Oxford/New York, 1991).

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Wiklund, M. 2022. Historisera nutiden! Att skapa stora diakrona meningssammanhang för nutidens praktiska frågor. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 167–181. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.k>. License: CC BY 4.0.

genom att sättas in i ett långt historiskt sammanhang som synliggör alternativa förhållningssätt och långsiktiga förändringar som lett fram till nutidens attityder.

Om behovet av långa historiska nutidsrelaterade kontexter

Innan jag visar hur Philippe Ariès bygger upp sitt meningssammanhang, ska jag förklara bakgrunden till behovet av den sortens kontextualisering. Många forskare och samhällsdebattörer har påpekat att vår tid lider av alltför kortsiktigt tänkande. Enligt en internationell framtidskommission från 2013 är den ökade kortsiktigheten i modern politik ett hinder för att behandla de stora frågor som avgör hur våra samhällen utvecklas i framtiden.² Historiker har en viktig samhällsuppgift att fylla i det sammanhanget genom att bidra med längre historiska perspektiv. Det är något som Jo Guldi och David Armitage argumenterar för i *The History Manifesto* (2014). Men de korta tidsperspektiven är enligt dem inte bara något som präglar de politiska och ekonomiska sfärerna, utan också ett problem i historisk forskning. De pekar på att många historiker sedan 1970-talet övergivit stora berättelser och långa tidsperspektiv för att istället inrikta sig på små, avgränsade ämnen och korta tidsperioder, till exempel i form av etnologiskt inspirerad mikrohistoria eller Quentin Skinners och Cambridgeskolans begreppshistoria. Guldi och Armitage kritiserar denna "short-termism" och pläderar istället för en förnyelse av historia med perspektiv som undersöker hur fenomen förändras över långa tidsperioder. Men hur gör man det i praktiken? Hur kan historiker bygga upp "the big picture"?³ För att få mer förståelse för det ska jag analysera Ariès text, men först ska jag förklara vad som gör hans form av historisering relevant här.

De problem som Guldi och Armitage pekar på är inte helt nya och handlar inte bara om hur lång tidsperiod den historiska kontexten spänner över. Det handlar också om hur den är relaterad till nutiden och dess frågor. Även en lång och omfattande

² Pascal Lamy et al.: *Now for the long term. The report of the Oxford Martin commission for future generations* (Oxford, 2013).

³ Jo Guldi & David Armitage: *The history manifesto* (Cambridge, 2014), 48, 112.

historisk kontext, som medeltidens mentalitet, kan vara avskuren från nutiden.

Enligt en slentrianmässig uppfattning om kontextualisering, som visar sig i uttryck som ”att sätta in fenomenet i sin historiska kontext”, hör kontexten till det förflutna. Den synen utvecklades framför allt inom 1800-talets historievetenskap. Många historiker, med Leopold von Ranke i spetsen, betonade vikten av att avstå från bedömning av det förflutna och att separera tolkningen av dåtiden från nutida intressen. Men redan från slutet av 1800-talet och årtiondena därefter växte kritiken mot denna form av historisering för att den inte lyckades bidra till vägledning i samtidens frågor. Kritik riktades mot historievetenskapens brist på nutidsrelevans och ensidiga inriktning på dåtiden, dess passivt betraktande karaktär och dess brist på övergripande synteser som kunde göra den växande mängden specialiserade forskningsresultat begripliga och meningsfulla.

Ariès relevans

I Frankrike gjordes flera försök att utveckla en mer syntetiserande historieskrivning med längre tidsperspektiv, till exempel av Henri Berr som startade tidskriften *Revue de synthèse historique* (1900–) och av de båda Annaleshistorikerna Marc Bloch och Lucien Febvre som drev tidskriften *Annales d'histoire économique et sociale* (1929–). Philippe Ariès hämtade viss inspiration från Bloch och Febvre, men hörde inte till huvudfåran bland historikerna i Frankrike. Längre var han verksam utanför universitetsvärlden som ”söndagshistoriker” och förlagsredaktör, och utvecklade sin syn på historia i det sammanhanget.⁴ Han såg vetenskapens specialisering och uppdelning mellan olika ämnesområden som problematisk och var missnöjd med de historiska experternas avgränsade studier och inriktning på politisk händelsehistoria. Istället önskade han fler syntetiska verk med inriktning på det folkliga livets historia eller på en hel civilisation med dess religiösa, politiska, sociala och kulturella aspekter. Synteserna skulle inte bara popularisera experters kunskap i

⁴ Ariès beskrev sig själv som ”söndagshistoriker”, i Philippe Ariès: *Un historien du dimanche* (Paris, 1980).

översiktsverk utan skrivas som självständiga böcker och rikta sig till en bredare intresserad allmänhet. Som förlagsredaktör gjorde han ett försök att främja en sådan inriktning och var bland annat ansvarig för två bokserier med rubrikerna *Civilisations d'hier et d'aujourd'hui* (Gamla och nutida civilisationer) och *Histoire des mentalités* (Mentaliteternas historia). Ariès sökte efter en typ av historieskrivning som kastade ljus över livet i det moderna samhället i jämförelse med tidigare samhällen och deras mentaliteter. Det är mot den bakgrunden man bör förstå perspektivet i hans egna böcker.⁵

Liksom mentalitetshistoriker i Annalestraditionen synliggjorde förändringar i sådant som kan framstå som oföränderligt i kortare perspektiv, undersökte Ariès grundläggande mänskliga fenomen i historiska perspektiv som sträckte sig över fem hundra eller tusen år. Som han påpekar i inledningen till sin bok om dödens historia kan man lätt tro att människans inställning till döden varit mer eller mindre oföränderlig, men ett längre tidsperspektiv synliggör de långsamma förskjutningar som skett över århundradenas lopp.⁶ I en tidigare bok från 1960, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Barndomens historia), hade Ariès historiserat barndomen och förhållningssättet till barn i ett perspektiv som sträckte sig från medeltiden till 1900-talet.⁷ Både vad gäller barndomens och dödens historia kastar studierna ett existentiellt och kritiskt ljus på det moderna samhällets kultur. En skillnad gentemot några av de andra mentalitetshistorikernas verk är att det historiska sammanhang som Ariès skapar inte är en avslutad period i det förflutna, exempelvis 1500–1800, utan ett sammanhang som sträcker sig fram till nutiden. En annan skillnad är att Ariès böcker tydligare anknyter till normativa frågor och inte bara syftar till att förstå det förflutna. Gentemot idealet om

⁵ Guillaume Gros: *Philippe Ariès (1914–1984). Un traditionaliste non-conformiste, de l'Action française à l'École des hautes études en sciences sociales* (Villeneuve d'Ascq, 2008), Kindle version, 181–187.

⁶ Ariès: *Döden*, 9.

⁷ Philippe Ariès: *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (Paris, 1960), i svensk översättning, *Barndomens historia* (Stockholm, 1982). Ariès var även medredaktör för en bred skildring av privatlivets mentalitetshistoria från antikens Rom till nutidens västerländska kultur. Philippe Ariès & Georges Duby (red.): *Histoire de la vie privée*, vol. 1–5 (Paris, 1985–87).

historisk kunskap oberoende av sin tid, betonade Ariès tvärtom att historikern är en aktör i sin egen tid. Det handlar inte om att driva igenom historiska teser som politisk aktivist, utan om att med historikerns medel föra dialog med det förflutna och svara på frågor som angår nutiden.⁸ Ariès speciella form av nutidshistorisering gör därför hans text om dödens historia relevant för det här kapitlet.

Ariès skildring av hur synen på döden har förändrats har förvisso utsatts för kritik och han modifierade sina tolkningar efter hand.⁹ Det avgörande för oss är dock att analysera hur det diakrona meningssammanhanget som omfattar nutiden är uppbyggt.

Dödens historia som exempel

Hur gör Ariès när han bygger upp det historiska meningssammanhanget om dödens historia? Vilka olika typer av element kan urskiljas? Hur relateras dåtid till nutid och hur går det till när fenomenen i det förflutna blir meningsbärande för nutiden och dess frågor?

Ariès inleder texten med att peka på olika förhållningssätt till döden som belyser påfallande skillnader mellan dåtid och nutid. Det ger upphov till mer generella frågor om hur den nutida inställningen till döden förhåller sig till tidigare förhållningssätt. Om man inte alltid har förhållit sig till döden som vi gör, när blev det så? Hur har attityden till döden sett ut tidigare? På så vis förvandlas den nutida attityden från en oreflekterad hållning till ett problem.

Ett centralt element av det historiska meningssammanhanget är dess tema, som likt en röd tråd förbinder dåtid och nutid. I ett första steg ställer han det moderna industrisamhället mot det traditionella samhället och pekar på hur döden ”förr” var närvarande som en accepterad del av vardagslivet, välbekant också för barn. Det var ofta en förutsedd och förberedd händelse som omgärdades av familjen, prästen och halvoffentliga ceremonier som likvakans besök av släkt, vänner och grannar. I nutiden däremot hade döden enligt Ariès närmast blivit tabu, något som man

⁸ Philippe Ariès: *Le temps de l'histoire* (1954: Paris, 1986), 238f.

⁹ Jmf Ariès: *Döden*, 242–244. Ariès: *The hour of our death*, xvi.

inte borde tala om när barnen hör på, ungefär som sexualitet i det viktorska samhället hade varit ett oanständigt samtalsämne som skulle undvikas. Det är svårt att ta miste på Ariès missnöje med nutidens förhållningssätt till döden. Utifrån skillnader mellan dåtid och nutid börjar han spinna en röd tråd om attityder till döden och hur de har förändrats, som motsvarar det centrala temat i det meningssammanhang som förbinder dåtid och nutid. Om det är nutidens attityd till döden som ska historiseras genom att sättas in i ett längre historiskt sammanhang, behöver temat som ska sträcka sig över olika epoker vara så pass allmänt formulerat att det ger utrymme för förändringar över tid och radikalt olika förhållningssätt till döden, vilket ett tema som ”attityder till döden” gör.

Ett mångfacetterat fenomen: att dela upp temat i olika aspekter

Skillnaden mellan dåtid och nutid i förhållningssättet till döden innehåller olika aspekter, eftersom attityder till döden kan skilja sig åt i flera avseenden. Det gör att temat i det historiska meningssammanhanget behöver bli mer mångfacetterat och delas upp i olika aspekter. När man ska formulera ett större historiskt meningssammanhang är sådana olika aspekter knappast något man kan urskilja omedelbart, utan något som kräver ett jämförande och analytiskt arbete utifrån de empiriska exempel man har tillgång till.

I det första avsnittet av Ariès historiska översikt tecknar han konturerna av en attityd till döden som han kallar ”den bemästrade döden” med exempel från tiden före 1700. Mot denna bakgrund urskiljer han sedan ett antal olika aspekter av dåtidens attityd till döden som skiljer sig från nutiden: 1) idealet om en medveten och förberedd död kontra den plötsliga, oväntade döden som det bästa sättet att dö; 2) en etablerad tradition med regler som vägleder hur olika parter ska förhålla sig till död och sorg kontra frånvaro av tydliga förhållningssätt med en viss villrådighet som följd hos den döende och de närstående; 3) döendet som ett offentligt skeende i hemmet med besök av grannar och vänner kontra döendet som avskilt skeende på en vårdinstitution;

4) döden som en accepterad och naturlig del av livet kontra döden som skräckinjagande och förnekad. Dessa fyra aspekter täcker inte allt som Ariès behandlar i resten av sin historia om döden, men de visar hur den övergripande tematiska röda tråden – attityden till döden – ges ett mer differentierat innehåll. För att identifiera dessa aspekter använder sig Ariès av jämförelser mellan dåtid och nutid, sätter frågetecken kring nutidens förhållningssätt och artikulerar olika sidor av skillnaderna.

Ariès lägger till ytterligare några aspekter med utgångspunkt i exempel från antiken och medeltiden. En femte aspekt handlar om de levandes relation till de dödas kvarlevor. Enligt Ariès präglades den romerska antiken av en distanserad men vördnadsfull inställning till de döda. Gravarna placerades utanför städerna för att hålla de döda på avstånd från de levande. Detta skick förändrades successivt inom tidig kristendom med martyrkulten, som efter hand medförde att många ville placera gravar i närheten av martyrernas viloplatser. Kyrkogårdar inrättades i anslutning till kyrkobyggnaden istället för att placeras utanför städerna. På dessa kyrkogårdar samlades de dödas ben, också i benhusen där de var synliga för besökare, vilket är ett tecken på den dåtida dödens närvaro och synlighet. Ytterligare ett märkligt fenomen för nutida betraktare är att det på platsen utanför kyrkan kunde försiggå handel, dans och lekar intill benhusen och att begravningar kunde genomföras mitt i denna villervalla. Med dessa exempel vill Ariès visa att de dödas närvaro inte var så dramatisk och ångestfylld under tidig medeltid som den blev senare.

En sjätte aspekt som Ariès uppmärksammar handlar om en kollektivistisk respektive individualistisk syn på döden. Han påpekar att det förekom massgravar för dem som inte hade råd att begravas i kyrkan, vilket antyder att det inte ansågs nödvändigt att ha en individuell grav. Vidare kunde gamla ben plockas upp ur gravar och placeras i benhusen. Det väsentliga tycks ha varit att bevaras inom kyrkans beskydd, inte att graven och benen lämnades orörda. Detta tolkar Ariès som uttryck för en mer kollektivistisk syn på döden och människors frälsning, i motsättning till senare epokers mer individualistiska attityd.

Tillsammans utgör dessa olika aspekter en viktig del av meningssammanhangets struktur. De skapar punkter för jämförelser

mellan olika epoker och ger ökad skärpa i analysen av olika epokers attityder till döden. Med utgångspunkt i sådana aspekter kan man formulera mer specifika frågor som kan riktas till andra epoker än ”dåtid” och ”nutid”, till exempel: Var attityden till döden snarare individualistisk eller kollektivistisk, privat eller offentlig, accepterad eller förnekad under perioden? Aspekterna gör det också möjligt att se att attityden till döden förändrades i ett avseende under en viss period, utan att alla andra aspekter behöver ha förändrats samtidigt. För den som vill skapa ett diakront historiskt sammanhang är det således värdefullt att identifiera olika aspekter av meningssammanhangets huvudtema för att kunna fånga fler facetter av förändringen.

Behovet av både synkron och diakron kontext

Även om det här kapitlet handlar om stora diakrona meningssammanhang är det viktigt att betona att synkrona kontexter också är betydelsefulla för Ariès tolkningar. Synkrona dåtidskontextualiseringar är nödvändiga för att förstå de enskilda empiriska fenomenen i dåtiden, till exempel arkeologiska gravfynd, kyrkogårdarnas placering och yttranden om döda och begravningar. Den sortens kontextualisering motverkar samtidigt en presentistisk tolkning av likheter och skillnader med nutiden. I Ariès fall består de synkrona dåtidskontexterna ofta av andra dåtida kulturuttryck, bakomliggande teologiska föreställningar och socio-ekonomiska förhållanden. Även om man främst är intresserad av att bygga upp ett stort diakront meningssammanhang är det med andra ord viktigt att ta hänsyn till olika epokers synkrona kontexter.

Det intressanta i det här sammanhanget är dock att Ariès sätter in de synkrona kontexterna i det stora diakrona meningssammanhanget om hur attityderna har förändrats. På så vis blir de historiska fenomenen meningsfulla inte bara som uttryck för en dåtida kontext, utan också i ett längre och nutidsrelaterat perspektiv. Hans text är fylld av formuleringar av typen ”ännu hade man inte...”, ”fortfarande uppfattades...”, ”ända in på 1900-talet” och ”i vår tid” som markörer för betydelsefulla förändringar över längre tid.¹⁰ De historiska fenomen som Ariès tar upp

¹⁰ Jmf t.ex. Ariès: *Döden*, 10, 15, 18, 49, 77–79, 87, 136, 182, 202.

kontextualiseras alltså på två olika sätt, dels som uttryck för attityden till döden som en del av en dåtida kulturell helhet, dels som tecken på förändringen av attityden i det större diakrona meningssammanhang som sträcker sig fram till nutiden.

Dödens föränderlighet: att dela upp temat i perioder

Det långa diakrona meningssammanhanget hos Ariès får sin inre struktur inte bara genom att urskilja olika aspekter av attityden till döden, utan också genom att dela in den historiska förändringen i olika perioder. Perioderna följer inte den etablerade kronologiska epokindelningen, utan deras gränsdragning, längd och innebörd är beroende av innehållet i de förändringar som skildras. Den röda tematiska tråden om den förändrade attityden till döden och dess olika aspekter är avgörande för periodiseringen. Detta något abstrakta sammanhang ska göras mer konkret och illustreras med exempel på hur Ariès delar in förändringen i olika epoker. För att det ska bli begripligt hur Ariès bygger upp sitt meningssammanhang beskriver jag samtidigt de viktigaste förändringarna hos de olika epokerna.

Den epok som Ariès benämner ”den bemästrade döden” präglas av acceptans eller resignation inför det individuella ödet. Den fungerar som en viktig referenspunkt i hans meningssammanhang och de historiska jämförelser han gör. En andra epok framträder i Ariès periodindelning under högmedeltiden med början på 1100-talet och utmärks av ökad betoning på individen. I kyrkportaler som illustrerar ”Den yttersta domen” vägs de enskildas själar och gärningar på våg för att skilja de rättfärdiga från de orättfärdiga. Denna betoning på individuell rättfärdiggörelse var enligt Ariès något nytt, i motsättning till den tidigare kollektivistiska uppfattningen som präglades av tron på en allmän återuppståndelse där domen inte var så påtaglig. Den yttersta domen och döden som en del av en kollektiv och naturlig ordning – ”alla ska dö” – ersattes av den individuella prövningen på dödsbädden. Här är således aspekten individualism kontra kollektivism avgörande för periodens gränsdragning. Ytterligare ett fenomen som Ariès tar upp i sammanhanget är den uppmärksamhet man fäste vid dödens fysiska förruttnelse, vilket han tolkar som ett uttryck för en förstärkt kärlek till det förgängliga livet. Ariès benämner den

andra perioden ”den egna döden” och karaktäriserar dess attityd som ”*en lidelsefull kärlek till livet och en ångest inför tanken att inte ha levt tillräckligt*”.¹¹ Därmed berörs andra aspekter, den om döden som skräckinjagande eller stillsamt accepterad och den om de levandes relation till dödas kvarlevor, som enligt Ariès kan relateras till individualismens aspekt.

En tredje period, som Ariès kallar ”din död”, ser han inträda på 1700-talet, även om den förändring som avses sträcker sig både bakåt och framåt i tiden. Döden dramatiseras och handlar i högre grad om de närståendes död. Från 1500-talet och 1600-talet förekommer en mängd representationer av döden som en kärleksakt eller en våldtäkt. Döden erotiseras, men till skillnad från den tidigare inriktningen på den egna döden handlar dessa uttryck framför allt om andras död, om saknade närståendes död. I samband med förändringen av synen på familjen på 1700-talet som präglad av ömhet och förtroende, dramatiseras känslorna inför de andras död och frånvaro. Ariès tolkar detta som att de efterlevande inte längre hade lika lätt att acceptera de andras död. De känslomässiga uttrycken för saknad och smärta blir ännu starkare under romantiken. Tidigare hade det funnits tydliga regler för hur de efterlevande och omgivningen skulle bete sig, men nu överskred man tidigare konventioner och kunde ge uttryck för häftiga känslor av sorg. Dessa förändringar anknyter dels till aspekten om det finns tydliga traditioner och regler för att hantera död och sorg, dels till aspekten om huruvida döden uppfattas som naturlig och vardaglig eller som absurd och skrämmande.

Till det sena 1700-talet och 1800-talet hör också ”välbehaget inför tanken på döden”.¹² Döden förskönades, bland annat uttryckt som en längtan till himlens ljuva tillvaro. Innebörden av erotiseringen, dramatiseringen och försköningen av döden i det stora diakrona sammanhanget är beroende av tidigare perioders förhållningssätt och blir bara begriplig i jämförelse med vad Ariès kallar ”den bemästrade döden” under antiken och tidig medeltid. De beskrivna förändringarna utgör samtidigt steg på vägen mot efterkrigstidens ångestfyllda död.

¹¹ Ariès: *Döden*, 70 (kursiv i citatet i original).

¹² Ariès: *Döden*, 43.

Den fjärde och sista perioden i Ariès historia, ”den tabubelagda döden”, handlar om de omvälvande förändringar som skedde vid mitten av 1900-talet och som har gjort att döden i princip har blivit frånvarande och osynliggjord, i skarp kontrast till det dominerande mönstret under perioden 1000–1900. Att döden har blivit något skamligt tycks enligt Ariès hänga samman med omgivningens vilja att skona den döende från oro och smärta. Det förhållningssättet har sedan kommit att gälla även omgivningens känslor och i förlängningen samhället i allmänhet. En bakgrund till denna attityd tycks vara av en stark förväntan på lycka som gör det svårt att acceptera döden. Starka känslomässiga uttryck för sorg eller att tala om döden kan då framstå som stötande konventionsbrott mot andras välmående.

Skillnaderna i attityder mellan nutid och tidigare epoker berör vidare individualisering, sekularisering och byråkratisering. En bakgrund till de förändrade attityderna var framväxten av det moderna och urbana industrisamhället, medan tidigare attityder dröjde sig kvar i regioner som fortfarande präglades av bondesamhällets livsformer. I nutiden dör man inte i hemmet längre, utan på sjukhus, omgiven av sjukhuspersonal snarare än av sin familj. Döden är därför inte närvarande i vardagslivet på samma sätt som i det förindustriella samhället. Döden på sjukhus är inte en existentiell händelse omgiven av religiösa ceremonier, utan ett medicinskt definierat tillstånd.

För att bygga upp ett stort historiskt meningssammanhang behöver man således, om vi följer Ariès exempel, förtydliga de olika aspekter av förändringen som ska uppmärksammas och dela upp förändringen i olika perioder i anslutning till dessa aspekter. I praktiken sker detta i en ömsesidig process där förståelsen av vilka förändringsaspekter som är relevanta fördjupas i takt med en större förståelse av när förändringarna sker. Det kan vara en hjälp för förståelsen att som Ariès formulera träffande etiketter, som ”den bemästrade döden”, för att fånga sammanhängande perioder som knyter olika aspekter till varandra i större helheter.

Historiseringen av nutiden

Syftet med denna form av kontextualisering är att historisera nutiden, men vad innebär det mer specifikt och hur går det till i

det här fallet? Historiseringen av nutidens attityd till döden gör att den framstår i ett annat ljus genom att relateras till och kontrasteras mot tidigare epokers förhållningssätt. Det är inte i första hand det förflutna utan nutiden som ska belysas. Förändringarna i det förflutna pekar fram mot frågan hur man ska se på nutidens attityd till döden. Hur förändrar historiseringen synen på nutidens förhållningssätt?

För det första gör det historiska meningssammanhanget att nutidens uppfattningar om döden inte längre framstår som eviga eller naturgivna. Historiseringen gör nutida förhållningssätt mindre självklara och inbjuder till självreflektion. För det andra bidrar den till ökad förståelse av hur det kommer sig att nutida västerlänningar har de attityder till döden som de har. Den synliggör attitydernas historiskt betingade karaktär och historiska förändringar som bidragit till nutidens förhållningssätt.

För det tredje bidrar både den synkrona och diakrona kontextualiseringen till fördjupad förståelse av innehållet i nutidens syn på döden. Genom att identifiera olika aspekter och relatera dem till varandra framstår nutidens attityder inte som disparata kulturuttryck utan som delar av ett mer allmänt förhållningssätt som hör till epoken. Jämförelserna med tidigare epoker gör samtidigt att nutidens attityder framträder tydligare.

För det fjärde har den historia som Ariès berättar vissa inslag av en förfallshistoria som utmynnar i en kritik av nutiden:

Den gamla attityden, där döden är på samma gång välbekant, näralliggande, undertryckt och oväsentlig, står i alltför drastisk motsättning till vår egen, där döden är till den grad skrämmande att vi inte längre vågar nämna den vid namn. [...] Jag menar inte att döden förr var grym och att den upphört att vara det. Jag menar tvärtom, att det är i vår egen tid den blivit grym.¹³

Denna kritik är inte bara en påklistrad åsikt, utan bygger på innehållet i den historia som Ariès berättar om den förändrade attityden till döden. Kritiken är dock inte ett automatiskt resultat av det förflutna som sådant, utan är delvis beroende av vilka aspekter Ariès väljer att uppmärksamma. I det här fallet bygger kritiken av nutiden på att vissa inslag i tidigare epokers

¹³ Ariès: *Döden*, 16–17.

förhållningssätt har gått förlorade och på att den moderna ångestfyllda och ”tabuiserade” döden är ett resultat av historiska samhällsförändringar.¹⁴

Ariès kritiska berättelse inbjuder, för det femte, indirekt till ett förändrat förhållningssätt till döden och kan åtminstone delvis ses som ett inlägg i en diskussion om hur nutidens samhälle bör förhålla sig till döden. Det meningssammanhang som han formulerar inbjuder inte till vilken förändring som helst, utan synliggör vissa problem och indikerar därigenom en viss framtidsorientering. Det handlar bland annat om att skapa en större öppenhet kring den egna och andras död, om att göra döende patienter mindre utlämnade åt sig själva och om värdet av etablerade ritualer kring döendet som gör det lättare för de inblandade att hantera döden.¹⁵

Vad kan vi lära av exemplet?

Vad kan vi sammanfattningsvis lära oss av Ariès exempel om att historisera ett nutida fenomen? Hur kan man gå tillväga för att bygga upp liknande historiska och diakrona meningssammanhang? Exemplet ger vägledning genom att förtydliga viktiga element i sådana meningssammanhang: det nutida fenomen som ska problematiseras och förstås, en tematisk röd tråd som förbinder dåtid och nutid (attityder till döden), olika analytiskt skilda aspekter av temat (till exempel huruvida döendet sker i hemmet eller på institution) och de olika perioderna i den historiska förändringen (till exempel ”den bemästrade döden” och ”den förnekade döden”).

Dessa element kan man omvandla till frågor för att formulera andra meningssammanhang: vilket nutidsfenomen ska historiseras? Vad ska den tematiska röda tråden handla om? Vilka olika aspekter finns av den tematiska förändringen och är relevanta att uppmärksamma? Vilka betydelsefulla förändringar har skett över tid och vilka perioder kan de historiska förändringarna delas in i?

¹⁴ Jmf de avslutande formuleringarna i Ariès: *Döden*, 71.

¹⁵ Resonemanget bygger i viss mån på de fyra praktiska funktioner med historisk kunskap som beskrivs i Martin Wiklund: ”Den historiska kunskapens praktiska ändamål. Från avbildning till ett reflexivt och dynamiskt historiemedvetande”, *Scandia* 2013:2, 113–124.

För att bygga upp ett meningssammanhang som kan belysa det nutida fenomenet på ett relevant sätt är det viktigt att ta utgångspunkt i det som ska belysas – inte i det förflutna som sådant. Det räcker inte bara att den historiska kontextualiseringen mynnar ut i nutiden. Vilka aspekter som bör uppmärksammas beror även på vad som kan vara problematiskt eller värdefullt med det fenomen som historiseras. Förståelse av vilka aspekter som är relevanta att inkludera är knappast något man har från början. Som regel växer den fram med ökad kunskap om fenomenet och dess förändring över tid.

Eftersom den här sortens historisering berör normativa nutidsfrågor finns det särskild anledning att se upp med tendensen att projicera en tolkning på det förflutna för att skapa en önskad sensmoral. För att motverka den risken är det lämpligt att knyta den tematiska röda tråden till öppna, genuina frågor, så att det skapas utrymme för den historiska kunskapen att verkligen belysa nutidens frågor med nytt innehåll. Slutligen, eftersom det är omöjligt att vara expert på alla de fenomen och historiska epoker som stora historiska meningssammanhang omfattar, finns det goda skäl att hysa en viss ödmjukhet i anspråken på giltighet i tolkningarna såväl av de enskilda historiska fenomenen som av den övergripande historiska förändringen.

Bibliografi

- Ariès, Philippe: *Le temps de l'histoire*, förord av Roger Chartier (1954: Paris, 1986).
- Ariès, Philippe : *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (Paris, 1960).
- Ariès, Philippe: *Western attitudes toward death: from the Middle Ages to the present* (1974: London, 1976).
- Ariès, Philippe: *L'homme devant la mort* (Paris, 1977).
- Ariès, Philippe: *Döden. Föreställningar och seder i Västerlandet från medeltiden till våra dagar* (Stockholm, 1978).
- Ariès, Philippe: *Barndomens historia* (Stockholm, 1982).
- Ariès, Philippe & Georges Duby (red.): *Histoire de la vie privée*, vol. 1–5, (Paris, 1985–87).

- Ariès, Philippe: *The hour of our death* (1981: Oxford/New York, 1991).
- Gros, Guillaume: *Philippe Ariès (1914–1984). Un traditionaliste non-conformiste, de l'Action française à l'École des hautes études en sciences sociales* (Villeneuve d'Ascq, 2008), (Kindle version).
- Guldi, Jo & David Armitage: *The history manifesto* (Cambridge, 2014).
- Lamy, Pascal et al.: *Now for the long term. The report of the Oxford Martin commission for future generations* (Oxford, 2013).
- Wiklund, Martin: ”Den historiska kunskapens praktiska ändamål. Från avbildning till ett reflexivt och dynamiskt historiemedvetande”, *Scandia* 2013:2, 113–124.

Att väva samman allting: Om kontextens kontext

Elisabeth Mansén

Aktiviteten att väva samman allting skapar en vacker bild av akademiskt arbete. Det är vad ordet kontext betyder (lat. *con*, tillsammans; *texere*, väva) och det kan presenteras som ett vetenskapligt ideal eller som ett ord som beskriver vad vi faktiskt gör och bör göra. Vi forskar, tänker och skriver för att till slut väva samman allting. Därefter gäller det att göra ett rimligt urval och presentera resultatet för andra. Det är också vad som sker i detta kapitel, som ger ett historiskt perspektiv på orden kontext och kontextualisering och studerar hur de introducerats som kontroversiella ord inom ett humanistiskt ämne vid svenska universitet. Dessutom diskuteras alternativa formuleringar och såväl svensk som internationell kritik av begreppen. Den som vill kan också läsa kapitlet som ett exempel på sig själv, ett sätt att kontextualisera ordet kontext.

Diskussioner om kontext handlar nästan alltid om de företeelser vi forskar om och försöker förstå, men det är lika relevant att granska de sammanhang vi själva skapar och ingår i. Vi har alla en kontext och en position som påverkar vår forskning, kanske också ett inflytande på hur ordet kontext används i vår tid. Därför startar kapitlet med ambitionen att förstå kontextens allmänna position och ställer frågor om hur själva orden kontext och kontextualisering hanteras i ordböcker och uppslagsverk, hur de definieras lexikaliskt, var de används i vetenskapliga sammanhang och hur allt detta förändras över tid. Det kompletteras sedan med mer specifika inblickar i en enskild vetenskaplig disciplin som idéhistoria

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Mansén, E. 2022. Att väva samman allting: Om kontextens kontext. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 183–202. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.l>. License: CC BY 4.0.

och dess bruk av ordet kontext. Framställningen bygger på allt från internationell forskning till äldre svenska ordböcker och personliga minnen.

Kontexten genom tiderna

Hur gamla är egentligen orden kontext och kontextualisering? Eftersom de har rötter i latinet kan de ha varit tillgängliga länge och faktum är att åtminstone det engelska ordet *context* kan spåras till renässansen i den fascinerande databasen Ngram. Den genererar en graf som i procent anger antalet träffar per år för ett visst ord. Resultatet är tänkvärt men av begränsat forskningsmässigt värde eftersom det visserligen bygger på ett stort antal engelskspråkiga texter från 1500 till 2008, men oklart vilka. När kurvan för ordet *context* har sina första pucklar under 1500-talet kan träffarna antagligen spåras till enstaka verk. Den verkliga uppförsbacken kommer på 1900-talet. Kurvan börjar svänga uppåt efter Första världskriget, blir brantare efter Andra världskriget och kastar sig från 1950 upp mot aldrig tidigare skådade höjder, utan minsta dipp, till år 2000. Det är nästan tio gånger vanligare än *paradigm* och mer än dubbelt så vanligt som *discourse* (som under hela perioden 1581–1828 ligger högre än idag).¹ Gemensamt för dem alla är att deras kurvor dalar efter år 2000.² Denna enkla undersökning stämmer väl med den internationella forskningslitteraturens framställning av ordets historia.

Hur ser det då ut i svenska ordböcker och uppslagsverk? Var finns ordet och vad anses det rent lexikaliskt betyda? Det mest intressanta är att studera dess räckvidd. Handlar kontexten bara om litterära verk eller sträcker den sig utanför textens och kanske också språkets domäner till en omgivande och svårtolkad verklighet? Generellt tycks betydelsen av textsammanhang dominera, även om det tidigt finns vissa variationer och försiktiga öppningar mot en vidare värld.

¹ Engelska titlar inledda med ordet *Discourse* heter på svenska något i stil med Gustaf Knös: *Samtal med mig sjelf om werlden, menniskan och Gud* (Uppsala, 1824).

² Programmet räknar med tio decimaler. Ngram för *context*, *paradigm* och *discourse*, <https://books.google.com/ngrams/7/11> 2018.

I Anders Fredrik Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–1853) knyts kontext nära till texten men har som första betydelse en tolkning vi tycks ha förlorat: en skrifts hela innehåll. Den andra betydelsen blir ett textställes sammanhang med det som står före och efter.³ I *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB), i ett häfte tryckt 1937, inkluderas äldre exempel på användning av ordet kontext från 1671, 1773, 1892 och 1922. Förklaringen startar med betydelsen ”text i sitt sammanhang”. I de två efterföljande försöken att ringa in ordets innebörd sätts referenserna till texten inom parentes. Om man hoppar över parenteserna blir betydelsen då ”sammanhang med det föregående o. efterföljande” (lånat från Dalin) respektive ”innehåll”. Det ger återigen en viss möjlighet att tala om en vidare kontext än den skrivna texten. *Svenska Akademiens Ordlista* (SAOL), som finns i 14 upplagor från 1874 och framåt, tar inte upp ordet kontext under 1800-talet, utan först i SAOL 7 från 1900, dock utan någon förklaring.⁴ Förklaringen kommer i SAOL 8 från 1923 och är förvånande nog inte bunden till texten och faktiskt inte heller till språket. Kontext anges syfta på ”(Tanke)sammanhang”, en betydelse som skulle fungera väl än i dag.⁵ Man kan verkligen undra var det kommer ifrån, särskilt som ordet därefter försvinner under ytan igen och saknas i SAOL 9 från 1950. När det återkommer i SAOL 10 från 1973 har ordet återgått till sin snävare betydelse som just ett skriftställes sammanhang.⁶ Tyvärr är det denna form som därefter upprepas utan ändring. SAOL 14 från 2015 anger fortfarande betydelsen ”textställes sammanhang” även om den har en lite mindre stil på bestämningen. Öppnare är förklaringen av ordet kontextuell,

³ Anders Fredrik Dalin: *Ordbok öfver svenska språket* (Stockholm, 1852). ”1) Innehållet af en skrift. – 2) Ett ställes i en skrift sammanhang med det föregående och efterföljande”.

⁴ *Svenska akademien ordlista över svenska språket*, Första upplagan (Stockholm, 1874) resp. Sjätte upplagan (Stockholm, 1889). SAOL finns även tillgänglig online <http://spraakdata.gu.se/saolhist>.

⁵ Kontext, *Svenska akademien ordlista över svenska språket*, Åttonde upplagan (Stockholm, 1923).

⁶ Kontext, *Svenska akademien ordlista över svenska språket*, Tionde upplagan (Stockholm, 1973).

som anges betyda ”betydelse som färgas av sammanhanget”, vilket onekligen kan syfta på mycket mer än bara text.⁷

Författarna till standardverket *Svenskt litteraturllexikon* (1970) tecknar en annan historia som lyfter fram den betydelse kontext fick i egenskap av nyckelbegrepp inom *New criticism* på 1920-talet och då särskilt hos litteraturkritikern I.A. Richards. Nykritikerna ville genom *close reading* öppna för större komplexitet och mångtydighet i texttolkningen, men tog samtidigt avstånd från en äldre litteraturvetenskap med fokus på biografiska och idéhistoriska sammanhang. Presentationen av innebörden i ordet kontext i *Svenskt litteraturllexikon* är dock vidare än nykritikernas och hävdar att man måste ta hänsyn till kontexter på olika nivåer. Artikeln nämner fyra relevanta kontextnivåer: språket och dess syntax, den omgivande texten, den konkreta situationen samt den sociala och kulturella verkligheten.⁸ År 1970 är följaktligen ordet kontext och dess betydelse av vidare sammanhang väl förankrat i svensk humanistisk vetenskap.

En betydelse som är vidare än text men ändå bunden till språket återfinns i flera nyare ordböcker och uppslagsverk. *Svensk ordbok* från 2009 översätter helt enkelt kontext med ”språkligt sammanhang”, vilket öppnar för lite mer än skriven text. *Nationalencyklopedin* (NE) presenterar 2018 inom parentes en vidare etymologisk förklaring med hänvisning till vävnad, sammanhang och inre följdriktighet, men återvänder sedan till en språkrelaterad betydelse:

kontext (latin *contex'tus* ’vävnad’, ’sammanhang’, ’inre följdriktighet’), det språkliga sammanhang som ett ord eller ett yttrande ingår i; i pragmatiskt inriktad lingvistik även om den icke-språkliga situation där en språkhandling sker.⁹

⁷ Kontext, kontextuell, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Fjortonde upplagan (Stockholm, 2015).

⁸ Kontext resp. New Criticism, *Svenskt litteraturllexikon*, 2. utv. uppl. (Lund, 1970) 291, 389f. Huvudansvarig för andra upplagan var Louise Vinge, i egenskap av professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Författare av artikeln om kontext var hennes kollega docent Per Erik Ljung medan docent Harald Elovson skrivit om nykritiken. Ordet kontext finns inte med i första upplagan av *Svenskt litteraturllexikon* (Lund, 1964).

⁹ Kontext, *Svensk ordbok* (Stockholm, 2009), Kontext, *Nationalencyklopedin* <https://www.ne.se/13/1> 2020.

För att få en betydelse som går utöver språkets gränser måste man enligt NE söka sig till den pragmatiska lingvistik. Idéhistorikers och andras preferens för ett vidare kontextbegrepp noteras inte.

Wikipedia har en filosofiskt vid definition som passar idéhistoriker utmärkt: ”Kontext betyder omständigheter, sammanhang, omgivning eller övergripande situation”. I texten hänvisas kort till strukturalism, postmodernism och hermeneutik.¹⁰ Engelska Wikipedia hade hösten 2018 en liknande vid och lite vag definition som lät *context* syfta på de omständigheter som omger en händelse (*event*). Då hänfördes ordet mer specifikt till språk- och samhällsvetenskaper som semiotik, lingvistik, sociologi och antropologi. Någon fransk eller tysk variant presenterades inte, däremot fanns uppslagsordet redan då på arabiska, finska, kinesiska, indonesiska, malaj, portugisiska, spanska och ryska.¹¹ En förnyad kontroll 2020 ger ett ännu vagare intryck eftersom ingen given definition anges, bara möjliga betydelser och då i anslutning till skilda områden, som lingvistik, arkeologi, datavetenskap och mykologi. År 2020 har vissa språk försvunnit och nya tillkommit, som franska, japanska, katalanska, holländska, slovakiska, tjeckiska och tyska.¹² Allra vidast är förklaringen av kontext i svenska Wiktionary, där kontext sägs vara ”det som något hör ihop med”.¹³ Som jämförelse föreslås *situation* och som synonym anges *sammanhang*. Som besläktade ord noteras både kontextuell och kontextualisera, men allra mest intressant för idéhistoriker är det avslutande tipset om att även se på ordet världsbild. Kanske kan man tolka detta som att idéhistoriker använder en nyare och mer allmän betydelse av ordet kontext, speglad i snabbt föränderliga och mindre prestigeladdade media som Wikipedia och Wiktionary, medan en äldre och kanske mer litteraturvetenskaplig betydelse dominerar traditionsbundna publikationer som NE och SAOL.

Detta mönster gäller dock inte ordet kontextualisera som det presenteras i Nationalencyklopedin. Förklaringen i NE lyder:

¹⁰ Kontext, Wikipedia, <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020.

¹¹ Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org> 10/11 2018.

¹² Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org> 15/1 2020. Sidan uppdaterades 9/2 2019.

¹³ Kontext, Wiktionary, <https://sv.wiktionary.org/wiki/kontext> 15/1 2020.

”kontextualisera, att placera (t.ex. ett ord eller en idé) i ett speciellt sammanhang, en kontext”.¹⁴ Kontext ställs här parallellt med ”speciellt sammanhang”, vilket inte nödvändigtvis är en text eller ett språkligt sammanhang utan har en generell betydelse av idésammanhang som förutsätter, eller i alla fall inbjuder till, en vidare betydelse även av ordet kontext.

I behandlingen av ordet kontextualisera tycks det också finnas en viss ideologisk skillnad mellan svenska och engelska associationer till ordet kontext. Ett exempel kan göra det tydligt. Engelska Wiktionary håller sig huvudsakligen till att jonglera med ordformerna. Att kontextualisera innebär att placera i en kontext, kontextualisering syftar på denna handling eller process. Men kopplingen mellan meningsskapande och ursprungssituation betonas genom tillägget ”making sense of information from the situation or location in which the information was found”.¹⁵ Det är en aspekt som saknas på svenska Wiktionary. Där finns sedan kl. 00.04 den 29 november 2018 en förklaring av verbet kontextualisera som börjar med satsen ”sätta in något (t.ex. ett ord, en idé eller en aktivitet) i ett sammanhang (en kontext)”, men fortsätter med ett intressant tillägg: ”utifrån en särskild föreställning studera ett fenomen”.¹⁶ Det är en tänkvärd formulering som i stället för att söka sig till ursprung och mening väljer att tala om en kritisk hållning och framhäver hur mycket valet av kontext betyder för perspektiv och resultat.

Vetenskapliga kontexter

Hur orden kontext och kontextualisera hanteras i språket i stort är visserligen viktigt, men ännu mer intressant är kanske att försöka avgöra hur och när de används i vetenskapliga sammanhang. Kontextualisering flyttar sig i vetenskapliga miljöer rätt sent från en högst specifik syftning till en mer allmän innebörd, men ordets

¹⁴ Kontextualisera, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> 13/1 2020.

¹⁵ Contextualize, Wiktionary (eng.) <https://en.wiktionary.org> Sidan uppdaterades 14/3 2019; Contextualization, Wiktionary (eng.) <https://en.wiktionary.org> 13/1 2020.

¹⁶ Ordet kontextualisering tillkom ett dygn senare, Wiktionary (sv.) <https://sv.wiktionary.org>, 13/1 2020. Skapad 30/11 2018 kl. 01.45.

hemvist förändras hela tiden. Hösten 2018 fanns *contextualization* på engelska Wikipedia bara med hänvisning till *computer science*. I januari 2020 tillkom hänvisningar till bibelöversättningar och sociolingvistik. Dessutom presenteras ordet *contextualism* som en filosofi, ”a collection of views in philosophy which argue that actions or expressions can only be understood in context”.¹⁷ Sidan skapades den 25 februari 2019 och presenterar en tolkning med mening och begriplighet i centrum. Tio dagar tidigare skapades en lång artikel om *contextualism* som anges behandla den epistemologiska och etiska aspekten av ordet, till skillnad från den semantiska. Det filosofiska perspektivet förstärker kopplingen till sanningsanspråk och meningsteori, det etiska perspektivet innebär associationer till situationsetik och relativism. Epistemologiskt och språkligt relevant är en diskussion av kunskapsproduktion och uppfattningen att vissa ord är särskilt kontextberoende (*context-sensitive*). Direkt udda är en referens till kontextualism inom arkitekturen. Historiskt anses kontextualismen kopplad till diskussioner om skepticism, men den uppfattas ändå som en riktning som uppstår i slutet av 1900-talet och exemplifieras av en rad filosofer, huvudsakligen med referenser från 2000-talet.¹⁸ Den svenska artikeln om kontextualism är en betydligt kortare variant av den engelska, med större fokus på filosofi, men märkligt nog inkluderande referensen till arkitektur och design.¹⁹

Hur förhåller det sig då med ordet kontext i vetenskapliga texter? Ett hanterligt material av historiskt intresse erbjuder studiet av avhandlingstitlar. Avhandlingstitlar är prestigeladdade och taktiskt valda, dels för att representera avhandlingens innehåll, dels för att framhålla författarens vetenskapliga kompetens. De bör kunna säga något om vetenskapliga ords genomslag och popularitet. Den första svenska avhandlingen i Libris med ordet

¹⁷ Contextualization, Wikipedia (eng) <https://en.wikipedia.org> 13/1 2020. Skapad 25/2 2019.

¹⁸ Contextualism, Wikipedia (eng) <https://en.wikipedia.org> 13/1 2020. Skapad 15/2 2019, reviderad 27/10 2019. Quentin Skinner nämns inte i artikeln.

¹⁹ Kontextualism, Wikipedia (sv) <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020. Skapad 1/3 2019.

kontext i titeln är tryckt 1975.²⁰ Den handlar explicit om teori och metod och ordet syftar på innehållsanalys av texter. Den är en enstaka förekomst följt av en lång tystnad under resten av 1970-talet och hela 1980-talet. Först år 1990 händer något. Kontext används då i två avhandlingstitlar, där innebörden har frigjort sig från texten och gett sig ut i den empiriska verkligheten. En avhandling från 1990 nämner marknadsföringens kontext och en religionshistorisk avhandling om häxprocesserna från samma år har social och ecklesiastisk kontext i undertiteln.²¹ År 1991 utkommer tre avhandlingar med ordet kontext i titeln, syftande på socio-kulturell kontext, institutionell kontext och svensk-finsk kontext. Under 1990-talet används ordet kontext först med syftning på många olika sammanhang, men frikopplas sedan från sina bestämningar och får en mer allmän syftning. En avhandlingstitel från 1995 talar om ”en kontext” utan att ange vilken och i fyra titlar från slutet av decenniet (1998–2000) står ordet kontext ensamt.²² Med eller utan bestämningar, ibland vaga och vida, förblir kontext ett populärt ord i avhandlingstitlar sedan dess. De flesta gäller samhällsvetenskapliga avhandlingar från mitten av 2000-talet; fyra år 2003, tre år 2005, fem år 2006, tre år 2007. År 2008 kommer en populär nyhet – talet om en svensk kontext utan närmare precisering och utan referens till någon annan nation. Mellan 2008 och 2017 förekommer det i fyra avhandlingstitlar. Totalt listar Libris 38 avhandlingar på svenska med ordet kontext i titeln.²³ Därtill kommer sex festskrifter och tio konferensbidrag.²⁴ Om man söker på alla titlar på svenska förtecknade på

²⁰ Dagmar Lagerberg, *Kontext och funktion: Bidrag till innehållsanalysens teori och metod* (Uppsala, 1975).

²¹ Karin Tollin, *Konsumentbilder i marknadsföringen av livsmedel: En studie om marknadsföringens kontext inom svensk lantbrukskooperativ livsmedelsindustri* (Stockholm, 1990), Birgitta Lagerlöf-Génetay: *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668–1671: Bakgrund i Övre Dalarna. Social och ecklesiastik [sic] kontext* (Stockholm, 1990).

²² Kontext i titeln på avhandlingar på svenska, <http://libris.kb.se/hitlist> 13/1 2020.

²³ Antalet träffar är 49 men vissa texter förekommer i flera varianter, t.ex. som e-böcker. Kontext i titeln på avhandlingar på svenska, <http://libris.kb.se/hitlist> 13/1 2020.

²⁴ Kontext i titeln, <http://libris.kb.se> 13/1 2020. Dessutom förekommer kontext i elva läromedelstitlar, nio knutna till en serie.

Libris blir antalet 309, där den första noteras år 1971.²⁵ Ordet kontext har sedan 1990 avgjort etablerat sig vid svenska universitet. Historiografiskt har utvecklingen stora likheter med de större mönster vi redan sett, men introduktionen sker senare i Sverige och ordets popularitet verkar mer varaktig.

Mode och metod

Hur ser det ut med bruket av kontext och kontextualisering om vi lämnar de allmänvetenskapliga sammanhangen och söker oss till en enskild disciplin? Idéhistoria är känt som ett ämne som numera ofta talar om kontextens betydelse och ibland uppfattar kontextualisering som sin egen mest självklara metod. Men orden har inte alltid funnits tillgängliga. En av mina lärare i idé- och lärdoms historia i Lund, Hertha Hanson, disputerade 1984 på en avhandling som länge gick under arbetsnamnet ”J.H. Ekendal i sitt sammanhang”.²⁶ Kontexten var avgörande, men ordet användes inte. Det verkar onekligen som om behovet fanns innan ordet användes, vilket bidrar till förståelsen av dess popularitet.

Innan ordet kontextualisering introducerades försökte jag förmedla idéhistorikernas speciella förhållande till sitt ämne med hjälp av metaforiska tidsmaskiner och osynlighetskappor. Som studievägledare på 1980-talet skulle jag presentera idé- och lärdoms historia samt teoretisk och praktisk filosofi för otåliga gymnasister. Det fanns mycket som förenade dem, men eftersom samtliga ämnen tenderade på samma filosofihistoriska grundbok, Gunnar Aspelins *Tankens vägar*, uppstod frågan vari skillnaden låg. Jag hävdade att filosofernas önskedröm var att skicka en

²⁵ Magnus Ottosson: *Hexagrammet och pentagrammet i främreorientalisk kontext* (Lund, 1971). 1970-tal 4, 1980-tal 14, 1990-tal 52, 2000-tal 114 och 2010-tal 130. Antalet titlar blir färre om man tar bort fel och dubletter. Kontext i titeln, <http://libris.kb.se/16/1/2020>. Antalet titlar skulle kunna bli fler om man tog med böcker med engelska titlar skrivna av svenska akademiker. Av särskilt intresse är Claes Schaar: *The full voice'd quire below: Vertical context systems in Paradise lost* (Lund, 1982) eftersom Schaar, professor i engelska vid Lunds universitet, där lanserade ett internationellt uppmärksammat tolkningsmönster liknande intertextualiteten, men grundat på vad han kallade en vertikal kontext.

²⁶ Den slutliga titeln blev Hertha Hanson: *J. H. Ekendal och den nya folkskolan* (Lund, 1984).

stor zeppelinare genom historien för att hämta alla stora filosofer till ett gemensamt symposium om Viljans frihet eller Guds existens. Där skulle deras argument och motargument analyseras och värderas som om de alla formulerades idag, insatta i en gemensam diskussion men befriade från sina tidsbundna sammanhang. Idéhistorikerna däremot ville helst ha en liten tidsmaskin för privat bruk. Iklädda bekväma osynlighetskappor skulle de sedan bege sig på resa genom tiden för att se hur världen gestaltade sig, tjuvlyssna på människors diskussioner och se vilka effekter olika tankeströmningar fick. Det var idéhistorikernas utopiska dröm om att studera människor i deras egen tid och analysera idéerna i deras ursprungliga miljö. Men det fanns alltid några vakna studenter som läst science fiction och undrade om vi inte påverkade de miljöer vi besökte. Det gav tillfälle att understryka hur mycket forskaren styr med sitt intresse, sitt syfte, sina frågor och sina medförda föreställningar. Kontexten är aldrig given och vi är inte så osynliga som vi tror.

Under min tid som student i idé- och lärdoms historia på 1980-talet och doktorand i Lund på 1990-talet talades det tidvis mycket om paradigm och diskurs, men ingenting om kontext eller kontextualisering hördes från katedrarna i Kungshuset. Det presenterades inte som den givna idéhistoriska metoden, så som en del av mina kolleger vittnar om. För min avhandling var det Foucault som gällde, med inspiration från Annalesskolan, mentalitetshistorien och New History samt vissa inslag från misstankens hermeneutik. Genusaspekterna observerades och internationell forskning beaktades. Ingenting sades explicit om kontextens betydelse.

Idéhistoria ansågs fortfarande kring 1990 närmast teorientlig som disciplin. Professorer, lärare och handledare visade inget större engagemang för frågor om teori och metod. Den intresserade fick söka sig till mer teorimedvetna discipliner som filosofi och litteraturvetenskap. Där användes Bourdieu, Ricœur och franska feminister och man studerade allt från hermeneutik till talaktsteorier. Jag försökte använda mig av den medvetenhet dessa teoretiker skapat utan att avslöja mig genom att använda deras ord och begrepp. Det låter oerhört främmande idag då alla försöker visa sin kompetens genom att använda tongivande termer och teoretiska förebilder.

Referenser till den gamla formeln om kombinationen av lärdom och inlevelse som idéhistorisk metod och ett sätt att fånga kontextens betydelse framstår i mitt minne som ett eko från en mycket gången tid, poetiskt tilltalande men utan praktisk relevans. Ändå inleds avsnittet om metod i min avhandling just med meningen: "Lärdom och inlevelse har varit svensk idéhistorias mest fruktbara substitut för metod och det är en tradition jag gärna ansluter mig till".²⁷ Hur ska man förstå det? Det låter alltför positivt för att bara vara en eftergift för äldre professorers preferenser. Flera av doktoranderna tyckte också att det fanns en alltför trosvisshet och fördömande metodmaffia som insisterade på den ena teoretikern efter den andra i snabb följd och alltid viftade bort de argument som talade för något annat än det som just för tillfället var på modet. Kanske var det en markering mot sådana tendenser. Formuleringen vittnar i alla händelser om ambivalens i sammanställningen av den positiva bestämningen "mest fruktbara" med det kritiska "substitut för metod"? Är ett fruktbart substitut bra nog eller alltid otillräckligt? Den följande texten tyder på att den senare tolkningen dominerar. Efter att ha talat om värdet av omfattande empiriska studier och den intellektuella tillfredsställelsen i att presentera resultat som är fast förankrade i materialet samt om den omfattande tankeprocess som krävs för att forskaren ska uppfatta sina resultat som genuint egna slutar stycket med meningen: "Denna inlevelseövning har sedan kompletterats med en analys som kräver större distans och delvis andra metoder".²⁸ Därefter följer diskussioner av Annalesskolan, mentalitetshistoria, engelsk Life and Letters-tradition och tysk romantikforskning samt av det som då kallades aktuell kvinnoforskning och dess vetenskapsteoretiska förutsättningar. Här finns mer om teori, men ingenting om kontext eller kontextualisering.

I de vetenskapliga artiklar jag skrivit efter avhandlingen förekommer ordet kontext emellanåt. Det används inte i titlarna och inte mer än en eller två gånger i texterna. Ibland handlar det om textsammanhang, ibland har det en vidare syftning. Men i mina föredrag eller i texter riktade till en bildad allmänhet finns inte

²⁷ Elisabeth Mansén: *Konsten att förgylla vardagen: Thekla Knös och romantikens Uppsala*, (Nora, 1993), 13.

²⁸ Mansén: *Konsten att förgylla vardagen*, 13.

ordet kontext. Det samlade intrycket är att orden kontext och kontextualisering huvudsakligen förekommer i inomvetenskapliga sammanhang, inte i utåtriktade texter. I hela textmassan i min dator på Institutionen för kultur och estetik i Stockholm i januari 2020 finns referenser till kontextualisering framför allt i forskningsansökningar, ansökningar om doktorandplatser, avhandlingsmanus, seminarietexter och kandidatuppsatser från 2010-talet. Jag använder det själv i en diskussion om vetenskapliga metoder i en text från 2008:

Teoriutvecklingen under senare år har varit särskilt intressant för idéhistoria, som länge haft något av ett vetenskapligt komplex för att inte kunna göra anspråk på *en* idéhistorisk metod. Med växlande framgång har kontextualisering, ideologianalys, maktanalys eller närläsning framförts som typiskt idéhistoriska, men det har alltid funnits många som kritiserat dessa försök att samla alla forskningsinsatser under samma rubrik. Idéhistorisk forskning har tagit intryck av skilda teoretiska traditioner och kräver ofta många olika metodiska angreppssätt. Den eklekticism som numera är fullt accepterad passar oss utmärkt. Olika teorier och metoder kan nu kombineras för att uppnå våra syften. Därmed har ett nytt teoretiskt och metodiskt intresse vuxit fram och idéhistoriker ser sig numera hungrigt om efter nya teorier och lämpliga vetenskapliga verktyg.²⁹

Jag hör uppenbarligen till den falang som använder orden kontext och kontextualisering sparsamt. Kanske beror det på att min utbildning till stor del inföll under det om kontext tysta 1980-talet. Kontextualisering är heller inte ett ord jag som docent och professor brukar använda i min undervisning, även om studenterna förväntas beakta allt som ryms i begreppet. Det handlar om vikten av val av teori, metod och perspektiv och dess konsekvenser, liksom om empiriska kunskaper om tid, plats och miljöer samt studium av allt från artefakter och bilder till känslor och sinnesintryck. Oavsett ordval är det en självklarhet att en idé- och lärdomshistoriker måste skaffa sig en bred kompetens, läsa in sig på de miljöer och personer som aktualiseras, samt studera epokens vetenskapliga diskussioner, kulturliv och idéströmningar för att förstå sitt material och tolka sina källor. Mitt intryck är att

²⁹ Elisabeth Mansén: ”Teori och metod”, Professorsansökan 2008. Däremot förekommer ordet inte i en liknande text jag skrev år 2003.

det mesta kan sägas utan orden kontext och kontextualisering, men det finns ändå ett värde i den diskussion som väcks och den koncentration som skapas genom nya begrepp.

Out of context

Det finns avgjort något att vinna på att använda orden kontext och kontextualisera, men kanske också något att förlora. Det har funnits förespråkare för båda positionerna. Kritiken av ordet kontext var som störst när det betraktades som ett akademiskt modeord. Konkret märktes motståndet när jag år 2000 ville publicera en bok om kurorternas kulturhistoria på bokförlaget Atlantis.³⁰ Ryktet hävdade att dess grundare och förlagschef, Kjell Peterson, hatade detta ord och inte accepterade minsta förekomst av det i förlagets utgivning. Vid det laget ingick det i den akademiska vokabulären och datorns sökfunktion fick rätt många träffar på kontext i mitt manus på 600 sidor. Fastän det fanns nästan 200 000 kronor i tryckbidrag vågade jag inte ta några risker. Datorn fick arbeta med Sök och Ersätt, men vad skulle ordet kontext ersättas med? Inledningsvis kändes det omöjligt att hitta något som passade, men till slut blev det nästan genomgående ett enda ord: sammanhang. Det blev något av en uppenbarelse att inse att det trots allt var detta det handlade om, att sätta in saker i ett sammanhang, att förstå saker i ett sammanhang, att få ett sammanhang. Rent språkligt är det naturligtvis självklart. Det engelska uttrycket *out of context* betyder just 'utan sammanhang' och förmedlar insikten att ingenting kan förstås utanför sitt sammanhang. *Oxford Living Dictionary* uttrycker tydligt att vi måste känna till kontexten, omständigheterna, för att fullt förstå en händelse, ett uttalande eller en idé: "Context. The circumstances that form the setting for an event, statement, or idea, and in terms of which it can be fully understood". För *Out of context* levereras upplysningen att företeelsen inte blir helt begriplig utan sin kontext: "Out of context. Without the surrounding words or circumstances and so not fully understandable".³¹

³⁰ Elisabeth Mansén: *Ett paradys på jorden: Om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (Stockholm, 2001).

³¹ Här gäller den vida definitionen av kontext, som inkluderar händelser och idéer, inte bara text. Som en underavdelning finns även den snävare

I *Collins English Dictionary* förs tanken ett steg vidare till att det som lyfts ur sitt sammanhang tycks betyda någonting annat: "If a statement or remark is quoted out of context, the circumstances in which it was said are not correctly reported, so that it seems to mean something different from the meaning that was intended".³² Idealet enligt denna definition är att komma åt den ursprungligt avsedda meningen. Den refererar till intentioner och korrekta omständigheter. Idéhistoriker delar ambitionen att söka det ursprungliga, men gör i vetenskapliga sammanhang sällan anspråk på att nå personliga intentioner. Även om de är uttalade är det inte säkert att vi tror på dem. Det hindrar inte att vi har en del att lära av det engelska uttrycket. Formuleringen *out of context* förekommer ofta i betydelsen att avsiktligt misstolka, att felcitera sina politiska motståndare eller möjligen oskyldigt missförstå dem i stridens hetta. Tyvärr är vi som akademiker inte befriade från liknande tendenser. Vi kan – mer eller mindre oavsiktligt – övertolka något och föra det närmare vårt eget ideal eller så kan vi förenkla motståndarnas positioner för att göra våra argument mer slagkraftiga. Allt detta faller under rubriken *Out of context*.

Kontextens kontext

Ordet kontext, liksom ordet paradigm lite tidigare och ordet diskurs lite senare, knyts ofta till specifika forskare och blir beroende av deras status och popularitet. Talet om paradigmskiften kom från Thomas Kuhns *De vetenskapliga revolutionernas struktur* och även om det alltid var ställt under debatt vad som hände om resonemanget flyttades från naturvetenskap till humaniora, tycks talet om paradigmskiften ha överlevt i marginalen. Talet om diskurs inspirerades av Michel Foucault, spreds till olika former av diskursanalys inom skilda discipliner och förekommer fortfarande flitigt. Talet om kontext vilar i idéhistoriska sammanhang i första hand på associationer till Quentin Skinner och

betydelsen: "The parts of something written or spoken that immediately precede and follow a word or passage and clarify its meaning". Context, *Oxford Living Dictionaries*, <https://en.oxforddictionaries.com/7/11> 2018.

³² Out of context, *Collins English Dictionary*, <https://www.collinsdictionary.com/7/11> 2018.

Cambridgeskolans metodologiska kontextualism.³³ Peter Burke har i artikeln ”Context in Context” (2002) ambitionen att sätta in både begreppet och ordet kontext i ett längre historiskt sammanhang.³⁴ Han startar i antiken, men i ett engelskspråkigt sammanhang daterar han en ”contextual turn” med en modern och mer frekvent användning av kontext till de senaste trettio eller fyrtyo åren. Han räknar till 1830 förekomster av orden *context* och *contexts* i boktitlar mellan 1978 och 1999.³⁵ Trots den generösa historiska översikten och några inledande positiva ord om alla insikter som genererats av att man satt in texter och idéer i större sammanhang förefaller Burke rätt kritisk. Han är angelägen om att inkludera synonymer och föreställningar knutna till andra diskussioner av sammanhang och situering och varnar för att koncentrationen på kontext kan stå i vägen för andra aspekter samt att begreppet i värsta fall tunnast ut till en ytlig intellektuell slogan. Han avslutar sin artikel med följande smått uppgivna slutsats:

The moral of the story is perhaps that we should not be looking for a new term or set of terms to replace *context*, terms that would probably generate new problems in their turn. It is more realistic to employ the word in the plural, to place it mentally in inverted commas, and to do our best to contextualize it, in all the many senses of that term.³⁶

Burke förespråkar en pragmatisk lösning: Vi kan använda kontextbegreppet (i plural) om vi kontextualiserar det ur så många aspekter som möjligt samt håller en intellektuell distans till ordet. Det låter lite omständligt och föga inspirerande. Kanske har han inte gått tillräckligt djupt i sin analys för att förstå ordets starka dragningskraft. Men så har det engelska språket inte heller ett så stillsamt och ideologiskt lugnt ord som sammanhang.

³³ Quentin Skinner, *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics* (Cambridge, 1988).

³⁴ Peter Burke: ”Context in Context”, *Common Knowledge*, 2:1 (2002), 152–177.

³⁵ Burke: ”Context in Context”, 152, 164.

³⁶ Burke: ”Context in Context”, 177.

Avslutning

Dags att summera denna ordhistoria. Kontext används i minst två syften: att vidga för att förstå och att begränsa för att välja perspektiv. Ordet har en lång historia, i SAOB spårat ner till 1671 och i svenska ordböcker representerat i Dalins ordbok från 1852 men i SAOL inte förrän år 1900 och kontinuerligt först från 1950. I engelska texter tycks ordet *context* vara populärt redan på 1500-talet, men mest frekvent och ständigt ökande under perioden 1950–2000.

Etymologiskt betyder kontext att väva samman och den vanligaste synonymen är sammanhang. Betydelser som refererar till sammanhang i språk och texter dominerar, men en vidare betydelse med referens till tankar och händelser finns ibland implicit och förekommer explicit i SAOL 1923 där kontext anges betyda (Tanke)sammanhang. Vidast är definitionen i svenska Wiktionary där kontext helt enkelt betyder det som något hör ihop med. I engelska ordböcker dominerar betydelser kopplande till viljan att förstå, att skapa mening och vara trogen mot ursprungsbetydelsen. Det framgår särskilt tydligt i uttrycket *out of context*, som syftar på risken att misstolka element som lyfts ur sitt sammanhang. Svenska Wiktionary har den viktiga aspekten att valet av kontext också är ett val av perspektiv – att studera ett fenomen utifrån en särskild föreställning.

Ordet kontext med hänvisning till vida sammanhang finns med i *Svensk litteraturhistoria* 1970 och den första svenska boken som inkluderade kontext i titeln trycktes 1971. I svenska vetenskapliga texter, mätt efter ordets förekomst i svenska avhandlingstitlar i Libris, dyker kontext upp år 1975 men är sedan frånvarande till slutet av 1980-talet. Från 1990 används kontext både oftare och friare, antingen helt utan bestämning eller med referenser till geografiska, politiska eller sociala förhållanden. Mest populärt är ordet i samhällsvetenskapliga avhandlingar från 2000-talets första decennium. Ett mer godtyckligt resultat i form av sökning i en arbetsdator på Institutionen för kultur och estetik år 2020 tyder på att orden kontext och kontextualisering huvudsakligen förekommer i inomvetenskapliga sammanhang, inte i utåtriktade texter. De har dock åtminstone inom idéhistoria behållit sin aktualitet och förekommer i forskningsansökningar, seminarierexter

och avhandlingsmanus även från 2010-talet. Ytterligare ett bevis på begreppets relevans inom humanistisk forskning är den konstvetenskapligt inriktade antologin *Kontextualisering*, publicerad av Stockholm University Press 2019.³⁷

Utvecklingen på internet ger också intryck av ett ökat intresse för begrepp knutna till kontextualisering. Nya sidor skapas och nya begrepp lanseras. Ordet kontextualisera som hösten 2018 bara återfanns i Nationalencyklopedin finns nu även i Wiktionary. Det tycks inte finnas någon vetenskaplig konsensus kring användningen av begreppet utan uppdelningen i olika discipliners förståelse framgår tydligt av Wikipedias olika varianter. Begreppet kontextualisering som av idéhistoriker associeras till Quentin Skinner får inget genomslag, medan filosofer refererar till andra författare knutna till deras förståelse av kontextualism.

Slutligen en mer personlig reflektion. Talet om kontext och kontextualisering rymmer aspekter jag som akademisk författare inte vill avstå ifrån och gärna vill rekommendera till framtida forskare och studenter. Det handlar om nyfikenhet, fantasi och ödmjukhet. Kravet på kontextualisering lockar fram en nyfikenhet inför hur andra tiders tankevärldar var konstruerade och hur människor då reagerade i tankar, ord, känslor och handlingar. Det kan utgöra ett skydd mot hemmablindhet och aktualism. Valet mellan olika kontexter och utforskandet av dem väcker fantasin till liv och inbjuder oss att leka med tanken på helt andra tankestrukturer, begreppskonstruktioner, associationsbanor och reaktionsmönster än de som först kan tyckas självklara eller de som omger oss idag. Det skapar i bästa fall också en ödmjukhet inför hur mycket vi trots allt aldrig kommer att förstå.

Om medvetenheten om kontextens betydelse ger oss dessa insikter övar vi samtidigt vår förmåga att förstå människor som tänker radikalt annorlunda än vi, kanske till och med att acceptera det faktum att vi inte förstår dem men bör respektera dem ändå, en färdighet vi i dagens samhälle verkligen behöver.

³⁷ Elisa Rossholm, Catharina Nolin, Jacob Kimvall, Anna Ingemark Milos, Sara Callahan & Hans Hayden (red.), *Kontextualisering: Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* (Stockholm, 2019).

Bibliografi

- Burke, Peter: "Context in Context", *Common Knowledge*, 2:1 (2002), 152–177.
- Context, *Oxford Living Dictionaries*, <https://en.oxforddictionaries.com/7/11> 2018.
- Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/10/11> 2018.
- Context, Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/15/1> 2020.
- Contextualism, Wikipedia (eng), <https://en.wikipedia.org/13/1> 2020.
- Contextualize, Wiktionary (eng.), <https://en.wiktionary.org/13/1> 2020.
- Contextualization, Wikipedia (eng), <https://en.wikipedia.org/13/1> 2020.
- Contextualization, Wiktionary (eng.), <https://en.wiktionary.org/13/1> 2020.
- Dalin, Anders Fredrik: *Ordbok öfver svenska språket* (Stockholm, 1850–1853).
- Hanson, Hertha: *J. H. Ekendal och den nya folkskolan* (Lund, 1984).
- Knös, Gustaf: *Samtal med mig sjelf om werlden, menniskan och Gud* (Uppsala, 1824).
- Kontext, Anders Fredrik Dalin, *Ordbok öfver svenska språket* (Stockholm, 1852).
- Kontext, *Nationalencyklopedin*, <https://www.ne.se/13/1> 2020.
- Kontext, *Svenska Akademiens Ordbok* (Stockholm, 1937).
- Kontext, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Första upplagan (Stockholm, 1874).
- Kontext, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Sjätte upplagan (Stockholm, 1889).
- Kontext, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Åttonde upplagan (Stockholm, 1923).
- Kontext, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Tionde upplagan (Stockholm, 1973).
- Kontext, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Fjortonde upplagan (Stockholm, 2015).

- Kontext, *Svensk ordbok* (Stockholm, 2009).
- Kontext, *Svenskt litteraturllexikon*, 2. utv. uppl. (Lund, 1970), 291.
- Kontext, Wikipedia, <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020.
- Kontext, Wiktionary, <https://sv.wiktionary.org/wiki/kontext> 15/1 2020.
- Kontextualisera, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se> 13/1 2020.
- Kontextualisering, Wiktionary (sv.), <https://sv.wiktionary.org> 13/1 2020.
- Kontextualism, Wikipedia (sv.), <https://sv.wikipedia.org> 13/1 2020.
- Kontextuell, *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, Fjortonde upplagan (Stockholm, 2015).
- Lagerberg, Dagmar: *Kontext och funktion: Bidrag till innehållsanalysens teori och metod*. (Uppsala, 1975).
- Lagerlöf-Génetay, Birgitta: *De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668–1671. Bakgrund i Övre Dalarna: Social och ecklesiastik [sic] kontext* (Stockholm, 1990).
- Mansén, Elisabeth: *Konsten att förgylla vardagen: Thekla Knös och romantikens Uppsala*, (Nora, 1993).
- Mansén, Elisabeth: *Ett paradys på jorden: Om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (Stockholm, 2001).
- New Criticism, *Svenskt litteraturllexikon*, 2. utvidgade upplagan (Lund, 1970).
- Ottosson, Magnus: *Hexagrammet och pentagrammet i främreorientalisk kontext* (Lund, 1971).
- Out of context, *Collins English Dictionary*, <https://www.collinsdictionary.com> 7/11 2018.
- Rossholm, Elisa, Nolin, Catharina, Kimvall, Jacob, Ingemark Milos, Anna, Callahan, Sara & Hayden, Hans (red.): *Kontextualisering: Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* (Stockholm, 2019).
- Schaar, Claes: *The full voic'd quire below: Vertical context systems in Paradise lost* (Lund, 1982).

Skinner, Quentin: *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics* (Cambridge, 1988).

Svenskt litteraturllexikon (Lund, 1964).

Svenskt litteraturllexikon, 2. utvidgade upplagan (Lund, 1970).

Tollin, Karin: *Konsumentbilder i marknadsföringen av livsmedel: En studie om marknadsföringens kontext inom svensk lantbrukskooperativ livsmedelsindustri* (Stockholm, 1990).

Författarpresentationer

Annika Berg är docent och universitetslektor i idéhistoria vid Stockholms universitet. Hennes forskning inriktar sig i hög grad mot medicinens kulturella och politiska historia, och mot frågor om makt och samhällsstyrning, med intersektionella och transnationella perspektiv. Hon undervisar på grund- och avancerad nivå, bland annat om tidigmodern tid och medicinhistoria, samt inom forskarutbildning. Bland hennes publikationer märks avhandlingen *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (2009) och böckerna *De samhällsbesvärliga. Om kverulansparanoia, psykopati och förhandlingar kring gränsdiagnoser i 1930- och 40-talens Sverige* (2018), *En svindlande uppgift. Sverige och biståndet 1945–1975*, skriven tillsammans med Urban Lundberg och Mattias Tydén (2021), samt *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921*, red. Annika Berg & Martin Ericsson (2021).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4332-0357>

Staffan Bergwik är professor i idéhistoria vid Stockholms universitet. Hans forskning behandlar naturvetenskapernas kulturhistoria under 1800- och 1900-talen med särskild inriktning på kunskapshistoria, vetenskap och media, samt vetenskap och kön. Han undervisar på idéhistoriska grundkurser, liksom på avancerad nivå och forskarutbildningen. Dessutom har han under flera år undervisat naturvetare och teknologer. Bland hans publikationer finns boken *Kunskapens osynliga scener. Vetenskapshistorier 1900–1950* (2016), antologin *Times of history, times of nature. Temporalization and the limits of modern knowledge* (2022) och artikeln ”Elevation and emotion. Sven Hedin’s mountain expedition to Transhimalaya, 1906–1908”, *Centaurus* (2020).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5373-5145>

Karin Dirke är docent och universitetslektor i idéhistoria vid Stockholms universitet. Hennes forskning behandlar människans

relation till djur med utgångspunkt i miljöhumanistiska perspektiv. Hon har publicerat artiklar om såväl vilda som domesticerade djurs historia och arbetar gärna tvärvetenskapligt. Under senare år har hon publicerat ett antal artiklar och bokkapitel, bland annat "Changing narratives of human-large carnivore encounters in nineteenth-century Sweden" i *Shared lives of humans and animals* (2017), och "Where is the big bad wolf?" i *A Fairytale in question* (2015), samt "From pest to pet. Liminality, domestication and animal agency in the killing of rats and cats", *Trace. Journal of human-animal studies* 6: 1 (2020), skriven tillsammans med Nora Schuurman.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4116-0823>

Karolina Enquist Källgren är docent i idéhistoria vid Stockholms universitet och har bland annat forskat om det spanska tänkandets historia, liksom europeisk exilhistoria och kunskaps-cirkulation mellan vetenskaper under tidigt 1900-tal. Hon har undervisat i bland annat europakunskap och allmän idéhistoria på grund- och avancerad nivå, med särskild inriktning på 1800-talet, kunskaps-historia och politisk idéhistoria. Bland hennes publikationer återfinns *María Zambrano's ontology of exile. Expressive subjectivity* (2019) samt artiklarna "Exile boundary crossing. Aesthetic objects and perception in the works of Walter Benjamin and María Zambrano", *European Review* (2020) och "Circulation of fundamental concepts. The case of 'generation' in 1920s Germany", *History of the Humanities* (2021).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5531-693X>

Victoria Fareld är docent i idéhistoria vid Stockholms universitet. Hennes forskning spänner över fälten filosofihistoria, politisk idéhistoria, historieteori och minnesstudier. Hon undervisar på grund – och avancerad nivå samt på forskarutbildning i idéhistoria. Bland hennes senaste publikationer finns antologin *From Marx to Hegel and back* (2020) och artiklarna "Time" i *The Routledge companion to historical theory* (2021), "Entangled memories of violence. Jean Améry and Frantz Fanon", *Memory Studies* (2021) och "Framing the polychronic present", *Historical understanding* (2022).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8463-4462>

Adam Hjorthén är fil. dr i historia och lektor i nordamerikastudier vid Uppsala universitet. Han har varit postdok vid Freie Universität Berlin och Stockholms universitet, och undervisat på kurser i historia och nordamerikastudier på grund- och avancerad nivå i Sverige och Tyskland. Hans forskning behandlar minneskultur, migration och kolonialism under 1900- och 2000-talet med fokus på svensk-amerikanska relationer. Hans senaste publikationer innefattar boken *Cross-border commemorations. Celebrating Swedish settlement in America* (2018), antologin *Swedish-American borderlands. New histories of transatlantic relations* (2021) och artikeln ”Old world homecomings. Campaigns of ancestral tourism and cultural diplomacy, 1945–66”, *Journal of contemporary history* (2021).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9085-4004>

Linn Holmberg är forskare och lärare i idéhistoria vid Stockholms universitet och Pro Futura Scientia XIV Fellow vid Swedish Collegium for Advanced Study. Hennes forskning kretsar kring kunskapshantering i det tidigmoderna Europa, med inriktning mot ordböcker, uppslagsverk och tidskrifter under 1700-talet. Hon undervisar på grund-, avancerad och forskarnivå, bland annat om tidigmodern tid, upplysningens idéhistoria, källtextanalys och kunskapshistoria. Bland hennes publikationer finns den prisbelönta avhandlingen *The forgotten encyclopedia* (2014) och boken *The maurists' unfinished encyclopedia* (2017). Hon är även redaktör för *Stranded encyclopedias, 1700–2000* (2021) tillsammans med Maria Simonsen.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3065-5887>

Adam Kjellgren är doktorand i idéhistoria vid Stockholms universitet. Hans avhandlingsarbete kretsar kring mytbegreppets historia, med särskilt fokus på hur feministiska teoretiker begreppsliggjort förhållandet mellan myt och politik. Han undervisar på idéhistoriska grundkurser och har bland utvecklat en temakurs om politiska myter. Bland hans publikationer finns artikeln ”Mythmaking as a feminist strategy. Rosi Braidotti’s political myth” i *Feminist theory* (2019) samt ett par essäer publicerade i *Dagens nyheter*.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3141-1905>

Elisabeth Mansén är professor i idéhistoria vid Stockholms universitet. Hon har specialiserat sig på 1700-talets kulturhistoria och skrivit *Sveriges historia 1721–1830* (2011). Hennes forskning om kurorter finns samlad i *Ett paradys på jorden. Om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (2001). Hon disputerade på romantikens salongsliv i avhandlingen *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala* (1993), översiktligt presenterad i *Ljud befriad min röst!* (2015). Forskning, översättningar och kommentarer har ägnats Mary Wollstonecraft, John Stuart Mill, Edgar Allan Poe, Oscar Wilde och Virginia Woolf. Hennes nuvarande forskning gäller Jean-Jacques Rousseau och Hedvig Charlotta Nordenflycht samt de fem sinnenas idéhistoria. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0823-2442>

Magnus Rodell är docent i idéhistoria vid Södertörns högskola och har bland annat forskat om monument, materiell kultur, nationsformering och kulturella gränser. Han undervisar på lärarutbildningen och på idéhistoria, alltifrån grundkurser till forskarutbildning. Bland hans publikationer återfinns *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (2002) och ”Lejonet i Narva. Monument, politik och materialitet under mellankrigstiden”, i *Minnet av Narva. Om troféer, propaganda och historiebruk* (2018). För närvarande arbetar han med projektet ”Sorgehantering, högtider och slagfält. Pressen som meningsproducent under svensk mellankrigstid”, finansierat av Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1489-7114>

Martin Wiklund är docent i idé- och lärdoms historia och har varit verksam vid universiteten i Lund, Göteborg och Stockholm. I sin forskning har han behandlat modern politisk idéhistoria i Sverige, historiebruk och historieteori, modernitetsberättelser och modernitetskritik samt filosofihistoria. Bland hans publikationer finns *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige från 1960 till 1990* (2006), *Historia som domstol. Historisk värdering och retorisk argumentation kring ’68’* (2012) samt ”A historical practical past beyond neo-kantianism and nietzschanism. Ortega’s *Razón Histórica* as an alternative response to the crisis of historicism”, *Storia della Storiografia* (under publicering). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9267-9353>

Det kommer alltid finnas nya sätt att förstå historiska uttryck. Det är en anledning till att historiska studier utgör en viktig del av samhällets gemensamma kunskapsbas.

Denna bok fokuserar på historievetskapernas sätt att producera kunskap genom att kontextualisera. Syftet med boken är att bidra till ökad reflektion och diskussion om hur vi går till väga när vi tolkar, skapar eller omtolkar historiska, kulturella och samhällseliga sammanhang.

Boken ger en introduktion till vad kontextualisering kan vara och göra, när vi möter det förflutna i form av texter, bilder eller artefakter. Vad innebär det egentligen att analysera, syntetisera, kontextualisera eller kritisera – och hur har de sätten att arbeta förhållit sig till varandra?

Vidare reser den här boken frågor om hur kontextualisering förhåller sig till historievetskaplig teori och metod. Texterna riktar strålkastarljuset mot aktiviteten att skapa, argumentera för, och ompröva de sammanhang som ger mening och betydelse åt historiska källmaterial. Läser vi källmaterial från vår egen horisont eller från de historiska aktörernas? Är källmaterialet del av en lång historia eller en kort?

Boken vänder sig till studenter och forskare inom humanistiska discipliner med historiska perspektiv. Bokens ambition är att försöka visa hur kontextualisering är en pågående aktivitet där mänskliga förståelsehorisonter ständigt rör sig i takt med samtidens kunskapsintressen och är ett viktigt moment i historiska studier på alla nivåer.

ISBN 978-91-7635-179-6

STOCKHOLM
UNIVERSITY PRESS